

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра загальноправових дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ»

Для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро – 2019

Конспект лекцій підготував **Тищенко І.О.** – доцент кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Рецензенти: **Єрмоленко Д. О.**, проректор з науково-педагогічної роботи та допрофесійної підготовки, професор кафедри теорії та історії держави і права Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, доцент

Максакова Р. М., завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету, доктор юридичних наук, доцент

Розглянуто на засіданні кафедри загальноправових дисциплін
26.06.2019, протокол №20

ТЕМА № 1:

“ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ”

2 години

ПЛАН:

Вступ.

1. Аналіз філософсько-правового розуміння “прав і свобод” людини в історії світової цивілізації.

2. Міжнародний захист прав людини як наука та навчальна дисципліна.

3. Проблеми міжнародного захисту прав людини.

Висновки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Малярєнка В.Т. К.: «К.І.С.», 2011. 320 с.

2. Бущенко А.П. Проти катувань. Стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини. / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач Б.Є. Захаров. Харків: Фоліо, 2005. 288 с.

3. Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: за міжнародними стандартами [Текст] : Навч.-довідк. посібн. / Т.О. Проценко, А.О. Мартиненко, О.І. Логвиненко, Ю.Л. Белоусов, О.М. Демянко, Т.І. Шапочка. К. : ДНДІ МВС України, 2009. 52 с.

4. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2013. 228 с.

5. Ivanii O.M., Kuchuk A.M., Orlova O.O. Biotechnology as Factor for the Fourth Generation of Human Rights Formation. International Journal of Advanced Biotechnology and Research (IJABR) ISSN 0976-2612, Online ISSN 2278–599X, Special Issue-1, 2019, pp491-497 <http://www.bipublication.com>.

6. Орлова О. О., Бургай К. Р. Практика європейського суду з прав людини в контексті європейського розвитку українського суспільства. Українське суспільство в контексті правових побудов: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 квіт. 2019 р.). Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутр справ, 2019. С. 34 -37.

7. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності : навч. посібник / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра

ЛТД, 2017. – 224 с.

8. Понимаем права человека. Руководство по образованию в области прав человека. Русская версия данного Руководства была издана ОБСЕ/БДИПЧ при финансовой поддержке правительства Австрии, 2005. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/russian/01_Introduction.pdf.

9. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Метою лекції є надати інформацію студентам щодо розвитку міжнародного захисту прав людини як окремої галузі.

ВСТУП

Історичний хід розвитку держав сучасного світу, необхідність вирішення загальнолюдських проблем, процеси глобалізації обумовлюють стан, за яким проблеми прав людини виходять далеко за межі окремої держави. Необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових механізмів захисту основних прав людини визнана всіма демократичними державами світу, до яких відноситься й Україна.

Курси з міжнародного захисту прав людини у західних університетах є традиційними вже багато років. У програмах університетів, де викладається право, питанням, які безпосередньо стосуються захисту прав людини відводиться все більше місця. Нині існує нагальна потреба в оновленні системи вищої юридичної освіти в Україні, приведення її у відповідність з потребами нашого часу, загальноєвропейськими вимогами. Проте відчувається брак матеріалів, призначених конкретно для освітньої роботи у галузі прав людини.

Останніми роками, насамперед завдяки зусиллям певного кола політиків, юристів, інших наших співвітчизників питання захисту прав людини в Україні набуло загальносупільного масштабу і політичного значення.

В Україні розгорнули свою діяльність кілька десятків громадських організацій, метою яких є захист прав людини: Український центр людини, Всеукраїнський комітет охорони прав людини, Українська асоціація “Міжнародна амністія”, Українська секція міжнародного товариства прав людини, Українсько-американське бюро захисту людини та ін.

Сучасні загальновизнані стандарти у галузі прав людини є дорогоцінним, колективним надбанням людства, вони відбивають багатовіковий досвід усіх народів світу. Їх формування стало можливим лише у результаті поступового, але неухильного утвердження демократичних ідеалів, проголошення найвищими цінностями суспільства законності, свободи, рівності, поваги до особливості. Звернення до вітчизняної історії свідчить, що свій гідний внесок у становлення прогресивних уявлень про права людини зробив і наш народ. Чимало демократичних інститутів і гуманітарних ідей (народоправство, відмова від смертної

кари, віротерпимість, виборність суддів тощо) народилися або дістали розвиток саме на території сучасної України.

1. Аналіз філософсько-правового розуміння “прав і свобод” людини в історії світової цивілізації

“Генеральна Асамблея проголошує цю Загальну декларацію прав людини з тим, щоб кожна структура суспільства, постійно враховуючи положення цієї Декларації, прагнули шляхом проведення просвітницької та освітньої діяльності сприяти поважанню цих прав і свобод” (Загальна декларація прав людини).

Питання прав і свобод людини і громадянина на сьогодні є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики усіх держав світової співдружності.

Природні права й свободи складають першооснову правового статусу людини і громадянина. Більшість із них мають абсолютний характер, тобто є не тільки невідчужуваними, а й не підлягають обмеженню. Ця група прав і свобод громадян забезпечує недопустимість посягання державних органів, громадських організацій, службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини та недопустимість свавільного позбавлення її життя. “Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах (ст.1 Загальної декларації прав людини).

Людина коли стала усвідомлювати себе мислячою частиною світостворення почала замислюватись над питаннями : “Хто я? Які мої права? Які їх джерела?” Протягом століть ці та інші проблеми, тісно з нею пов'язані, отримали відображення пріоритетно в релігійних, філософських концепціях та трактатах.

Філософські положення про рівність людей, їх права і свободи порушували ще піфагорійці, Солон, Сократ, Платон, Аристотель, Демосфен та інші видатні філософи Стародавньої Греції, праці яких дійшли до наших часів. Значний вклад у розробку проблеми прав людини та їх захисту внесли просвітники ХVIII століття (Вольтер, Монтеск'є, Дідро, Руссо та ін.) і в подальші часи вона залишалася однією з актуальних.

Сучасний каталог прав людини, зафіксований в міжнародно-правових документах та конституціях правових держав, - результат довгого історичного становлення еталонів та стандартів, які стали нормою сучасного демократичного суспільства. Рішучим етапом в розвитку прав людини були буржуазно-демократичні революції 17-18 століть, які висунули не лише широкий набір прав людини, але й принципи свободи та формальної рівності, що стали фундаментом універсальності прав людини, які надали їй дійсно демократичного забарвлення. Щоб з'ясувати поняття “права і свободи” людини спробуємо перелічити, які права необхідні вам, а також вашим родичам, друзям, товаришам для нормального існування в сучасних умовах, щоб вони не викликали заперечень з боку інших людей, їх об'єднань, групувань. Серед них будуть, очевидно, такі, як можливість отримувати необхідні матеріальні блага, цінності, вчитися і працювати, обирати місце проживання, вільно висловлюватися. Усі такі можливості, безперечно, і є прикладом прав людини. Поняття про права і свободи людини включають два аспекти:

- перший означає, що людина має невід'ємні і невідчужувані права лише тому, що вона людина. Це, зокрема, моральні права, які походять із людської природи кожної особистості, формуючи і підтримуючи в людині почуття власної гідності;

- другий розкриває юридичну сутність прав людини, що міститься в законодавчих документах, створених у державі та на міжнародному рівні. Основою таких прав є згода тих, на кого вони поширюються, тобто згода суб'єктів права, тоді як основу першої групи прав становить природний порядок.

Права людини – це ціностний орієнтир який дозволяє застосовувати “людські виміри” не лише до держави, права, закону, законності, правовому порядку, але й до громадянського суспільства, оскільки ступінь зрілості і розвинутості останнього залежить в значній мірі від стану справ з правами людини, від об'єму цих прав та їх реалізації.

Права – це, по-перше, можливості людини діяти певним чином (або утримуватися від певних вчинків) з тим, щоб забезпечити своє нормальне існування, свій розвиток, задоволення власних потреб. Основні права – це ті можливості, без яких людина не може нормально існувати. Сутність “нормальності” визначається суспільною обгрунтованістю потреб людини, які самі будучи результатом її біологічного і соціального розвитку не є незмінними. У цьому полягає гуманність, людяність цих можливостей – прав людини.

Права людини – це, насамперед, її можливості існувати й розвиватися як особистість.

По-друге, ці можливості є неодмінною, закономірною “приналежністю” кожної людської істоти. Їх виникненням датується моментом її народження і не потребує “дозволу”, схвалення з боку будь-якого. Жодна людина не може бути позбавлена таких можливостей, адже інакше вона не зможе сформувати розвинути, проявити себе, як людина, як особистість, незалежно від місця, часу та умов її існування.

“Права людини та основні свободи є невід'ємним правом кожної людини даним їй від народження (п.2 ч.ІІ Декларації і Програми дій Всесвітньої конференції з прав людини” Відень, 25 червня 1993 р.

З цього боку П.Л. мають бути невідчужуваними, тобто невід'ємними від людини.

По-третє, ці можливості людини залежать від можливостей усього суспільства, тобто від рівня його економічних, а також соціального, духовного і культурного розвитку. В цьому плані Права людини явище насамперед, соціальне: вони виростають із самого суспільства, зумовлюються біосоціальною сутністю людини.

Свобода людини – це вихідне поняття проблеми прав людини і громадянина. Розрізняють права людини природні, тобто пов'язані із самим її існуванням і розвитком, і набуті, які в основному характеризують соціально-політичний статус людини і громадянина (інститут громадянства, право на участь у вирішенні державних спорів). Зрозуміло, що за відсутністю у людини свободи вона не може володіти і реально користуватися своїми правами. Саме свобода створює умови для реального набуття прав та їх реалізації. З іншого боку, права людини закріплюють і конкретизують можливість діяти у межах, встановлених її правовим статусом.

Свободу людини визначають певні ознаки. Слід зазначити, що люди є вільними від народження, ніхто не має права порушити їхні природні права.

“Кожна сходинка ідеї свободи володіє властивим їй особливим правом, оскільки вона є наявним буттям свободи в одному з її визначень” Г.В.Ф. Гегель

Формування уявлень і понять про права людини почалося з найдавніших часів людської історії, з витоків людської цивілізації. Серед перших письмових свідчень цього тривалого процесу можна назвати, зокрема, давньоєврейські священні книги Танах (грецькою вони мали назву “Біблія”). У деяких з-поміж 24 книг, які створювалися протягом століть, містяться ідеї про цінність і недоторканість людського життя, про рівність людей (Буття, Псалми, Левіт, Вихід, Второзаконня, Ієремія).

Згодом, у VI – V ст. до н.е. ідеї рівності усіх людей обстоювалися давньогрецькими філософами-софістами (Лікофрон, Антифон, Алкідам). Вони доводили, що всі люди від народження мають однакові, зумовлені природою права, оскільки створені Космосом і над усім “рівно тяжіє доля” (Сенека, наприклад, вважав, що всі люди є співтоварищами, як раби долі). Аналогічні ідеї з’явилися і на Сході. Так, китайський мислитель Мо-Цзи (V ст. до н.е.) доводив, що всі люди рівні перед небом і держава ж є результатом їх угоди. “Рівність права не в тому, що всі ними користуються, а в тому, що вони всіма надані” (Сенека).

Фундаментальний внесок у поширення уявлень, з яких згодом формувалася концепція прав людини, зробило християнство. Розвинувши та збагативши ідеї свого “першоджерела” тієї Біблії, яка відтепер дістала назву “Старий Заповіт”, християнська релігія сформулювала у “Новому Заповіті” чимало гуманістичних принципів і нормативів загальнолюдського характеру. Вона інтегрувала уявлення щодо прав людини з релігійно-моральними цінностями, підсиливши їх вплив посиленням на Бога: вимагалось поважати кожную людину як творіння Бога за його образом і подобою. Таке походження людей зумовлювало, згідно з християнським вченням, принципову рівність і свободу кожного у духовному вимірі – перед Богом (проте ще не поміж собою!).

Виникнення поняття “права людини”, а саме усвідомлення цієї проблеми як наукової, нерозривно пов’язане з виникненням та розповсюдженням ідей природного права. Ще у V – IV ст. до н.е. давньогрецькі мислителі (Лікофрон, Антифон) затверджували, що всі люди рівні від народження та мають однакові природні права. Аристотель вважав право на приватну власність, яка відтворює природу самої людини, його любові до самого себе. В період феодалізму деякі природньо - правові ідеї втілювались в релігійну оболочку. Пізніше вони отримали відбитки та подальший свій розвиток в працях Лонка, Монтеस्क’є, Руссо, Канта, Бенґама та інших мислителів. З розвитком суспільних відносин права людини з ідеальної категорії поступово перетворювалися в реальну дійсність, закріплювались в державно-правових та міжнародно-правових документах, виступали критерієм демократичності тієї чи іншої системи правового та державного устрою.

Безперечно, і з часів рабовласництва та феодалізму існувало чимало мислителів і діячів, котрі отстоювали й розвивали ідеї прав лише тих людей, які належали до панівних класів, станів, прошарків і тому вважались людьми “вільними” (скажімо, в античній Греції – погляди Аристотеля, Платона). Такі уявлення відображались у філософських трактатах, у релігійних канонічних текстах, запроваджувалися у державні закони, інші юридичні акти того часу (наприклад,

забезпечувалася рівність політичних прав усіх громадян чоловіків у давньогрецьких містах-полісах за часів рабовласництва).

У ХУІІ – ХУІІІ ст. у працях видатних мислителів лібералізму й просвітництва – Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Т. Джеферсона, Дж.-Ст. Мілля, І. Бентама було закладено основи сучасного розуміння прав людини (на життя, свободу власність тощо) як священних імперативів і норм взаємовідносин особи і влади.

Природність прав означала їх приналежність до тих живих істот які утворюють рід людський. Невідчужуваність прав розумілися як їх невідривність, невід'ємність від людини, оскільки без них вона не зможе проявити себе як істота людська-взагалі, незалежно від місця й часу її існування. Погляди Дж. Локка і Ш.-Л. Монтеск'є, насамперед про розподіл влади і забезпечення прав і свобод громадян, справили політичний вплив не тільки на наступні наукові концепції, але й на раньобуржуазне конституційне законодавство та державно-правову практику.

Відображаючи відповідні конкретно-історичні умови, такі уявлення об'єктивно слугували ідеологічним випровадженням нерівноцінності, нерівності усіх членів суспільства, пригнічення й експлуатації більшості людей. Однак, саме завдяки таким ідеям поступово накопичувався інтелектуальний матеріал для формування у майбутньому, за інших історичних обставин, концепції прав людини.

Висновки до питання 1. Отже, філософсько-правове розуміння “прав і свобод” людини в історії світової цивілізації почалося з найдавніших часів людської історії, з витоків людської цивілізації. Великий внесок щодо цієї проблеми належить працям Локка, Монтеск'є, Руссо, Канта, Бентама та інших мислителів.

2. Міжнародний захист прав людини як наука та навчальна дисципліна

У міжнародному праві неухильно зростає питома вага норм, орієнтованих на людину. Маються на увазі такі аспекти, як погоджені державами загальнолюдські стандарти прав і свобод особистості, обов'язкові для держав заходів щодо забезпечення прав і свобод і охорони їх від посягань, а також надання самої особистості юридичної можливості реалізувати і захищати визнаються права і свободи.

Основу становить принцип поваги прав людини і основних свобод, що передбачає їх загальне значення: по-перше, повноту суб'єктивних прав особистості з точки зору їх переліку і внутрішнього змісту; по-друге, їх поширення на всіх людей без будь-якої дискримінації; по-третє, залучення всіх держав у відповідні дії по забезпеченню цих прав; по-четверте, одно шанобливе ставлення до основних прав і свобод як в нормальних життя-наних ситуаціях, так і в умовах надзвичайного стану або під час збройних конфліктів. Загальна цінність прав і свобод може бути гарантована лише за умови загального характеру правового регулювання і правового захисту.

«Міжнародний захист прав людини» є вибірковою дисципліною, яка вивчає теорію та практику забезпечення прав і свобод людини на міжнародному просторі. Актуальність даного курсу визначається трьома чинниками: по-перше, поняття та норми міжнародного права повинні бути орієнтиром для українських юристів як з точки зору розробки та вдосконалення українського законодавства, так і з точки зору правозастосування; по-друге, засвоєння цього курсу є необхідною частиною підготовки сучасних висококваліфікованих юристів, оскільки саме їм доведеться брати участь у законотворчому процесі та діяльності судів всіх рівнів (у тому числі й міжнародних); по-третє, засвоєння положень цього курсу дозволить сформулювати науково-обґрунтований підхід до специфіки та сучасному стану європейської правової системи в частині захисту прав особи.

Даний курс має за мету забезпечити поінформованість та оволодіння сучасними знаннями в галузі міжнародного захисту прав людини магістрам, дозволить їм вивчити основні поняття та принципи Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод, європейські стандарти в галузі захисту конвенційних прав і свобод людини, організацію роботи міжнародних судів, зокрема Європейського Суду з прав людини, а також практику розгляду конкретних справ щодо захисту порушених конвенційних прав громадян України в Європейському Суді.

У сучасному міжнародному праві та в науці міжнародного права відчутно прагнення до формування у системі міжнародного права цілісного комплексу норм, безпосередньо пов'язаних з правами та свободами особистості. Цей комплекс однорідних норм, об'єднаних предметом регулювання і базуються на принципі поваги прав людини і основних свобод, являє собою галузь міжнародного права, для позначення якої пропонувалися різні найменування: "міжнародний захист прав людини", "міжнародне співробітництво у забезпеченні прав людини", "права людини і міжнародне право" (або просто "права людини").

Висновок до питання 2. *Таким чином,* міжнародний захист прав людини є сукупністю норм, що визначають єдині для міжнародного співтовариства права і свободи людини, встановлюють зобов'язання держав щодо закріплення, забезпечення та охорону цих прав і свобод і надають індивідам юридичні можливості реалізації та захисту визнаних за ними прав і свобод.

3. Проблеми міжнародного захисту прав людини

Сучасне міжнародне право можна охарактеризувати рядом позитивних рис. По-перше, міжнародне право має за мету обмежити право держави на ведення війни і перетворити координацію дій суверенних держав на систем співробітництва та досягнення спільної вигоди. По-друге, відбувся перехід від співіснування держав до співробітництва між ними — з метою не лише досягнення міжнародного миру та безпеки, а й сприяння здійсненню соціальних та політичних ідей, що виражається в поширенні міжнародних всесвітніх і регіональних організацій. По-третє, підвищення правового статусу окремого індивіда в міжнародному праві, що проявляється у створенні міжнародно-правового механізму захисту прав людини. По-четверте, удосконалено механізм реалізації норм міжнародного права як на інтернаціональному, так і на національному рівні, з'являються зобов'язання, на участь у забезпеченні дотримання яких мають право всі держави. По-п'яте, в міжнародному праві затверджено принцип демократії, згідно з яким лише держава, що відповідає загальноприйнятим стандартам демократії, може бути повноправним членом міжнародного співтовариства.

Проте, незважаючи на очевидний поступ міжнародна практика виявила деякі проблеми.

1. Принцип суверенної рівності держав, великих і малих, закріплений у Статуті ООН, цим же Статутом був і порушений, оскільки п'ять великих держав було наділено правами, яких не мали будь-які інші члени ООН. Йдеться про постійних членів Ради Безпеки, які мають право вето і тим самим наділені правом істотно впливати на розвиток світових подій. Такими правами не володіють інші держави — члени ООН. Якщо в період створення ООН це пояснювалось внеском великих держав у розгром фашизму, то згодом цей фактор втратив свою актуальність. Слід наділити ФРН і Японію статусом постійних членів Ради Безпеки, але цього дотепер не відбулося, хоча обидві ці країни набули статусу великих західних держав, увійшли до числа найбільш демократичних держав світу, покінчили з фашизмом і милітаризмом, роблять внесок у зміцнення миру, надають істотну допомогу і сприяння слаборозвиненим країнам, на ділі реалізуючи ідеї ООН.

Але при цьому в останні двадцять років все більшого значення у вирішенні загальносвітових проблем набувають щорічні зустрічі лідерів семи, а з 2002 р. — восьми (за участю Росії) провідних держав світу, у тому числі Японії і ФРН. Правовий статус таких зустрічей ніяк не визначений, прийняті рішення не мають правової основи і не є обов'язковими не тільки для учасників зустрічі, а й для інших держав. Але вже по тому, як домагалася Росія повноправної участі в таких зустрічах, можна судити про їхню важливість і значимість. Було б помилкою недооцінювати такі рішення через відсутність міжнародно-правових основ.

Таким чином, незважаючи на те, що наради лідерів восьми великих держав проходять за рамками міжнародного права, саме вони визначають поточний розвиток міжнародних відносин і сучасного міжнародного права. Нині рішення, що визначають долі світового співтовариства, формулюються не в рамках легітимної міжнародної організації, такої як ООН, а в рамках нелегітимних нарад лідерів провідних світових держав, хоча ніхто не наділяв їх таким статусом. Отже, міжнародне право не бере до уваги такі наради і такі рішення, хоча мало б реагувати на такі зміни в суспільних відносинах.

2. Для сучасного міжнародного права залишаються незмінними основні принципи, серед яких принцип непорушності кордонів, недоторканності державної території, невтручання у внутрішні справи та ін. Ці принципи вважаються основою міжнародного права. Саме вважаються. Але з мовчазної згоди чи навіть схвалення світового співтовариства вони все частіше ігноруються. Це виявляється й у дрібних, і у великих діяннях. Згадаємо: у 1974 р. ізраїльські командос вторглися на територію Уганди й в аеропорту Ентебе звільнили захоплених терористами заручників. Тоді лише СРСР, "друг всіх африканських народів", у тому числі й диктаторських режимів, висловив протест з приводу порушення суверенітету Уганди. Усе інше співтовариство схвалило дії, спрямовані на звільнення заручників, хоча порушення суверенітету Уганди дійсно було.

1979 р. в іншій африканській країні — у Центральноафриканській імперії імператор Бокасса розстріляв демонстрацію школярів за те, що вони відмовлялися купувати шкільну форму, яку шили на фабриці, що належала самому Бокассі. Коли скандал став відомий у Франції, що колись володіла цією країною, французи спорядили збройний загін, силами якого за півгодини було скинуто режим Бокасси, і країна знову стала республікою. До речі, майбутній її президент був "імпортований" у країну за допомогою того ж французького загону і тим же літаком. Наскільки відомо, жодна держава не висловила протесту з приводу порушення суверенітету Центральноафриканської держави, хоча порушення міжнародного права було явним і незаперечним.

Можна навести й інші подібні приклади. Напрошується висновок, що останнє десятиріччя свідчить, що норми і принципи міжнародного права замінюються зовсім іншими принципами, зорієнтованими на сучасне уявлення про мораль і справедливість.

3. Доречно нагадати, що на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято "Декларацію про надання незалежності колоніальним і залежним народам", що проголошувала необхідність негайно і беззастережно покласти край колоніалізму у всіх його формах і проявах. У вітчизняній літературі тих років зазначалося, що "колоніалізм несумісний із міжнародним правом". Виявляється, сумісний.

1982 р. між Великобританією й Аргентиною виник збройний конфлікт через Мальвінські (Фолклендські) острови. Конфлікт мав характер суперечки щодо збереження за Великобританією права на володіння колонією, якою з 1833 р. були згадані острови. Свого часу острови було включено до списку колоніальних територій, на які поширюється дія Декларації ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Дії Великобританії суперечили Декларації, але це її

не зупинило. Ще однією колонією Великобританії є Гібралтар, захоплений у 1704 р. Багаторічні переговори Іспанії з Великобританією про повернення Гібралтару наштовхуються на завзяте небажання розставатися з колонією. За договором 1975 р., підтвердженим у 1979 р., китайська територія Аоминь (Макао до 1999 р.) перебуває під управлінням Португалії. Східний Тімор з 1976 р. є провінцією Індонезії в результаті збройної окупації, що відбулась у 1975 р. Іран без достатніх підстав окупує розташовані в Перській затоці острови Великий і Малий Томб, а також Абу Муса, що належать Об'єднаним Арабським Еміратам. Коли у 2002 р. Марокко спробувало повернути утримуваний Іспанією крихітний острівцець Перехіль, розташований біля марокканських берегів, Іспанія застосувала збройні сили, а Євросоюз хоч і виявив певну стриманість у цьому конфлікті, але його представник заявив, що територія Іспанії, у тому числі й острів Перехіль — це територія Європейського Союзу. Тим самим іспанські домагання було підтримано всім авторитетом Євросоюзу.

Звичайно, нинішній колоніалізм не схожий на африканський 60-х років, але конфлікти, що виникають час від часу, свідчать про необхідність упорядкувати міжнародні відносини відповідно до міжнародного права.

4. Право війни в міжнародному праві формувалося з найдавніших часів і нині це одна з найбільш розроблених галузей права. Але, мабуть, війна в колишньому, традиційному розумінні — як збройне протистояння двох чи декількох держав, іде в минуле. Основне нинішнє зло і причина збройних конфліктів — міжнародний тероризм не замикається в рамках держави, державних кордонів. Це зло стало інтернаціональним, а може, точніше — позадержавним. Приклад: для Бен Ладена Афганістан був лише тимчасовим пристановищем, а не скільки-небудь серйозною військовою силою і точкою опори, тому що нинішні війни — це війни не держав, а суспільств, де меншою мірою використовуються ракети, а більшою — терористикамікадзе, тобто зброя, доступна для будь-якої громадської організації.

Незважаючи на деяке спрощення ситуації, класичні, може навіть лицарські, правила ведення війни, у тому числі правила відносно початку війни і її наслідків, про розподіл збройних сил на комбатантів і некомбатантів, про поводження з хворими і пораненими, правила військового полону, поводження з мирним населенням, безліч заборон — усе це в нинішніх умовах у протистоянні з міжнародним тероризмом утратило всякий сенс, насамперед тому, що супротивна сторона цих правил не визнає.

Висновок до питання № 3. Отже, треба згадати про збройні втручання в справі інших держав. Звичайно, діяльність миротворчих сил, що вводяться на прохання самих зацікавлених держав або на підставі рішень Ради Безпеки для підтримання миру чи для примусу до миру, не викликає заперечень. Не викликає заперечень діяльність збройних сил, наприклад, для відновлення державності й суверенітету Кувейту. Але варварські бомбардування мирних об'єктів Югославії, що були санкціоновані НАТО, викликали осуд значної частини світового співтовариства.

ВИСНОВКИ

Сучасний каталог прав людини, зафіксований в міжнародно-правових документах та конституціях правових держав, - результат довгого історичного становлення еталонів та стандартів, які стали нормою сучасного демократичного суспільства. Рішучим етапом в розвитку прав людини були буржуазно-демократичні революції 17-18 століть, які висунули не лише широкий набір прав людини, але й принципи свободи та формальної рівності, що стали фундаментом універсальності прав людини, які надали їй дійсно демократичного забарвлення.

Поняття про права і свободи людини включають два аспекти:

- перший означає, що людина має невід'ємні і невідчужувані права лише тому, що вона людина. Це, зокрема, моральні права, які походять із людської природи кожної особистості, формуючи і підтримуючи в людині почуття власної гідності;

- другий розкриває юридичну сутність прав людини, що міститься в законодавчих документах, створених у державі та на міжнародному рівні. Основою таких прав є згода тих, на кого вони поширюються, тобто згода суб'єктів права, тоді як основу першої групи прав становить природний порядок.

Права людини – це ціннісний орієнтир який дозволяє застосовувати “людські виміри” не лише до держави, права, закону, законності, правовому порядку, але й до громадянського суспільства, оскільки ступінь зрілості і розвинутої останнього залежить в значній мірі від стану справ з правами людини, від об'єму цих прав та їх реалізації.

Права – це, по-перше, можливості людини діяти певним чином (або утримуватися від певних вчинків) з тим, щоб забезпечити своє нормальне існування, свій розвиток, задоволення власних потреб. Основні права – це ті можливості, без яких людина не може нормально існувати. Сутність “нормальності” визначається суспільною обґрунтованістю потреб людини, які самі будучи результатом її біологічного і соціального розвитку не є незмінними. У цьому полягає гуманність, людність цих можливостей – прав людини. Права людини – це, насамперед, її можливості існувати й розвиватися як особистість.

По-друге, ці можливості є неодмінною, закономірною “приналежністю” кожної людської істоти. Їх виникненням датується моментом її народження і не потребує “дозволу”, схвалення з боку будь-якого. Жодна людина не може бути позбавлена таких можливостей, адже інакше вона не зможе сформувати розвинути, проявити себе, як людина, як особистість, незалежно від місця, часу та умов її існування.

Міжнародний захист прав людини як галузь сучасного міжнародного права є сукупністю норм, що визначають єдині для міжнародного співтовариства права і свободи людини, встановлюють зобов'язання держав щодо закріплення, забезпечення та охорону цих прав і свобод і надають індивідам юридичні можливості реалізації та захисту визнаних за ними прав і свобод.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім юристам при вивченні курсу «Міжнародний захист прав людини».

Саме тому при підготовці до практичних занять з теми № 1 рекомендується звернутись не лише до базових підручників, а ще й до інших джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

В процесі вивчення теми № 1 пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел зарубіжних авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.

ТЕМА № 2:

“ПРАВОВА ОСНОВА МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ”

2 години

ПЛАН

Вступ.

1. Міжнародні документи щодо захисту прав людини.
2. Загальна декларація з прав людини та інші угоди у галузі прав людини.
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. як регіональний документ у галузі прав людини.

Висновки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аннеке Оссе Принципы деятельности полиции. Методическое пособие по правам человека. / Перевод на русский язык Н. Ишевой, М. Кузнецовой, О. Шарп. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://amnesty.org.ru/keepme/understanding_policing_ru.pdf.

2. Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: за міжнародними стандартами [Текст] : Навч.-довідк. посібн. / Т.О. Проценко, А.О. Мартиненко, О.І. Логвиненко, Ю.Л. Белоусов, О.М. Демянко, Т.І. Шапочка. К. : ДНДІ МВС України, 2009. 52 с.

3. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2013. 228 с.

4. Понимаем права человека. Руководство по образованию в области прав человека. Русская версия данного Руководства была издана ОБСЕ/БДИПЧ при финансовой поддержке правительства Австрии, 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/russian/01_Introduction.pdf.

5. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

6. Права людини й оновлення Конституції України: Колективна монографія / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного

факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів: Малий видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 5. 184 с.

7. Права людини у діяльності міліції: Навчальний посібник / Кол. авт., за заг. ред. Акад. АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. О.О. Погребного та співголови Харківської правозахисної групи канд. техн. наук Є.Ю. Захарова. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. 216 с.

8. Ivaniі O.M., Kuchuk A.M., Orlova O.O. Biotechnology as Factor for the Fourth Generation of Human Rights Formation. International Journal of Advanced Biotechnology and Research (IJABR) ISSN 0976-2612, Online ISSN 2278–599X, Special Issue-1, 2019, pp491-497 <http://www.bipublication.com>.

9. Орлова О. О., Бургай К. Р. Практика європейського суду з прав людини в контексті європейського розвитку українського суспільства. Українське суспільство в контексті правових побудов: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 квіт. 2019 р.). Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутр справ, 2019. С. 34 -37.

Метою лекції є надати інформацію студентам щодо міжнародних угод у сфері захисту прав людини та діяльності відповідних органів та суб'єктів, покликаних реалізовувати ці норми.

ВСТУП

Останніми роками, насамперед завдяки зусиллям певного кола політиків, юристів, інших наших співвітчизників питання захисту прав людини в Україні набуло загальносуспільного масштабу і політичного значення.

З 1991 р. в законах, які приймаються українським парламентом, вперше з'явилися наповненні конкретним змістом норми, спрямовані на захист прав людини від чиновницького свавілля. 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України внесла зміни до Цивільного процесуального кодексу України, значення яких важко переоцінити: громадяни отримали право оскаржувати в суді не тільки одноособові дії службових осіб (як це було раніше), а також прийняті ними рішення та бездіяльність органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівних органів установ, організацій, підприємств і їх об'єднань незалежно від форми власності, керівних органів об'єднань громадян.

В Україні розгорнули свою діяльність кілька десятків громадських організацій, метою яких є захист прав людини: Український центр людини, Всеукраїнський комітет охорони прав людини, Українська асоціація "Міжнародна амністія", Українська секція міжнародного товариства прав людини, Українсько-американське бюро захисту людини та ін.

9 листопада 1995 р. у м. Страсбурзі від імені України було підписано Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини та п'ять протоколів до неї, а 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала їх. Указом Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, одним із напрямів якої є зближення

законодавства України із сучасною європейською системою права, стержнем якої є забезпечення добробуту людини. На жаль, з грудня 1993 року в Україні не виконується вимога пункту 8 ст. 7 Закону України “Про міжнародні договори України”, відповідно до якої під час ратифікації міжнародних договорів Верховна Рада України має водночас розглядати питання про внесення змін і доповнень до чинних законів України. А вже за своїм значенням це положення перевищує і вказану Стратегію. У 1998 р. Міністерством юстиції України підготовлено та передано на розгляд Верховної Ради України Концепцію державної правової політики захисту прав людини.

Права і свободи людини – це гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивідуум на гідній рівень життя, ефективну соціальну систему охорони від свавілля держави у відповідності з встановленими міжнародними та національними стандартами і процедурами.

Права людини відносяться до “вічних тем”, якими займалися мислителі різних епох: від древнього миру до теперішнього часу.

1. Міжнародні документи щодо захисту прав людини

Права та свободи людини у міжнародному публічному праві розглядаються як природні та невід'ємні, завдяки яким людина може реалізувати себе як особистість. Вперше права людини були юридично закріплені у Декларації незалежності США 1776 р. та французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Першим міжнародно-правовим кроком у сфері захисту прав людини стало прийняття у 1815 р. Декларації відносно торгівлі неграми. Ця декларація оголосила работоргівлю діянням, що суперечить принципам гуманності та загальноновизнаним нормам права, проте не містила прямої заборони работоргівлі. Лише у 1890 році була підписана Брюссельська конвенція, яка забороняла рабство і работоргівлю в окремих регіонах Індійського океану та Червоного моря. Мирні договори, укладені після першої світової війни, крім військово-політичних питань, містили також положення про захист прав національних меншин на території новоутворених європейських держав. Після підписання 26 червня 1945 р. Статуту ООН права людини набули якості міжнародних універсальних стандартів, починають прийматися багатосторонні договори, спрямовані на забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини в цілому, окремих видів прав людини чи прав окремих категорій осіб.

Після Другої світової війни еволюція договірних засад щодо захисту прав людини була багатоаспектною і йшла за багатьма напрямками. У процесі позитивізації виник широкий і різномірний звід універсальних і регіональних документів. На рівні універсального міжнародного права даний процес можна умовно розділити на чотири етапи.

Перший етап (1945-1948 рр.) почався з прийняттям Статуту ООН і завершився проголошенням Загальної декларації прав людини. Таким чином, початком цього етапу стало визнання принципу міжнародної поваги до прав людини. У рамках заходів з реалізації цього принципу вперше були закладені організаційні та процедурні засади для діяльності Організації Об'єднаних Націй в сфері заохочення і захисту прав людини. Особливе значення тут мало створення *Комісії з прав людини* як допоміжного функціонального органу при Економічній і Соціальній Раді відповідно до статті 68 Статуту ООН. Завдяки заходам щодо створення організаційних і функціональних рамок створилися умови для підготовки конкретних норм щодо прав людини. У 1946 році ООН приступила до реалізації програми, спрямованої на прийняття так званого Міжнародного білля (хартії) прав людини, до складу якого повинні були увійти декларація про права людини, конвенція про права людини та заходи щодо їх реалізації¹. Завдання першого етапу в реалізації Міжнародного білля (хартії) прав людини були вирішені 10 грудня 1948 року, коли був прийнятий перший обов'язковий документ загального характеру – Загальна декларація прав людини. У той же період були прийняті перші конкретні юридично обов'язкові норми (Конвенція про попередження злочинів геноциду і

---

¹ Деятельность Организации Объединенных Наций в области прав человека, 1994. – С. 40–41.

покарання за нього, 1948 р.; Конвенція № 87 МОП щодо свободи асоціацій і захисту права на організацію, 1948 р.; та Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних рабству, 1956 р.). Однак, безперечно, вищим досягненням цього етапу стало проголошення у Загальній декларації першого міжнародного каталогу прав людини, який містив цивільні і політичні, а також економічні, соціальні і культурні права.

Другий етап (1949-1966 рр.) можна вважати етапом кодифікації програми, закріпленої в Загальній декларації. Даний період був значною мірою присвячений розробці конвенції про права людини і створення механізму їх реалізації, як передбачалося у Міжнародному біллі (хартії) прав людини. Ця робота велася майже 20 років – до 16 грудня 1966 року, коли Генеральна Асамблея прийняла три роздільних документа: Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до другого Пакту. З прийняттям цих договорів закінчився період закладки загальних правових основ для прав людини, проголошених у Загальній декларації. Проте варто відзначити, що в цей період робилися також і заходи щодо кодифікації, спрямовані на вироблення більш детальних і конкретних конвенцій про права людини: про статус біженців (Конвенція 1951 р.), про політичні права жінок (Конвенція 1952 р.), про ліквідацію расової дискримінації (Конвенція 1965 р.), про скасування примусової праці (Конвенція МОП № 105 від 1957 р.), про ліквідацію дискримінації в області освіти (Конвенція ЮНЕСКО 1960 р.) і у сфері праці та зайнятості (Конвенція МОП № 111 від 1958 року) і по інших питань. Досягненням всього цього етапу стало створення широких правових рамок для більш конкретних і раціональних дій Організації Об'єднаних Націй, для здійснення визнаних прав людини та для підготовки більш змістовних норм з суттєвих питань.

Третій етап (1967-1989 рр.), який можна назвати посттегеранським, характеризується переважанням чотирьох тенденцій. Перша була пов'язана зі вступом в силу Пактів і Факультативного протоколу (1967 р.) і, отже, з початком реалізації цілого набору заходів по їх здійсненню, покликаних гарантувати дотримання прав людини і контроль за цим процесом. Друга тенденція стала продовженням попередніх зусиль з підготовки детальних договорів про права людини (наприклад, були прийняті Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання 1984 р.; Конвенція про права дитини, 1989 р.). Третя тенденція проглядається у великому числі заходів, спрямованих на вдосконалення здійснення прав, а також органів і механізмів, створених з цією метою. Четверту тенденцію можна визначити як пошук нових сфер і способів захисту і заохочення прав людини, включаючи тенденцію до включення прав людини в більш широкий контекст таких глобальних передумов, як мир, розвиток і навколишнє середовище. Всі ці тенденції, особливо остання, виразно відбилися в дебатах і остаточних висновках *Міжнародної конференції з прав людини*, проведеної ООН в Тегерані 22 квітня-13 травня 1968 р., в 20-ю річницю прийняття Загальної декларації. Конкретними цілями Конференції були огляд досягнутого процесу, оцінка ефективності методів, що застосовувалися

Організацією Об'єднаних Націй, і на цьому тлі – формулювання і підготовка програми подальших дій в галузі прав людини.

Четвертий етап (з 1989 р. по теперішній час) став результатом припинення конфлікту між Заходом і Сходом, а також накопичення невирішених проблем у відносинах між Північчю і Півднем. Організація Об'єднаних Націй зафіксувала більш широке визнання наглядових заходів країнами Центральної та Східної Європи, а також іншими державами, які намагаються «демократизувати» свої системи правління (наприклад, Південна Африка), але відзначається також і погіршення стану з правами людини в Східній Європі (наприклад, у Боснії та Росії), Африці (Нігерія і Руанда) і Азії (Китай і Південна Корея). Для досягнення відповідності Організації Об'єднаних Націй до старих і нових завдань у 1993 році у Відні була проведена Всесвітня конференція з прав людини.

Висновок до питання № 1. Здійснення прав залишилось пріоритетним завданням порівняно з подальшим нормотворчістю; були зроблені зусилля з розробки заходів превентивної дипломатії та раннього попередження в області прав людини. Умовним підсумковим заходом четвертого етапу можна вважати *доповідь Міжнародної амністії про стан прав людини в світі через 60 років після затвердження Загальної декларації прав людини*, представлена у 2008 році.

2. Загальна декларація з прав людини та інші угоди у галузі прав людини

Отже, становлення міжнародного права прав людини пов'язане з розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких права людини було систематизовано, а також із формуванням міжнародних організаційних механізмів захисту цих прав. У міжнародному праві така систематизація була здійснена з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих Міжнародною хартією прав людини, яку складають *Загальна декларація прав людини*, *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права*, *Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права*. У ці ж роки були створені найважливіші універсальні міжнародні механізми захисту прав людини. Міжнародна хартія прав людини є нормативно-правовою основою міжнародного права прав людини.

Загальна декларація прав людини ухвалена 10 грудня 1948 р. і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Це був перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Вперше вони були викладені в міжнародному документі систематизовано, у вигляді каталогу, тобто як перелік прав і свобод. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії.

Загальна декларація прав людини була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції. Це викликало та викликає чимало питань про юридичну силу цього документа, тому що за загальним правилом резолюції Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер. Втім більшість правників поділяють думку про те, що норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. є одним із найбільш авторитетних міжнародно-правових договорів про права людини. Його текст може бути умовно розділений на дві частини: статті, у яких викладено зміст громадянських і політичних прав, і статті, що стосуються міжнародного контролю за дотриманням цих прав. Формулювання статей про права людини не залишають сумнівів у їхньому імперативному характері. Це є наслідком розуміння того, що з дотриманням саме громадянських і політичних прав пов'язані гарантії особистої свободи людини та рух суспільства до дійової демократії. Держави-учасниці зобов'язані забезпечити в межах своєї юрисдикції дотримання громадянських і політичних прав у повному обсязі. Пакт надає державі право обмежити деякі із проголошених прав. Контроль за дотриманням норм Пакту, включаючи розгляд індивідуальних скарг, здійснює міжнародний орган – Комітет із прав людини.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. був підписаний одночасно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Його юридичні особливості пов'язані з особливостями проголошених у ньому економічних, соціальних і культурних прав. Економічні, соціальні та культурні права є невід'ємними, як і громадянські та політичні права, і не менш важливими. Проте існують суттєві особливості в реалізації економічних, соціальних і

культурних прав. Вони витратні, тобто обсяг їхньої реалізації залежить від економічного добробуту держави, а тому не може бути однаковим у різних країнах. Реалізація цих прав пов'язана з розширенням патерналістських функцій держави, що завжди містять потенційну загрозу авторитизації влади, а тому повинні мати межі. Міжнародний контроль за дотриманням економічних, соціальних і культурних прав зазвичай не пов'язаний із розглядом індивідуальних скарг. Формулювання статей Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права за загальним правилом є диспозитивними і не передбачають прямої дії.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. – найстаріший серед регіональних договорів про права людини та найбільш авторитетний міжнародно-правовий документ із прав людини в Європі. Крім основного тексту Конвенція містить Протоколи, у яких розвинуті, доповнені чи уточнені окремі її положення.

Конвенція була одним із перших міжнародних документів, що містив поняття політичної демократії, одночасно визнаючи її найважливішою умовою дотримання прав людини. Тим самим була підкреслена антитоталітарна спрямованість цього акта, ухваленого “європейськими країнами, що є однимумцями та мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права”, з метою “зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації [прав людини]” (Преамбула). Конвенція є першим міжнародним договором у галузі прав людини, що не тільки має на меті захистити широкий спектр громадянських і політичних прав, а й встановлює систему міжнародного судового контролю за їх дотриманням у кожній із держав-учасниць.

Нинішня заклопотаність питаннями міжнародного захисту прав людини виникла в період формування Організації Об'єднаних Націй як реакція на звірства другої світової війни. Хоча і до неї робилися певні спроби, проте досягнення в даній сфері, тим не менш, були обмежені територіально, стосувалися лише деяких категорій людей, а реальний захист був фрагментарний. Лише після другої світової війни спостерігається тенденція до всеосяжної нормотворчості в міжнародному праві, що стосується прав людини. Першим міжнародно-правовим договором, що відображає цей новий підхід, є *Статут Організації Об'єднаних Націй*, прийнятий 26 червня 1945 р. в Сан-Франциско. Він свідчить про рух до тривалої та стійкої інтернаціоналізації прав людини. Будучи установчим правовим документом всесвітньої міжнародної організації, Статут ООН закріпив основні принципи післявоєнного світового порядку. Однак серед семи принципів, викладених у статті 2, немає більш-менш явного формулювання принципів міжнародної поваги прав людини. Тим не менш, можна погодитися, що ряд ключових положень, розсіяних по всьому Статуту, свідчать про визнання міжнародної поваги до прав людини одним з найважливіших принципів Організації Об'єднаних Націй. Це припущення при тлумаченні Статуту з роками стало широко поширеною думкою.

Такий висновок можна зробити з усіх семи положень Уставу ООН щодо прав людини. Якщо припустити, що принципи – це загальне викладення правової норми або норм, що відображають серію детальних домовленостей, то сфера дії положень щодо прав людини та їх статус в Статуті підтверджують висновок тлумачів про те,

що міжнародна повага до прав людини – один із принципів Організації Об'єднаних Націй і сучасного міжнародного права взагалі. Важливо, що принцип «поваги прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії або переконань» був закріплений у *Декларації про принципи відносин між державами учасниками*, прийнятої Народою з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.). Більш того, принцип «загальної поваги і дотримання прав людини та основних свобод для усіх» згадується як один з принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй у пункті 7 преамбули до *Віденської конвенції про право міжнародних договорів* (1969 р.). Положення Статуту ООН і закріплене в ньому визнання принципу міжнародного поваги до прав людини створили рамки для прогресивного розвитку і кодифікації прав людини². Ця задача прямо випливає з положень Статуту, в якому права людини підняли до висоти однієї з основних цілей, зробили їх предметом турботи і зумовили необхідність подальшого нормотворення.

Висновок до питання № 2. Міжнародне право прав людини органічно включає в себе регіональні міжнародно-правові акти про права людини. Такі договори укладено державами ОАД, ОАЄ, ЄС, Ради Європи, СНД. Незважаючи на певну самостійність і специфіку регіонального співробітництва в галузі прав людини, було б невірним цілком відокремлювати регіональне право прав людини. Можна навести чимало прикладів використання регіональними органами захисту прав людини норм універсальних міжнародних договорів як договорів загального права.

3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. як регіональний документ у галузі прав людини

Конвенція складається з Преамбули, ст. 1 «Зобов'язання додержувати поваги до прав людини»; розділу 1 «Права і свободи», що містить сімнадцять статей; розділу 2 «Європейський суд з прав людини», що містить 32 статті; розділу 3 «Інші положення», що містить вісім статей.

Відповідно до *Преамбули Конвенції*, учасниками цього акта можуть бути держави-члени РЄ, які поділяють мету прийняття Загальної декларації прав людини, а саме «загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав», а також мету РЄ – «досягнення тіснішого єднання між її членами», одним із засобів якого є «забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод», які об'єднані спільним надбанням «політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права», а також прагненням «зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації [прав людини]». Суд посилається на Преамбулу Конвенції у мотивувальній частині рішення - при обґрунтуванні рішення і тлумаченні положень Конвенції, – оскільки «преамбула до договору створює невід'ємну частину його контексту; більше того,

---

² Введение в вопросы международной защиты прав человека. Учебное пособие. / Под редакцией Райя Хански и Маркку Сукси. – Институт прав человека. Университет «Або Академи»; Турку/Або, 1997. – С. 33.

преамбула зазвичай буває корисною для визначення предмета та мети конкретного міжнародно-правового акта при його тлумаченні» (рішення Суду справі «Golder v. the United Kingdom» від 1975 р.). Спираючись на Преамбулу Конвенції, Суд виявив у Конвенції такі права, які безпосередньо в ній не передбачені. Саме на основі Преамбули Конвенції Суд шукає правильно збалансований підхід до захисту гарантованих прав особи, з одного боку, та захисту загального інтересу - з іншого. Преамбулою визначено зв'язаність Суду принципами політичної демократії і верховенства права. Нагадаємо, що, згідно з положеннями Брайтонської декларації щодо майбутнього Суду, у Преамбулі пропонується також закріпити принципи субсидіарності ролі Суду та свободи розсуду держави.

Стаття 1 Конвенції «Зобов'язання додержувати поваги до прав людини», винесена за межі розділу 1. Вона має суттєве значення для окреслення цілей і завдань, тлумачення та застосування Конвенції. Відповідно до ст. 1 Конвенції «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в Розділі 1 цієї Конвенції». З цієї норми, на думку А. Абашидзе та К. Алісієвич, випливають такі положення³:

- 1) учасниками Конвенції можуть бути лише держави;
- 2) держави, котрі ратифікували Конвенцію, взяли на себе зобов'язання забезпечити певні права і свободи. Термін «забезпечити» означає визнання, дотримання, забезпечення реалізації і ефективний захист відповідних прав та свобод;
- 3) Конвенція встановлює не взаємні обов'язки між її державами-учасницями, а певний стандарт у сфері прав і свобод людини, який ці держави зобов'язані гарантувати;
- 4) встановлений Конвенцією каталог прав та свобод гарантується кожному, хто (що) перебуває під юрисдикцією держав-учасниць Конвенції. Термін «кожен» означає, що права та свободи, перелічені в розділі 1 Конвенції, гарантуються будь-якій особі, незалежно від її правового статусу, походження, соціального статусу, віку, дієздатності, статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання, політичних та інших переконань, національної належності чи належності до національних меншин, майнового статусу чи будь-яких інших ознак. Термін «кожен» включає в себе не лише фізичних осіб, а й неурядові організації, незалежно від наявності чи відсутності у них статусу юридичної особи;
- 5) держава забезпечує права та свободи, закріплені в Конвенції, лише у межах своєї територіальної юрисдикції. Проте, відповідно до ч. 1 ст. 56 Конвенції, будь-яка держава може при ратифікації або будь-коли після цього заявити шляхом повідомлення Генеральному секретареві РС про те, що дія цієї Конвенції поширюється, з урахуванням ч. 4 цієї статті, на всі чи деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною. У деяких ситуаціях в поняття території, що знаходяться під юрисдикцією держави, входить і територія, яка фактично контролюється державою;

---

³ Абашидзе А. Х., Алисиевич Е. С. Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод: Учебное пособие / А. Х. Абашидзе, Е. С. Алисиевич. – М.: Междунар. отношения, 2007. – С. 33-61.

б) держава забезпечує лише ті права і свободи, які перелічені в розділі 1 «Права та свободи». Каталог прав, що гарантуються, був істотно розширений за допомогою протоколів до Конвенції, які доповнили встановлений Конвенцією перелік правом на захист власності, правом на освіту та багатьма іншими. Протоколи є невід'ємною частиною Конвенції, проте ратифікація Конвенції не означає автоматичну ратифікацію державою усіх чинних Протоколів, тому для кожної держави каталог прав та свобод, закріплений у розділі 1 Конвенції, доповнюється певними правами та свободами.

У розділі 1 «Права та свободи» перелічуються права та свободи, котрі гарантуються Конвенцією, в тому числі і право на життя (ст. 2 Конвенції), право на заборону катувань (ст. 3 Конвенції), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції) та ін. При цьому в одній статті Конвенції може бути закріплено декілька прав. Наприклад, ст. 8 Конвенції гарантує право на повагу до приватного життя, право на повагу до сімейного життя, право на повагу житла і право на повагу кореспонденції. Каталог прав і свобод людини, закріплений у Конвенції, доповнюють права та свободи, передбачені в Протоколах до Конвенції. Коло прав та свобод, які закріплені у Конвенції та Протоколах до неї, є вичерпним і не підлягає поширювальному тлумаченню.

Розділ 2 «Європейський суд з прав людини» присвячено створеному на основі Конвенції контрольному органу – Суду, який виконує три основні функції: розглядає індивідуальні та міждержавні заяви, котрі подаються у зв'язку з порушенням прав та свобод, передбачених Конвенцією та Протоколами до неї; тлумачить і застосовує положення Конвенції та Протоколів до неї до обставин розглядуваних скарг; готує консультативні висновки на запит Комітету Міністрів РЄ.

У цьому розділі визначено структуру, організацію діяльності, компетенцію Суду, процедуру звернення до Суду та порядок розгляду заяв. Розділ 2 Конвенції був змінений Протоколами № 2, 3, 5, 8, 9 і 10, а згодом і Протоколом № 11, з набуттям чинності якого попередні протоколи втратили чинність. Положення розділу 2 суттєво змінені Протоколом № 14, який імplementовано в текст Конвенції.

Суттєвим доповненням до розділу 2 Конвенції у частині організації діяльності Суду та процедури розгляду заяв є Регламент Суду, у якому докладно регулюється процедура розгляду заяв Судом, повноваження та процедура діяльності структурних підрозділів Суду та інші процесуальні питання. Регламент є доволі динамічним документом і дуже часто змінюється і доповнюється Судом. Остання редакція Регламенту Суду завжди доступна на сайті Суду англійською та французькою мовами.

У розділі 3 «Інші положення» об'єднано статті, присвячені дії Конвенції в просторі, застереженням до Конвенції, підписанню, ратифікації та денонсації Конвенції та деяким іншим питанням. Відповідно до положень цього розділу, Конвенція прийнята англійською та французькою мовами, причому обидва тексти мають однакову юридичну силу і є в одному примірнику, який зберігається в архіві РЄ. Генеральний секретар РЄ скеровує завірнені копії тексту Конвенції кожній державі, яка її підписала.

Той факт, що Конвенція є двомовним документом, створює певні проблеми у її тлумаченні, зокрема лінгвістичним способом. Хоча рівень ідентичності

англійського і французького текстів Конвенції є доволі високим, окремі невідповідності, техніко-юридичні недоліки були виявлені у процесі правозастосовної діяльності Суду. Наявність таких недоліків пояснюється тим, що Конвенцію приймали у стислі строки, зміни в проекти вносили різними мовами, причому деякі з таких змін були прийняті в останній момент. Цим, мабуть, і пояснюється те, що у французькому тексті Конвенції формула «передбачено законом» звучить однаково («prevue par la loi»), тоді як в англійському тексті для позначення цієї формули використано два різні терміни-сполучення («prescribed by law» та «in accordance by law»). Протилежною є ситуація це щодо формулювання ч. 2 і ч. 3 ст. 5 Конвенції: в англійському тексті використано одне й те саме слово «promptly» («негайно»), тоді як у французькому у ч. 2 ст. 5 вказано «le plus court délai» («у найбільш стислий строк»), а в ч. 3 – «aussitôt» («негайно»). При застосуванні ст. 5 Конвенції Суд провів семантичний аналіз для з'ясування того, який саме термін - французький «aussitôt» («негайно») чи англійський «promptly» («негайно») – юридично більше відповідає вимозі «невідкладності» у розумінні ст. 5 Конвенції.

Розходження у текстах Конвенції ускладнюються ще й тим, що англійське право і французьке право належать до різних правових систем, які мають суттєві відмінності, що впливає на поняттєвий апарат та юридичну термінологію. Так, термін «possession», що використовується у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, де йдеться про користування майном, не відповідає французькому «biens», який є ширшим за значенням.

У всіх неоднозначних з позицій лінгвістики ситуаціях Суд послуговується формулою, що випливає з ч. 4 ст. 33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів: «маючи два аутентичні варіанти нормовстановлюючого договору, які не є цілком ідентичними, Суд повинен дати їм тлумачення, яке б їх зближувало, наскільки це можливо, і було би прийнятним для досягнення цілей Конвенції».

Усі держави-учасниці Конвенції здійснили офіційний переклад Конвенції державною мовою. В Україні ситуація склалася таким чином, що офіційний переклад Конвенції, який був додатком до відповідного закону про ратифікацію зараз втратив чинність. Натомість, у 2006 р. Міністерство закордонних справ України удосконалило цей переклад, опублікувавши його в офіційних джерелах оприлюднення нормативно-правових актів. Тому, незважаючи на те, що парламент України ратифікував Конвенцію у перекладі 1998 р., нині вона є чинною у перекладі 2006 р. В результаті зміни перекладів змінився не лише текст Конвенції, але і її офіційна назва: «Конвенція про захист прав людини і основних свобод» перетворилася на «Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод». Саме остання назва фігурує в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 р.

Норми Конвенції та Протоколів до неї становлять конвенційну систему захисту прав людини. В. Туманов поділяє ці норми на матеріальні та організаційно-процесуальні⁴. Організаційні норми передбачають утворення, порядок формування та внутрішню структуру Суду. До організаційних норм тяжіють і процесуальні

---

⁴ Туманов В. А. Европейский суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / В. А. Туманов. – М.: Норма, 2001. – С. 1-15.

норми, які визначають основні аспекти процедури розгляду справ Судом, процесуальні права та обов'язки учасників процесу, процесуальні форми правозастосовної діяльності палат Суду тощо. Організаційно-процесуальні норми деталізуються в Регламенті Суду, який, відповідно до ст. 26 Конвенції, приймає сам Суд.

Матеріальні норми містяться переважно в розділі 1 Конвенції та Протоколах № № 1, 4, 6, 7, 12, 13, у яких визначено перелік гарантованих прав і свобод людини. Крім того, важливі матеріально-правові положення містяться в інших статтях Конвенції, наприклад, у ст. 1, про яку йшлося вище. При цьому, відповідно до вимог ст. 53 Конвенції в редакції Протоколу № 11 (колишня ст. 60 Конвенції), «ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує будь-які права людини та основні свободи, які можуть гарантуватися законами будь-якої Високої Договірної Сторони або будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є».

На думку В. Туманова, в аспекті класифікації юридичних норм у загальній теорії права норми Конвенції можна віднести до правоохоронних норм, але не в розумінні каральних норм кримінально-правового характеру, а у значно ширшому розумінні. Це норми, котрі гарантують і в цьому розумінні охороняють права людини, передбачені Конвенцією, у випадках, коли це не вдалося зробити у рамках національного правопорядку.

Деякі з цих прав охороняються шляхом встановлення прямих заборон, а саме: заборона жорстокого поводження, заборона примусової праці, заборона зловживання правами. Більшість матеріально-правових норм Конвенції по суті також мають заборонний характер, але заборона в них є опосередкованою, виражається вказівкою на конкретні права, захист яких від порушень гарантується Конвенцією. При цьому ці статті, як правило, містять другу частину, яка передбачає можливі обмеження таких прав державними органами, якщо такі обмеження встановлені законом та є необхідними в демократичному суспільстві. Найменшу кількість можливих обмежень передбачено у ст. 9 Конвенції (свобода думки, совісті і релігії), тоді як найбільшу кількість обмежень передбачено стосовно ст. 10 Конвенції, що пов'язується з особливостями діяльності ЗМІ.

Висновок до питання № 3. Нормативно-правові приписи Конвенції містять два елементи юридичної норми-гіпотезу та диспозицію. Санкція за невиконання цих нормативно-правових приписів є загальною – у разі порушення Конвенції Суд має право призначити потерпілій стороні грошову компенсацію, яку держава-відповідач повинна виплатити протягом трьох місяців. Суд, залежно від особливостей певної справи, може також визначити заходи індивідуального та/чи загального характеру, які підлягають виконанню поряд з виплатою справедливого відшкодування.

Проте поділ норм Конвенції на матеріальні та організаційно-процесуальні видається не зовсім досконалим з огляду на те, що не всі норми, які віднесені до матеріальних, мають справді матеріальний характер. Йдеться, зокрема, про ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд» та ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту», які за традиційною для загальної теорії права класифікацією юридичних норм є процесуальними правами за критерієм характеру врегульованих суспільних відносин. Звідси випливає, що матеріальні норми Конвенції можуть передбачати як матеріальні, так і процесуальні права.

ВИСНОВКИ

Становлення міжнародного права прав людини пов'язане з розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких права людини було систематизовано, а також із формуванням міжнародних організаційних механізмів захисту цих прав. У міжнародному праві така систематизація була здійснена з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих Міжнародною хартією прав людини, яку складають *Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права*. У ці ж роки були створені найважливіші універсальні міжнародні механізми захисту прав людини. Міжнародна хартія прав людини є нормативно-правовою основою міжнародного права прав людини.

Загальна декларація прав людини ухвалена 10 грудня 1948 р. і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Це був перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Вперше вони були викладені в міжнародному документі систематизовано, у вигляді каталогу, тобто як перелік прав і свобод. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії.

Схематично всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: **універсальні та регіональні**.

Універсальні правозахисні міжнародні організації – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на увесь світ, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми тією чи іншою мірою пов'язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однієї з основних цілей діяльності цієї організації є “утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості”.

Залежно від підстав створення міжнародні органи та організації, спрямовані на захист прав людини поділяються на два види:

1. *Конвенційні органи, що утворені на підставі міжнародних договорів*. Це, зокрема, Комітет з прав людини (діє на підставі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.), Європейський суд з прав людини (діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.), Комітет з прав дитини (засновано відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) та інші.

2. *Органи, що утворені міжнародними організаціями*. Специфікою діяльності цих органів є те, що їх рішення мають, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються лише авторитетом самих організацій. До таких органів відносяться Комісія ООН з прав людини, Комісія з положення жінок (засновані Економічною та соціальною радою ООН), Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН), Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці).

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім юристам при вивченні курсу «Міжнародний захист прав людини».

Саме тому при підготовці до практичних занять з теми № 2 рекомендується звернутись не лише до базових підручників, а ще й до інших джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

В процесі вивчення теми № 2 пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел зарубіжних авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.

ТЕМА № 3:

“МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ”

2 години

ПЛАН

Вступ.

1. Поняття та основні елементи механізму міжнародного захисту прав людини.
2. Міжнародні документи щодо захисту прав людини.

Висновки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2013. 228 с.
2. Понимаем права человека. Руководство по образованию в области прав человека. Русская версия данного Руководства была издана ОБСЕ/БДИПЧ при финансовой поддержке правительства Австрии, 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/russian/01_Introduction.pdf.
3. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.
4. Права людини й оновлення Конституції України: Колективна монографія / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів: Малий видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 5. 184 с.
5. Орлова О. О. Національні та міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 01 листоп. 2018 р.). Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2018. С. 322-324.
6. Орлова О.О. Принцип «мінімального рівня жорстокості» у практиці Європейського суду з прав людини. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 лют. 2019 р.) : у 2 ч. Дніпро : Видавець Біла К. О. С. 116-117.

7. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності : навч. посібник / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2017. – 224 с.

Метою лекції є надати інформацію студентам щодо поняття та основних елементів механізму міжнародного захисту прав людини, зокрема міжнародних угод у сфері захисту прав людини та діяльності відповідних органів та суб'єктів, покликаних реалізовувати ці норми.

ВСТУП

Останніми роками, насамперед завдяки зусиллям певного кола політиків, юристів, інших наших співвітчизників питання захисту прав людини в Україні набуло загальносуспільного масштабу і політичного значення.

З 1991 р. в законах, які приймаються українським парламентом, вперше з'явилися наповненні конкретним змістом норми, спрямовані на захист прав людини від чиновницького свавілля. 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України внесла зміни до Цивільного процесуального кодексу України, значення яких важко переоцінити: громадяни отримали право оскаржувати в суді не тільки одноособові дії службових осіб (як це було раніше), а також прийняті ними рішення та бездіяльність органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівних органів установ, організацій, підприємств і їх об'єднань незалежно від форми власності, керівних органів об'єднань громадян.

В Україні розгорнули свою діяльність кілька десятків громадських організацій, метою яких є захист прав людини: Український центр людини, Всеукраїнський комітет охорони прав людини, Українська асоціація “Міжнародна амністія”, Українська секція міжнародного товариства прав людини, Українсько-американське бюро захисту людини та ін.

9 листопада 1995 р. у м. Страсбурзі від імені України було підписано Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини та п'ять протоколів до неї, а 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала їх. Указом Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, одним із напрямів якої є зближення законодавства України із сучасною європейською системою права, стержнем якої є забезпечення добробуту людини. На жаль, з грудня 1993 року в Україні не виконується вимога пункту 8 ст. 7 Закону України “Про міжнародні договори України”, відповідно до якої під час ратифікації міжнародних договорів Верховна Рада України має водночас розглядати питання про внесення змін і доповнень до чинних законів України. Адже за своїм значенням це положення перевищує і вказану Стратегію. У 1998 р. Міністерством юстиції України підготовлено та передано на розгляд Верховної Ради України Концепцію державної правової політики захисту прав людини.

Права і свободи людини – це гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивідуум на гідній рівень життя, ефективну соціальну систему охорони від свавілля держави у відповідності з встановленими міжнародними та національними стандартами і процедурами.

1. Поняття та основні елементи механізму міжнародного захисту прав людини

Для реалізації прав і свобод людини у міжнародному контексті необхідно мати налагоджений соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини — систему засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Поняттям «соціально-правовий механізм забезпечення прав людини» підкреслюється, що правовий механізм — частина соціального і діє з ним у єдності.

Завдання механізму соціально-юридичного забезпечення прав людини — охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення.

Основні **види** механізму соціально-правового забезпечення прав і свобод людини:

- механізм реалізації;
- механізм охорони;
- механізм захисту.

Механізм реалізації прав людини включає заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини.

Механізм охорони прав людини включає заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи.

Механізм захисту прав людини включає заходи, що призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення.

Механізм забезпечення прав і свобод людини — це структурно-взаємопов'язана сукупність правових та організаційних засобів, що реалізуються міжнародними суб'єктами і спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення прав людини. До **елементів структури механізму** міжнародного забезпечення прав людини відносяться: 1) суб'єкти; 2) об'єкт; 3) правові засоби; 4) гарантії механізму забезпечення прав людини.

Суб'єктами механізму забезпечення прав людини є суб'єкти міжнародного права, які створюють певну систему щодо діяльності в цій сфері.

Об'єктом механізму забезпечення прав людини є їх права і свободи, які закріплені та визнані міжнародно-правовими актами.

До **засобів** забезпечення прав громадян відносять:

1. *Конституційний контроль*. Йому відводять значну роль в механізмі забезпечення прав і свобод людини, оскільки основна мета такого роду діяльності — недопущення порушень положень Конституції та міжнародних документів про права і свободи людини та громадянина законодавчими, виконавчими і судовими органами. У світовій конституційній практиці такий контроль здійснюється в двох формах: в формі звичайної процедури контролю за конституційністю нормативних актів і у вигляді спеціальних процедур забезпечення прав і свобод, які, на жаль,

законодавством України не передбачені.

Форма конституційного контролю має певну систему органів, які здійснюють нагляд за дотриманням прав і свобод громадян України за кордоном, однак, безумовно, основоположну роль в цій діяльності грають Конституційний Суд України та порівняно молодий інститут омбудсмена, введений з прийняттям Конституції України в 1996 році.

Державна охорона прав людини забезпечується за допомогою інституту омбудсманів (народних захисників), які діють, як правило, при парламентах і органах місцевого самоврядування і розглядають скарги громадян щодо порушення їх прав з боку державних органів. У Колумбії, наприклад, омбудсман діє під керівництвом Генерального прокурора.

Коло повноважень омбудсмана у різних країнах не є однаковим. В Іспанії він, крім захисту прав і свобод людини, здійснює нагляд за діяльністю адміністративних органів, у Франції — оцінює застосування законів з точки зору справедливості, а в Намібії ще й розслідує скарги про надмірне використання природних ресурсів. У цілому інститут омбудсманів — це позаюрисдикційний контроль за тим, чи не порушує адміністративна (або будь-яка інша) практика права людини.

У більшості країн будь-який громадянин може безпосередньо звернутися до омбудсмана. У Франції таке звертання є можливим через свого депутата або сенатора. Омбудсман діє не лише за скаргами громадян, але й за власною ініціативою.

В Україні відповідно до Конституції парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини здійснюють Уповноважений Верховної Радою з прав людини і його представники на місцях. Уповноважений Верховної Ради з прав людини є інститутом позасудового захисту прав і свобод людини.

Коло повноважень Уповноваженого з прав людини поширюється на усі випадки порушень громадянських прав і свобод органами виконавчої влади. Він може зажадати порушення адміністративного провадження стосовно державних службовців, які порушили конституційні права і свободи громадян, має право також перевіряти додержання цих прав в установах пенітенціарної системи (системи установ, у яких відбувають покарання засуджені — тюрми, колонії та ін.), в армії, в установах Міністерства внутрішніх справ.

2. *Судовий захист.* Є основною гарантією забезпечення прав і свобод людини, здійснюваною завдяки конституційному, цивільному, адміністративному і кримінальному судочинству. В Україні, відповідно до Конституції, судовий захист прав і свобод покладений на систему судів загальної юрисдикції і спеціалізовані суди (ст. 125 Конституції України), а також на Конституційний Суд України (ст. 42 Закону “Про Конституційний Суд України” від 16 жовтня 1996 року). Крім цього, існує міжнародна система судового захисту прав і свобод особистості.

3. *Адміністративно-правові* гарантії забезпечення прав і свобод людини. Визначаються передусім законами, що видаються відповідно до Конституції, встановлюють повноваження органів виконавчої влади в конкретних сферах управління та визначають в цих сферах взаємовідносини органів влади з інститутами управління іноземних країн, обов’язки відповідних органів і форми

захисту громадян від неправомірних дій посадових осіб.

Адміністративно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина можна поділити на три види: контрольно-наглядові, організаційно-процедурні та юрисдикційні. Контрольно-наглядовими гарантіями нині є здійснення зовнішнього і внутрішнього контролю за діяльністю органів виконавчої влади, урядовими органами державного управління та органами місцевого самоврядування, службовцями, що працюють в цих органах.

До організаційно-процедурних гарантій відноситься наявність в правовій державі правових механізмів процедур управлінських послуг з метою надання можливостей скористатися фізичній особі своїм правом.

Зміст адміністративно-юрисдикційних гарантій полягає в забезпеченні державою можливостей оскарження незаконних дій її органів та органів місцевого самоврядування до адміністративного суду та можливість захисту свого права в цьому органі шляхом розгляду відповідної справи на принципах законності, об'єктивності, матеріальної істини тощо.

4. *Прокурорський нагляд* за дотриманням законів органами виконавчої влади, забезпеченням ними прав і свобод громадян. Потрібно відзначити гнучкий механізм прокурорського контролю, який передбачає різні види впливу на державні органи.

5. *Форми індивідуального захисту* громадянами прав і свобод (зовнішні форми). Мова йде насамперед про положення Конституції України, інших країн світу та всесвітньо визнані правозахисні документи, що надають кожному право будь-яким не забороненим законом способом захищати свої права і свободи від порушень і протиправного посягання.

5. *Міжнародний захист прав людини*. Потрібно розглядати через призму діяльності системи міжнародних (утворених державою) органів і організацій, які функціонують з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини або їх відновлення у разі порушень. Такого роду діяльність проходить за певними правилами, що іменуються процедурами, та визначають як слід діяти у разі таких порушень, хто може звертатися за захистом (людина, група осіб, уряд тощо).

Права людини регулюються як внутрішньодержавним, так і міжнародним правом. Стаття 55. Конституції України говорить:

«Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів європейських і міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна». Міжнародний захист прав людини набуває, особливо останнім часом, великого значення.

Організаційна **структура** європейської системи захисту прав людини:

1. Європейська комісія з прав людини (складається з 43 чоловік, що обираються строком на 3 роки).

2. Європейський суд з прав людини — єдиний юрисдикційний орган, який працює на постійній основі — всього 39 суддів (у його складі діє Велика палата — 17 суддів, що займається питаннями внутрішньо судової апеляції);

3. Комітет міністрів Ради Європи — функції обмежуються лише наглядом за виконанням остаточних постанов Європейського суду.

Усі вони є суб'єктами формування європейського права як органічного «сплаву» англо-американського і континентального типів правових систем. Їх статутна форма (Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини. Статути Комісії та Суду, Процедурні правила роботи Комісії та Суду) має прецедентний зміст.

Гарантії механізму забезпечення прав громадян України обумовлюють діяльність органів державної влади в цій сфері, яка визначена національними та міжнародними правовими актами. Систему гарантій складають економічні, політичні, духовно-ідеологічні, організаційні, міжнародно-правові гарантії, які дозволяють створювати умови щодо захисту, охорони, відновлення порушених прав громадян України.

До *економічних* гарантій відносять: засоби виробництва; економічний лад суспільства, який повинен забезпечувати неухильне зростання продуктивних сил на основі визнання і захисту різних форм власності на засоби виробництва; соціально-орієнтована ринкова економіка. Крім цього, це рівність форм власності, свобода зайняття підприємницькою діяльністю, високий рівень продуктивності праці та економічного розвитку суспільства, що дає змогу забезпечити добробут, гідний рівень життя та соціальний захист членів суспільства, перебороти такі негативні явища, як бідність, безробіття, низьку оплату праці тощо.

Політичні гарантії виражені у владі народу, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади і органи місцевого самоврядування; правах народу на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації, участь в управлінні державними справами, в референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і органів місцевого самоврядування тощо.

Духовно-ідеологічні гарантії – це, передусім, забезпечення вільного і всебічного розвитку особистості, сприяння консолідації і розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, мови, а також розвитку етнічної, культурної, релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Як духовну гарантію прав і свобод людини слід розглядати панування у свідомості людей і суспільства уявлень відносно того, що саме людина є в цивілізованому суспільстві найвищою соціальною цінністю, первинним носієм юридичних потреб та інтересів, головним суб'єктом права. Невід'ємним компонентом таких гарантій виступає повага до права як до необхідного і важливого засобу регулювання соціальних відносин у сучасному суспільстві, законності як справедливому режиму відносин між людиною та державою.

Організаційні гарантії трактуються як систематична організаторська діяльність держави і всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій з утворення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами.

Міжнародно-правовою гарантією прав і свобод людини та громадянина є право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

2. Міжнародні документи щодо захисту прав людини

Права та свободи людини у міжнародному публічному праві розглядаються як природні та невід'ємні, завдяки яким людина може реалізувати себе як особистість. Вперше права людини були юридично закріплені у Декларації незалежності США 1776 р. та французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Першим міжнародно-правовим кроком у сфері захисту прав людини стало прийняття у 1815 р. Декларації відносно торгівлі неграми. Ця декларація оголосила работоргівлю діянням, що суперечить принципам гуманності та загальноновизнаним нормам права, проте не містила прямої заборони работоргівлі. Лише у 1890 році була підписана Брюссельська конвенція, яка забороняла рабство і работоргівлю в окремих регіонах Індійського океану та Червоного моря. Мирні договори, укладені після першої світової війни, крім військово-політичних питань, містили також положення про захист прав національних меншин на території новоутворених європейських держав. Після підписання 26 червня 1945 р. Статуту ООН права людини набули якості міжнародних універсальних стандартів, починають прийматися багатосторонні договори, спрямовані на забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини в цілому, окремих видів прав людини чи прав окремих категорій осіб.

Отже, становлення міжнародного права прав людини пов'язане з розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких права людини було систематизовано, а також із формуванням міжнародних організаційних механізмів захисту цих прав. У міжнародному праві така систематизація була здійснена з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих Міжнародною хартією прав людини, яку складають *Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права*. У ці ж роки були створені найважливіші універсальні міжнародні механізми захисту прав людини. Міжнародна хартія прав людини є нормативно-правовою основою міжнародного права прав людини.

Загальна декларація прав людини ухвалена 10 грудня 1948 р. і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Це був перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Вперше вони були викладені в міжнародному документі систематизовано, у вигляді каталогу, тобто як перелік прав і свобод. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії.

Загальна декларація прав людини була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції. Це викликало та викликає чимало питань про юридичну силу цього документа, тому що за загальним правилом резолюції Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер. Втім більшість правників

поділяють думку про те, що норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. є одним із найбільш авторитетних міжнародно-правових договорів про права людини. Його текст може бути умовно розділений на дві частини: статті, у яких викладено зміст громадянських і політичних прав, і статті, що стосуються міжнародного контролю за дотриманням цих прав. Формулювання статей про права людини не залишають сумнівів у їхньому імперативному характері. Це є наслідком розуміння того, що з дотриманням саме громадянських і політичних прав пов'язані гарантії особистої свободи людини та рух суспільства до дійової демократії. Держави-учасниці зобов'язані забезпечити в межах своєї юрисдикції дотримання громадянських і політичних прав у повному обсязі. Пакт надає державі право обмежити деякі із проголошених прав. Контроль за дотриманням норм Пакту, включаючи розгляд індивідуальних скарг, здійснює міжнародний орган – Комітет із прав людини.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. був підписаний одночасно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Його юридичні особливості пов'язані з особливостями проголошених у ньому економічних, соціальних і культурних прав. Економічні, соціальні та культурні права є невід'ємними, як і громадянські та політичні права, і не менш важливими. Проте існують суттєві особливості в реалізації економічних, соціальних і культурних прав. Вони витратні, тобто обсяг їхньої реалізації залежить від економічного добробуту держави, а тому не може бути однаковим у різних країнах. Реалізація цих прав пов'язана з розширенням патерналістських функцій держави, що завжди містять потенційну загрозу авторитизації влади, а тому повинні мати межі. Міжнародний контроль за дотриманням економічних, соціальних і культурних прав зазвичай не пов'язаний із розглядом індивідуальних скарг. Формулювання статей Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права за загальним правилом є диспозитивними і не передбачають прямої дії.

Міжнародне право прав людини органічно включає в себе регіональні міжнародно-правові акти про права людини. Такі договори укладено державами ОАД, ОАЄ, ЄС, Ради Європи, СНД. Незважаючи на певну самостійність і специфіку регіонального співробітництва в галузі прав людини, було б невірним цілком відокремлювати регіональне право прав людини. Можна навести чимало прикладів використання регіональними органами захисту прав людини норм універсальних міжнародних договорів як договорів загального права.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. – найстаріший серед регіональних договорів про права людини та найбільш авторитетний міжнародно-правовий документ із прав людини в Європі. Крім основного тексту Конвенція містить Протоколи, у яких розвинуті, доповнені чи уточнені окремі її положення.

Конвенція була одним із перших міжнародних документів, що містив поняття політичної демократії, одночасно визнаючи її найважливішою умовою дотримання прав людини. Тим самим була підкреслена антитоталітарна спрямованість цього акта, ухваленого “європейськими країнами, що є одnodумцями та мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права”, з метою

“зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації [прав людини]” (Преамбула). Конвенція є першим міжнародним договором у галузі прав людини, що не тільки має на меті захистити широкий спектр громадянських і політичних прав, а й встановлює систему міжнародного судового контролю за їх дотриманням у кожній із держав-учасниць.

Для подолання негативних тенденцій неправильного трактування норм, що регулюють питання захисту прав особи, в Організації Об'єднаних Націй Генеральна Асамблея в 1986 році прийняла резолюцію 41/120 про критерії та керівні принципи закріплення міжнародних стандартів у галузі прав людини. У резолюції передбачається, що запропоновані нові документи повинні: а) узгоджуватися з існуючими міжнародно-правовими нормами у сфері прав людини; б) носити фундаментальний характер і ґрунтуватися на притаманних людській особистості гідності і цінності; в) бути досить точними, щоб служити джерелом визначення і здійснення прав і обов'язків; г) передбачати, де це доречно, реалістичний і ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей; і д) користуватися широкою міжнародною підтримкою.

Нинішня заклопотаність питаннями міжнародного захисту прав людини виникла в період формування Організації Об'єднаних Націй як реакція на звірства другої світової війни. Хоча і до неї робилися певні спроби, проте досягнення в даній сфері, тим не менш, були обмежені територіально, стосувалися лише деяких категорій людей, а реальний захист був фрагментарний. Лише після другої світової війни спостерігається тенденція до всеосяжної нормотворчості в міжнародному праві, що стосується прав людини. Першим міжнародно-правовим договором, що відображає цей новий підхід, є *Статут Організації Об'єднаних Націй*, прийнятий 26 червня 1945 р. в Сан-Франциско. Він свідчить про рух до тривалої та стійкої інтернаціоналізації прав людини. Будучи установчим правовим документом всесвітньої міжнародної організації, Статут ООН закріпив основні принципи післявоєнного світового порядку. Однак серед семи принципів, викладених у статті 2, немає більш-менш явного формулювання принципів міжнародної поваги прав людини. Тим не менш, можна погодитися, що ряд ключових положень, розсіяних по всьому Статуту, свідчать про визнання міжнародної поваги до прав людини одним з найважливіших принципів Організації Об'єднаних Націй. Це припущення при тлумаченні Статуту з роками стало широко поширеною думкою.

Такий висновок можна зробити з усіх семи положень Уставу ООН щодо прав людини. Якщо припустити, що принципи – це загальне викладення правової норми або норм, що відображають серію детальних домовленостей, то сфера дії положень щодо прав людини та їх статус в Статуті підтверджують висновок тлумачів про те, що міжнародна повага до прав людини – один із принципів Організації Об'єднаних Націй і сучасного міжнародного права взагалі. Важливо, що принцип «поваги прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії або переконань» був закріплений у *Декларації про принципи відносин між державами учасниками*, прийнятої Народою з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.). Більш того, принцип «загальної поваги і дотримання прав людини та основних свобод для усіх» згадується як один з принципів міжнародного права,

втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй у пункті 7 преамбули до *Віденської конвенції про право міжнародних договорів* (1969 р.). Положення Статуту ООН і закріплене в ньому визнання принципу міжнародного поваги до прав людини створили рамки для прогресивного розвитку і кодифікації прав людини⁵. Ця задача прямо впливає з положень Статуту, в якому права людини підняли до висоти однієї з основних цілей, зробили їх предметом турботи і зумовили необхідність подальшого нормотворення.

---

⁵ Введение в вопросы международной защиты прав человека. Учебное пособие. / Под редакцией Райя Хански и Маркку Сукси. – Институт прав человека. Университет «Або Академи»; Турку/Або, 1997. – С. 33.

ВИСНОВКИ

Становлення міжнародного права прав людини пов'язане з розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких права людини було систематизовано, а також із формуванням міжнародних організаційних механізмів захисту цих прав. У міжнародному праві така систематизація була здійснена з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих Міжнародною хартією прав людини, яку складають *Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права*. У ці ж роки були створені найважливіші універсальні міжнародні механізми захисту прав людини. Міжнародна хартія прав людини є нормативно-правовою основою міжнародного права прав людини.

Загальна декларація прав людини ухвалена 10 грудня 1948 р. і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Це був перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Вперше вони були викладені в міжнародному документі систематизовано, у вигляді каталогу, тобто як перелік прав і свобод. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії.

Схематично всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: **універсальні та регіональні**.

Універсальні правозахисні міжнародні організації – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на увесь світ, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми тією чи іншою мірою пов'язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однієї з основних цілей діяльності цієї організації є “утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості”.

Залежно від підстав створення міжнародні органи та організації, спрямовані на захист прав людини поділяються на два види:

1. *Конвенційні органи, що утворені на підставі міжнародних договорів*. Це, зокрема, Комітет з прав людини (діє на підставі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.), Європейський суд з прав людини (діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.), Комітет з прав дитини (засновано відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) та інші.

2. *Органи, що утворені міжнародними організаціями*. Специфікою діяльності цих органів є те, що їх рішення мають, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються лише авторитетом самих організацій. До таких органів відносяться Комісія ООН з прав людини, Комісія з положення жінок (засновані Економічною та соціальною радою ООН), Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН), Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці).

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім юристам при вивченні курсу «Міжнародний захист прав людини».

Саме тому при підготовці до практичних занять з теми № 3 рекомендується звернутись не лише до базових підручників, а ще й до інших джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

В процесі вивчення теми № 3 пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел зарубіжних авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.

ТЕМА № 4:

“ООН ТА ІНШІ УНІВЕРСАЛЬНІ ОРГАНИ ЩОДО МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ”

2 години

ПЛАН

Вступ.

1. ООН у міжнародному механізмі захисту прав людини.
2. Спеціалізовані установи ООН.
3. Універсальні та регіональні органи у міжнародному механізмі захисту прав людини.

Висновки

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Понимаем права человека. Руководство по образованию в области прав человека. Русская версия данного Руководства была издана ОБСЕ/БДИПЧ при финансовой поддержке правительства Австрии, 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/russian/01_Introduction.pdf.
2. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.
3. Права людини й оновлення Конституції України: Колективна монографія / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів: Малий видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 5. 184 с.
4. Права людини у діяльності міліції: Навчальний посібник / Кол. авт., за заг. ред. Акад. АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. О.О. Погребного та співголови Харківської правозахисної групи канд. техн. наук Є.Ю. Захарова. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. 216 с.
5. Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поведження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2017. № 3. С. 62-68.
6. Орлова О.О. Визначення складових доктрини «мінімального рівня жорстокості» як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого, що

принижує гідність поведження чи покарання. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2018. № 1. С. 72-79.

Метою лекції є надати інформацію студентам щодо діяльності ООН та інших відповідних органів та суб'єктів, покликаних захищати права людини.

ВСТУП

Останніми роками, насамперед завдяки зусиллям певного кола політиків, юристів, інших наших співвітчизників питання захисту прав людини в Україні набуло загальносупільного масштабу і політичного значення.

З 1991 р. в законах, які приймаються українським парламентом, вперше з'явилися наповненні конкретним змістом норми, спрямовані на захист прав людини від чиновницького свавілля. 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України внесла зміни до Цивільного процесуального кодексу України, значення яких важко переоцінити: громадяни отримали право оскаржувати в суді не тільки одноособові дії службових осіб (як це було раніше), а також прийняті ними рішення та бездіяльність органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівних органів установ, організацій, підприємств і їх об'єднань незалежно від форми власності, керівних органів об'єднань громадян.

В Україні розгорнули свою діяльність кілька десятків громадських організацій, метою яких є захист прав людини: Український центр людини, Всеукраїнський комітет охорони прав людини, Українська асоціація "Міжнародна амністія", Українська секція міжнародного товариства прав людини, Українсько-американське бюро захисту людини та ін.

9 листопада 1995 р. у м. Страсбурзі від імені України було підписано Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини та п'ять протоколів до неї, а 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала їх. Указом Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, одним із напрямів якої є зближення законодавства України із сучасною європейською системою права, стержнем якої є забезпечення добробуту людини. На жаль, з грудня 1993 року в Україні не виконується вимога пункту 8 ст. 7 Закону України "Про міжнародні договори України", відповідно до якої під час ратифікації міжнародних договорів Верховна Рада України має водночас розглядати питання про внесення змін і доповнень до чинних законів України. Адже за своїм значенням це положення перевищує і вказану Стратегію. У 1998 р. Міністерством юстиції України підготовлено та передано на розгляд Верховної Ради України Концепцію державної правової політики захисту прав людини.

Права і свободи людини – це гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивідуум на гідній рівень життя, ефективну соціальну систему охорони від свавілля держави у відповідності з встановленими міжнародними та національними стандартами і процедурами.

1. ООН у міжнародному механізмі захисту прав людини

Визначальна роль у механізмі міжнародного захисту прав людини належить Організації Об'єднаних Націй. **Організація Об'єднаних Націй** – (United Nations Organization; Organisation des Nations Unies), ООН (UNO; ONU) – міжнародна організація незалежних, суверенних держав, які визнали Статут ООН. Її основним завданням є підтримання і зміцнення міжнародного миру та безпеки, розвиток співробітництва між державами⁶.

Ідея утворення всеосяжної у сфері своєї діяльності міжнародної організації для підтримання миру у світі вперше була втілена у Лізі Націй. Однак у 30-х р.р. ХХ ст. крайній націоналізм та шовінізм і побудована на них політика переросли в політичний реваншизм, тоталітаризм і мілітаризм в одних країнах та ізоляціонізм – в інших. За цих умов Ліга Націй виявилася нежиттєздатною і не змогла запобігти Другій світовій війні 1939-45 р.р. Тому утворення нової організації для підтримання миру і відкритої для міжнародного співробітництва стало одним з найголовніших завдань держав, що протистояли в цій війні агресії нацистської Німеччини та ін. держав гітлерівської коаліції.

14 вересня 1941 року президент США Ф. Рузвельт і прем'єр-міністр Великобританії У. Черчіль прийняли Декларацію принципів, відому як Атлантична хартія, в якій висловили сподівання на те, що після остаточного знищення нацистської тиранії буде встановлено мир, який дасть можливість усім країнам жити в безпеці на своїй території, а також забезпечить таке становище, за якого всі люди в усіх країнах могли б усе своє життя не знати ні страху, ні злиднів. Для цього держави світу повинні відмовитися від застосування сили, а держави, які загрожують або можуть загрозувати агресією, мають бути роззброєні до встановлення більш широкої та надійної загальної безпеки. 24 вересня 1941 року до Хартії приєднався СРСР. 1 січня 1942 року у м. Вашингтоні (США) представники 26 країн (у т. ч. СРСР, США та Великобританії) прийняли Декларацію Об'єднаних Націй (Вашингтонська декларація 1942 року). В ній уряди цих держав зобов'язувалися використати всі свої військові та економічні ресурси проти держав «Осі» і країн, що приєдналися до гітлерівської коаліції. Питання про утворення нової міжнародної організації було вирішено на Московській конференції 1943 р. за участю міністрів закордонних справ СРСР, США і Великобританії.

У прийнятій Декларації про загальну безпеку (відомій як Московська декларація), до якої приєднався також Китай, проголошувалася «необхідність заснування у можливо короткий строк загальної міжнародної організації для підтримання міжнародного миру і безпеки, заснованої на принципах суверенної рівності всіх миролюбних держав і відкритої для членства всіх таких держав, великих і малих». На Конференції у Вашингтоні (садиба Думбартон-Окс – «Думбартонські дуби», вересень-жовтень 1944р.) представники СРСР, США та Великобританії, а також Китаю розробили й ухвалили пропозиції стосовно цілей,

---

⁶ Черкес М. Ю. Міжнародне право: Підручник. / М. Ю. Черкес. – К.: Знання, 2011. – 6-те вид. – 398 с.

принципів та структури такої організації. Вони були надіслані іншим державам, що підписали Декларацію Об'єднаних Націй.

На Кримській (Ялтинській) конференції 1945 лідери СРСР, США та Великобританії заявили в комюніке від 11 лютого 1945 р., що «утворення очікуваної міжнародної організації є найбільшою можливістю у всій історії людства для виникнення у найближчі роки найважливіших умов» для підтримання міцного і тривалого миру. Зазначені пропозиції були покладені в основу Статуту ООН, розробленого на Конференції у м. Сан-Франциско (США, 25.04-26.04 1945р.). У ній узяли участь 50 держав, у т. ч. Україна. Статут було підписано 26 червня 1945 року. Невдовзі його підписала і Польща, ввійшовши таким чином до кола держав – засновниць ООН. Офіційно ООН почала функціонувати 24 жовтня 1945 року, після того, як її Статут був ратифікований більшістю держав, що його підписали, в т. ч. СРСР, США, Великобританією, Францією та Китаєм. Відтоді ця дата відзначається як День Організації Об'єднаних Націй.

У ст. 1 Статуту ООН визначено, що *основними цілями* ООН є:

- підтримання миру і безпеки за допомогою колективних заходів для відвернення й усунення загрози миру і придушення актів агресії чи інших порушень миру;
- розвиток дружніх відносин між націями;
- здійснення міжнародного співробітництва в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру;
- бути центром для погодження дій націй у досягненні цих цілей.

Відповідно до своїх цілей і завдань, ООН є універсальною організацією, відкритою для всіх миролюбних держав, які можуть і бажають ці зобов'язання виконувати. Прийняття держави в члени Організації здійснюється постановою Генеральної Асамблеї за рекомендацією Ради Безпеки. У Статуті не уточнюється, яка кількість голосів потрібна для прийняття такого рішення.

Членами ООН є суверенні держави. За процедурою оформлення членства статті 3-4 Статуту розрізняють найперших членів і пізніше прийнятих членів Організації. Серед пострадянських республік тільки Україна, Росія і Білорусь належать до найперших членів ООН (взявши участь у конференції у Сан-Франциско, підписали і ратифікували Статут ООН). Інші держави – колишні республіки СРСР оформляли своє членство в ООН на підставі ст. 4 Статуту шляхом подання заяв про прийом.

Генеральна Асамблея має право за рекомендацією Ради Безпеки призупинити здійснення прав та привілеїв одному з членів Організації. Підставою для цього є застосування проти такого члена Організації дій превентивного або примусового характеру. Відновлення втрачених прав та привілеїв може бути здійснене також Радою Безпеки. І як крайній захід за рекомендацією Ради Безпеки будь-який член Організації, що систематично порушує принципи Статуту ООН, може бути виключений з Організації рішенням Генеральної Асамблеї (ст. 6).

Статут ООН (ст. 7) передбачає головні та допоміжні органи ООН. Останні, якщо є потреба, можуть засновуватися відповідно до Статуту ООН. Головні органи Організації Об'єднаних Націй – це *Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна рада, Рада з опіки, Міжнародний суд, Секретаріат*. Хоч у тексті Статуту

головні органи наведено єдиним списком, за своїм правовим становищем і реальним значенням вони далеко не однозначні. Центральне місце у системі органів ООН посідають, безумовно, Рада Безпеки і Генеральна Асамблея.

Генеральна Асамблея ООН – дорадчий представницький орган, у якому представлені всі держави-члени ООН. До її структури входять:

1) голова;

2) заступники голови;

3) головні комітети: з політичних питань і питань безпеки; з економічних і фінансових питань; із соціальних, гуманітарних і культурних питань; з опіки й не самоврядних територій; з правових питань;

4) комітети: з адміністративних і бюджетних питань; з внесків; з деколонізації; з питань про політику апартеїду; з атомної енергії; з використання космічного простору; з роззброєння та ін.;

5) сесійні органи: Генеральний комітет і комітет з перевірки повноважень;

6) комісії: ревізійна; міжнародного права та ін. Генеральна Асамблея проводить щорічні регулярні сесії, а також спеціальні (скликаються з будь-якого питання, якщо вимоги надходять від Ради Безпеки) і надзвичайні, які скликаються протягом 24 годин з моменту одержання Генеральним секретарем вимоги від Ради Безпеки й підтриманого голосами будь-яких членів Ради у випадках:

- якщо існує загроза миру;

- відбулося порушення миру або акт агресії й члени Ради Безпеки не прийшли до вирішення питання.

Відповідно до Статуту ООН Генеральна Асамблея відіграє істотну роль у діяльності ООН. Вона робить значний внесок у розробку й підготовку низки важливих міжнародних документів, кодифікації принципів і норм міжнародного права. Генеральна Асамблея – демократичний орган. Кожний член незалежно від розмірів території, чисельності населення, економічної й військової могутності має 1 голос. Рішення з важливих питань приймаються більшістю Асамблеї, 2/3 присутніх і членів, що беруть участь у голосуванні. У роботі Генеральної Асамблеї можуть брати участь держави-не члени ООН, що мають постійних спостерігачів При ООН (Ватикан) і не мають їх. Очолює Генеральну Асамблею Генеральний секретар.

Рада Безпеки ООН. Як зазначається у Статуті ООН (ст. 24), для забезпечення швидких і ефективних дій Організації на Раді Безпеки покладається головна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. У межах своїх функцій і повноважень Рада Безпеки подає на розгляд Генеральної Асамблеї щорічні доповіді і за потребою – спеціальні доповіді.

Рада Безпеки складається з 15 членів, з яких 5 – постійні члени (Великобританія, Китай, Росія, США, Франція); 10 – непостійні, які обираються Генеральною Асамблеєю на два роки. Місця непостійних членів розподіляються так: 5 – від держав Азії та Африки; 1 – від держав Східної Європи; 2 – від держав Латинської Америки; 2 – від держав Західної Європи та інших країн.

Рада Безпеки володіє низкою виключних повноважень. Вона є єдиним органом, правомочним приймати ухвали, пов'язані з діями ООН щодо підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки. Лише Рада Безпеки уповноважена

приймати ухвалу про проведення примусових дій із застосуванням збройних сил. Рада Безпеки може приймати ухвали, обов'язкові для всіх членів Організації. Оскарження або перегляд їх у будь-якому іншому органі не допускається. Окрім основних функцій і повноважень, Рада Безпеки виконує й ряд інших: зокрема, разом з Генеральною Асамблеєю бере участь у прийнятті держав до членів ООН (ст.ст. 2-4), призначенні Генерального секретаря ООН (ст. 97), обранні суддів Міжнародного Суду (ст. 4 Статуту Міжнародного Суду) тощо.

За ст. 27 Статуту ООН ухвали Ради Безпеки з питань процедури вважаються прийнятими, якщо за них подані голоси дев'яти членів Ради. Усі інші ухвали вважаються прийнятими, коли за них проголосували дев'ять членів Ради, включаючи всіх постійних членів цього органу. Тому, якщо хоча б один із п'яти постійних членів голосує проти тієї чи іншої пропозиції з питань не процедурного характеру, пропозиція не може бути прийнятою (принцип однакості постійних членів Ради Безпеки).

Економічна та Соціальна Рада складається з 54-х членів, що обираються Генеральною Асамблеєю на три роки з поновленням третини складу Ради через кожен рік. За традицією постійні члени Ради Безпеки обираються до Економічної і Соціальної Ради на кожен черговий термін. Вибори до цього органу проводяться за принципом справедливого географічного представництва: від Африки – 14, від Азії – 11, від Латинської Америки – 10, від Західної Європи – 13, від Східної Європи – 6 держав.

Функції та повноваження Економічної та Соціальної Ради зафіксовані в статтях 62-66 Статуту ООН. Основні її *повноваження* зводяться до:

- проведення досліджень і складання доповідей з міжнародних питань в економічній, соціальній галузях; культури, освіти, охорони здоров'я;
- підготовка рекомендацій з цих питань Генеральній Асамблеї;
- підготовка рекомендацій з метою заохочення поваги і дотримання прав людини і основних свобод;
- підготовка проектів конвенцій з питань, що входять до її компетенції, для подання їх Генеральній Асамблеї;
- скликання міжнародних конференцій з питань, що входять до її компетенції;
- погодження діяльності спеціалізованих установ через консультації з ними і рекомендації таким установам та через рекомендації Генеральній Асамблеї;
- укладання зі спеціалізованими установами угод про співробітництво.

Свої функції Економічна та Соціальна Рада здійснює через постійно діючі комісії, постійні комітети, а також сесійні комітети. Як правило, Економічна та Соціальна Рада проводить щорічно дві сесії (одну в Нью-Йорку, другу в Женеві). Ухвали її приймаються простою більшістю голосів.

Рада з Опіки була створена як орган, що мав здійснювати контроль за управлінням підопічними територіями (в післявоєнний час було 11 таких територій). Нині Рада складається з постійних членів Ради Безпеки. На думку фахівців, у сучасних умовах існування Рада втрачає своє практичне значення. У листопаді 1994

року Рада Безпеки прийняла рішення про припинення Угоди про опіку ООН стосовно останньої з початкових 11 підопічних територій – території Тихоокеанських островів (Палау) під управлінням США. Тому в даний час Рада збирається на свої сесії лише за необхідності.

Міжнародний суд ООН – (International Court of Justice) є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй, який розв'язує міждержавні спори і надає консультативні висновки⁷. Принципові напрями діяльності Міжнародного Суду ООН визначені в статтях 92-96 Статуту ООН, компетенція Суду регламентована і статтями 34-38 Статуту Міжнародного Суду. Сторонами у справах, які розглядає Суд, можуть бути тільки держави, при цьому юрисдикція Суду є добровільною, тобто він може розглядати справи лише за згодою сторін. Водночас, держави можуть визнати для себе юрисдикцію суду обов'язковою в усіх правових спорах, що стосуються:

- тлумачення договору;
- будь-якого питання міжнародного права;
- наявності факту, який, якщо він буде встановлений, являтиме собою порушення міжнародного зобов'язання;
- характеру і розмірів відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання.

Окрім судової, Міжнародний Суд здійснює і консультативну юрисдикцію. Так, він може давати консультативні висновки з будь-якого юридичного питання на запит Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки, а також інших органів і спеціалізованих установ ООН. Місцеперебування Суду – м. Гаага (Нідерланди), але це не перешкоджає Суду засідати і виконувати свої функції в інших місцях. З часу створення Міжнародного Суду ООН в 1946 р. держави представили на його розгляд понад 60 спорів, і більше 20 консультативних висновків були заявлені міжнародними організаціями.

Секретаріат – постійно діючий адміністративний орган ООН, що складається з Генерального секретаря і необхідного персоналу. Генеральний секретар призначається Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки на термін 5 років і може бути в тому ж порядку призначений на новий термін. Стаття 98 Статуту ООН уповноважує Генерального секретаря подавати Генеральній Асамблеї щорічні звіти про роботу Організації. До його повноважень належить також право доводити до відома Ради Безпеки будь-які питання, що, на його думку, можуть загрожувати підтриманню міжнародного миру і безпеки (ст. 99 Статуту ООН).

На Секретаріат у цілому покладений обов'язок із забезпечення необхідних умов для роботи інших органів ООН: упорядкування протоколів, здійснення усних і письмових перекладів виступів і документів, опублікування резолюцій та інших матеріалів. Він покликаний здійснювати практичну роботу з перетворення в життя програм і постанов, схвалених іншими органами ООН. Зокрема, діяльність Секретаріату включає в себе: здійснення операцій з підтримання миру за дорученням Ради Безпеки; організацію та проведення міжнародних конференцій з

---

⁷ Міжнародне судочинство / [К.М. Вітман та ін.]; за заг. ред. Ю.С.Шемшученка; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Юрид. думка, 2009. – С. 7.

проблем, які мають світове значення (Конференція з морського права); встановлення світових економічних та соціальних тенденцій і проблем; підготовку досліджень з питань роззброєння, розвитку, прав людини. Також до його функцій належить реєстрація та опублікування міжнародних договорів.

Генеральний секретар призначає персонал Секретаріату і керує його роботою. При виконанні своїх обов'язків Генеральний секретар і персонал не повинні запитувати або отримувати вказівок від яких-небудь урядів. Співробітники Секретаріату призначаються Генеральним секретарем за правилами, встановленими Генеральною Асамблеєю. Прийом на службу в Секретаріат і визначення її умов проводиться на договірній основі з урахуванням необхідності забезпечення високого рівня працездатності, компетентності і сумлінності. Співробітники секретаріату, чисельність яких перевищує 25 тисяч чоловік (громадяни понад 150-ти країн), є міжнародними громадськими службовцями.

Весь персонал поділяється на дві категорії: спеціалісти (фахівці) й технічні співробітники. Штаб-квартира ООН та її Секретаріату знаходиться в Нью-Йорку, є також підрозділи Секретаріату в Женеві, Відні, Найробі, Бангкоку та інших пунктах.

2. Спеціалізовані установи ООН

Поняття спеціалізованої установи ООН увійшло в міжнародне право разом зі Статутом ООН. Відповідно до статей 57,63 Статуту, спеціалізованими установами ООН є міжнародні організації, створені міжнародними угодами і наділені широкою міжнародною відповідальністю, що визначена установчими актами в галузях економічній, соціальній, а також культури, освіти, охорони здоров'я тощо та підтримують зв'язок з ООН.

За сферою своєї діяльності вони можуть бути поділені на три основні групи.

Перша група – спеціалізовані установи економічного характеру. До неї належать 12 організацій, а саме: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО), Організація міжнародної цивільної авіації (ІКАО), Міжнародна морська організація (ІМО), Всесвітній поштовий союз (ВПС), Міжнародний союз електров'язку (МСЕ), Всесвітня метеорологічна організація (ВМО), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСГР), Організація об'єднаних націй з промислового розвитку (ЮНІДО).

До *другої групи* відносяться спеціалізовані установи соціального характеру: Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).

Третю групу складають установи культурно-гуманітарного характеру: Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ).

Спеціалізовані установи – це постійно діючі міжнародні організації, юридична природа яких подібна до інших міжнародних організацій. Зв'язок спеціалізованих установ з ООН згідно зі Статутом ООН (ст. 56,63) підтримується, зазвичай, через Економічну і Соціальну Раду ООН на основі спеціальних угод між відповідною

спеціалізованою установою та ООН. При всій різноманітності цілей та суттєвих відмінностей у характері діяльності спеціалізованих установ, вони мають, загалом, схожу структуру та ряд однотипних положень статутів. Так, наприклад, членство в ООН не є обов'язковою передумовою членства в спеціалізованих установах.

Згідно зі статутами спеціалізованих установ, їх вищі органи складаються з представників усіх держав-членів даної організації. До компетенції цих органів входить розгляд всіх питань, пов'язаних із розробленням та прийняттям проектів міжнародних угод та конвенцій, визначення політики, програм і основних напрямів діяльності відповідної організації. Оперативне керівництво діяльністю організації здійснюється виконавчими органами. Окрім цього, в структурі спеціалізованих установ існують численні комітети, комісії.

Основними *формами діяльності* спеціалізованих установ є:

- розроблення проектів міжнародних конвенцій та регламентів зі спеціальних питань;
- координація діяльності держав у розвитку співробітництва в спеціальних галузях;
- надання технічної допомоги;
- обмін інформацією.

Наприклад, головним завданням **Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)**, створеної у 1946 р. (Україна стала її членом у 1954 р.) є розвиток міжнародного співробітництва у сфері освіти, науки і культури з метою сприяння досягненню міцного миру і підвищення добробуту народів. Для виконання цих завдань у межах ЮНЕСКО проводяться міжнародні конференції, наради, симпозиуми, надається допомога країнам у створенні навчальних і навчально-дослідних установ, ведеться інформаційна, статистична і видавнича діяльність, здійснюється співробітництво з понад 400 міжнародними організаціями.

Основними органами ЮНЕСКО є: Генеральна конференція – вищий орган, що збирається на свої сесії раз на два роки, визначає напрями й загальну лінію діяльності організації; Виконавчий комітет, до якого входять 45 держав-членів; Секретаріат на чолі з Генеральним директором. Місцеперебування ЮНЕСКО – місто Париж.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) заснований у 1944 році, але почав функціонувати з 1946 року. Членами МВФ є близько 180 держав, у т.ч. Україна. До завдань МВФ входить: координація валютно-кредитної політики держав-членів, надання їм кредитів для врегулювання балансів і підтримки валютних курсів; пільгове кредитування найменш розвинених держав. Вищим органом Фонду є Керівна рада, у яку входять по два представника від кожного члена МВФ. Поточною діяльністю МВФ керує Виконавчий директорат, що складається з 21 директора. Головою директорату є Директор-розпорядник. Штаб-квартира МВФ знаходиться у Вашингтоні (США).

Міжнародна морська організація (ІМО) створена і функціонує з 1959 р. (до 1982 року – Міжурядова морська консультативна організація – ІМКО). До ІМО входить більше 190 держав, у т.ч. Україна (з 1994 року). Завданнями ІМО є коло питань, пов'язаних із забезпеченням співробітництва з питань судноплавства і безпеки мореплавства, розробкою рекомендацій і проектів конвенцій з морського

права. Вищим органом ІМО є Асамблея, що складається з усіх її членів і скликається раз у 2 роки. У період між засіданнями Асамблеї роботою ІМО керує Рада, що обирається Асамблеєю в кількості 18 членів. Асамблеєю обирається Комітет безпеки на морі з 16 членів, основним завданням якого є розробка рекомендацій з правил безпеки морського судноплавства. Секретаріат ІМО очолює Генеральний секретар. Її місцезнаходження – Лондон (Великобританія).

Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) заснована відповідно до Чиказької конвенції про цивільну авіацію 1944 року, є спеціалізованою установою ООН, що займається організацією і координацією міжнародного співробітництва держав у всіх аспектах діяльності цивільної авіації. Учасниками ІКАО є майже 190 держав, у т.ч. на основі правонаступництва й Україна.

ІКАО досліджує проблеми організації міжнародної цивільної авіації, повітряних трас, створення аеропортів і аеронавігаційних засобів, розробляє міжнародні стандарти для конструювання й експлуатації повітряних суден, правила з використання устаткування, засобів зв'язку і контролю над польотами; сприяє уніфікації митних, імміграційних і санітарних правил і т.д. У рамках ІКАО розробляються проекти міжнародних конвенцій. Вищим органом ІКАО, що складається з представників держав-членів, є Асамблея, яка скликається не рідше одного разу на 3 роки. Виконавчим органом ІКАО є Рада, яка складається з представників 30 держав, що обираються Асамблеєю з числа країн із найбільш розвиненим повітряним транспортом. Очолює Раду обраний нею президент. Забезпечує роботу ІКАО Секретаріат, очолюваний Генеральним секретарем ІКАО. Їх місцезнаходження – Монреаль (Канада).

Міжнародна організація праці (МОП) є однією з найстарших ММУО, адже створена ще 1919 року за рішенням Паризької мирної конференції як автономна організація Ліги Націй. З 1946 р. МОП – перша спеціалізована організація ООН (Україна є учасницею МОП). У МОП поряд із більш ніж 170 державами представлені профспілки та підприємці. *Цілями і завданнями* МОП є:

- сприяння встановленню соціальної справедливості; поліпшення умов праці і підвищення життєвого рівня трудящих;
- розроблення конвенцій і рекомендацій із питань заробітної плати, робочого часу, охорони праці, визнання прав на об'єднання в профспілки та ін.

Структуру МОП складають: Генеральна конференція праці, Адміністративна рада, Міжнародне бюро праці, Тристоронні комітети, Регіональні й спеціальні конференції. Генеральна конференція праці складається з делегацій країн-учасниць (два представника від уряду, по одному – від підприємців і трудящих), є вищим органом МОП. Діяльністю Міжнародного бюро праці (Секретаріату МОП), комітетів і комісій МОП керує Адміністративна рада, що складається з 56 членів (у т.ч. 28 представників урядів, 14 представників трудящих і 14 представників підприємців). 10 місць в урядовій групі Ради займаються представниками 10 найбільш розвинених у промисловому відношенні країн (Бразилія, Великобританія, Німеччина, Індія, Італія, Китай, Росія, США, Франція, Японія). Міжнародне бюро праці управляється генеральним директором і має три функціональних органи: адміністративний орган, центр досліджень і документації і координаційний орган. Тристоронні комітети у найважливіших галузях економіки (будівництво, внутрішній

транспорт, хімія, чорна металургія, нафтова промисловість та ін.) і експертні ради з питань фахової освіти, підвищення кваліфікації керівних кадрів, охорони праці, з проблем працюючих жінок і молоді представляють можливість агентам урядів, підприємців і трудящих викласти свої точки зору в рамках цієї організації. Регіональні і спеціальні конференції присвячені питанням, що представляють регіональний або національний інтерес.

Головна адміністративна посадова особа МОП – Генеральний директор. Штаб-квартира МОП розташована в Женеві (Швейцарія). У столицях більше 40 держав-членів знаходяться регіональні та галузеві відділення Міжнародного бюро праці.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) – міжурядова організація, створена у 1946 році. Статут ВООЗ, прийнятий 1946 р., набрав сили 7 квітня 1948 р., коли його ратифікували 26 держав. Ця дата щорічно відзначається як Всесвітній день здоров'я.

Цілями ВООЗ є:

- зміцнення національних служб охорони здоров'я;
- сприяння підготовці фахівців у галузі охорони здоров'я;
- боротьба з небезпечними хворобами; охорона здоров'я матері і дитини;
- поліпшення стану навколишнього середовища.

Вищим органом ВООЗ є Всесвітня асамблея охорони здоров'я, що скликається щорічно, у якій представлені всі члени організації. Виконавчий комітет складається з 30 членів, скликається не менше двох разів на рік. Секретаріат є адміністративним органом і складається з Генерального директора і персоналу. У ВООЗ існує 6 регіональних організацій (Європейська – у Копенгагені (Данія), Американська – у Вашингтоні (СІА), Південно-Східної Азії – у Делі (Індія), Східно-Середземноморська – в Олександрії (Єгипет), Західно-Тихоокеанська – у Манілі (Філіппіни), Африканська – у Бразавілі (Конго). Періодично ВООЗ публікує серії технічних доповідей, статистичні збірники та ін. Місцезнаходження Секретаріату ВООЗ – Женева (Швейцарія). Україна є державою-членом ВООЗ.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) заснована на основі Паризької конвенції з охорони промислової власності 1883 р. і Бернської конвенції з охорони творів літератури і мистецтва 1886 р. Конвенція про створення ВОІВ була підписана в 1967 р. і набрала сили з 1970 року. Спеціалізованою установою ООН ВОІВ стала 17 грудня 1974 року за рекомендацією Генеральної Асамблеї. Україна бере участь у діяльності ВОІВ поряд із більш ніж 150 державами світу.

До завдань ВОІВ входять: сприяння охороні інтелектуальної власності у всьому світі, забезпечення адміністративного співробітництва 18 ММУО (спілок), що займаються різними аспектами надання допомоги в охороні інтелектуальної власності й авторського права.

Керівними органами ВОІВ є:

- конференція, до складу якої входять усі держави-члени ВОІВ;
- Генеральна Асамблея, що складається з тих держав-членів, що є також членами Паризького (100 держав) або Бернського (83 держави) союзів.

Керівні органи ВОІВ і союзи, якими здійснює управління ВОІВ (9 із яких Мають власні міжурядові органи), зазвичай проводять спільну сесію для прийняття своїх програм і бюджетів. Асамблея обирає Міжнародне бюро (виконавчий орган). Головною адміністративною посадовою особою є генеральний директор ВОІВ. Місцезнаходження ВОІВ – Женева (Швейцарія).

У певному зв'язку з ООН перебуває і така міжнародна організація як **Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)**. Ця організація в галузі використання атомної енергії була створена за рішенням ООН на міжнародній конференції в Нью-Йорку. Статут Агентства прийнято 1956 р., штаб-квартира знаходиться у Відні. За угодою МАГАТЕ з Генеральною Асамблеєю ООН 1957 р., Статутом МАГАТЕ Агентство повинно подавати щорічні доповіді про свою діяльність Генеральній Асамблеї, а за необхідності – Раді Безпеки та ЕКОСОП.

Основними *напрямами діяльності* МАГАТЕ є організація та координація досліджень та розробок в галузі атомної енергетики, питання радіаційної безпеки, надання технічної допомоги державам-членам Агентства в сфері мирного використання атомної енергії, здійснення контролю (гарантій) за мирними дослідженнями атомної енергії, регламентація діяльності з питань, пов'язаних з атомною небезпекою. Однією з головних функцій Агентства є застосування системи контролю з метою забезпечення невикористання у військових цілях атомних матеріалів та обладнання, призначених для мирного використання. Неядерні держави-учасники Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. повинні укладати з МАГАТЕ угоди про контроль над мирною ядерною діяльністю цих держав. Контроль здійснюється інспекторами МАГАТЕ.

Існує й ряд інших міжнародних організацій, які належать до системи ООН, але не є спеціалізованими установами. Зокрема, це *Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД)*, *Програма розвитку ООН (ПРООН)*, *Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)*, *Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)*.

Спеціалізованими органами ООН, які безпосередньо опікуються питаннями захисту прав людини є Верховний комісар ООН у справах біженців, Комісія з прав людини та інші органи, про які ми поговоримо у наступному підрозділі.

3. Універсальні органи у міжнародному механізмі захисту прав людини

Виникнення міжнародного права прав людини як складової сучасного міжнародного правопорядку значною мірою пов'язано із створенням і функціонуванням в ньому інституційних механізмів контролю за здійсненням державами у даній сфері своїх міжнародно-правових зобов'язань. Цей процес відобразив революційні зміни, що сталися в правовій структурі захисту прав людини, яка вийшла за межі внутрішньоправової імплементації, сягнувши міжнародного рівня.

Внаслідок цього в міжнародному співтоваристві поступово склалася система органів, що діють на універсальному і регіональному рівнях, уповноважених вживати заходи до тих держав, які порушують основні права і свободи людини, визначені у відповідних міжнародних угодах. Розвиток цієї інституційної системи продовжується і сьогодні шляхом удосконалення юриспруденції цих органів і навіть створення нових органів, як це мало місце у 2006 році, коли Генеральна Асамблея ООН замість Комісії з міжнародного права як органу Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОП) створила Раду з прав людини в якості допоміжного органу Асамблеї, підвищивши тим самим правовий статус найважливішого в системі ООН контрольного органу з прав людини.

Численні органи, яким притаманна функція міжнародного контролю у сфері прав людини, відрізняються за своєю природою, повноваженнями та принципами діяльності, функціонуючи в різних формах, а саме як політичні органи, квазісудові органи та судові органи. Їм властива своєрідна практика, яка надає необхідний динамізм міжнародному захисту прав людини як галузі міжнародного права. Під впливом цієї практики конкретні права людини можуть набувати характеру правової реальності, виступаючи джерелом права, з якого суди черпають аргументи для вирішення справ, особливо в складних випадках. Крім того, діяльність контрольних органів, що діють у сфері міжнародного захисту прав людини, сприяє підвищенню відповідальності держав за стан прав людини в їх суспільствах, що у свою чергу зміцнює в них правові основи верховенства права.

Для України, яка є учасницею практично всіх основних міжнародних угод у сфері прав людини, діяльність контрольних механізмів, що функціонують в даній сфері, безпосередньо представляє велику значимість. Це обумовлюється не лише загальним зобов'язанням України сприяти повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, як це передбачено в Статуті ООН для держав-членів, але й тим, що вона погодилася на міжнародний контроль за дотриманням міжнародних стандартів прав людини у своєму внутрішньому правопорядку відповідно до чинних для неї міжнародних угод і рішень міжнародних органів. Зокрема, Україна зобов'язалася подавати конвенційним органам контролю доповіді про дотримання прав і свобод людини, встановлених в міжнародних конвенціях з прав людини, і виконувати рекомендації цих органів, а також брати в них участь. Особливе значення для України має діяльність Європейського суду з прав людини як механізму міжнародного контролю, що діє в рамках Ради Європи.

Механізм міжнародного захисту прав людини передбачає систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення. Чинний на сьогодні механізм захисту прав людини виник не у результаті планомірного і заздалегідь продуманого розвитку, скоріше він являє собою підсумок мотивованої але розрізненої правотворчості держав і міжнародних організацій, які намагалися після Другої світової війни створити такий світовий лад, при якому стали б неможливими грубі і масові порушення прав людини, що мали місце в гітлерівській Німеччині.

Схематично всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: **універсальні та регіональні**.

Універсальні правозахисні міжнародні організації – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на увесь світ, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми тією чи іншою мірою пов'язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однією з основних цілей діяльності цієї організації є “утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості”.

Залежно від підстав створення міжнародні органи та організації, спрямовані на захист прав людини поділяються на два види:

1. *Конвенційні органи, що утворені на підставі міжнародних договорів*. Це, зокрема, Комітет з прав людини (діє на підставі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.), Європейський суд з прав людини (діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.), Комітет з прав дитини (засновано відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) та інші.

2. *Органи, що утворені міжнародними організаціями*. Специфікою діяльності цих органів є те, що їх рішення мають, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються лише авторитетом самих організацій. До таких органів відносяться Комісія ООН з прав людини, Комісія з положення жінок (засновані Економічною та соціальною радою ООН), Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН), Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці).

Виділяється *загальна та петиційна* компетенція універсальних правозахисних міжнародних організацій. Переважна більшість міжнародних органів та організацій, утворених з метою захисту прав людини, наприклад таких, як Комітет з прав дитини, Комісія по положенню жінок, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців тощо, мають загальну компетенцію. Діяльність цих органів спрямована на перевірку стану дотримання прав людини у тій чи іншій державі. Основними формами перевірок є прийняття від держав періодичних звітів та проведення інспекцій. Органи (організації) контрольної компетенції, як правило, можуть виносити тільки рекомендаційні рішення.

Органи петиційної компетенції розглядають індивідуальні або колективні скарги (петиції) на порушення прав людини з боку певної держави. Такими органами, зокрема, є Комісія з прав людини при ЕКОСОП, Європейський та Американський суди з Прав людини тощо. В окремих випадках відповідні органи

(організації) наділяються як загальною, так і петиційною компетенцією. Наприклад, Комітет з прав людини згідно з Пактом про громадянські та політичні права 1966 р. наділений загальною компетенцією у сфері захисту прав людини, а згідно з I Факультативним протоколом до Пакту 1966 р. – петиційною компетенцією. Таким чином, у відносинах з державами, які приєдналися і до Пакту, і до I Факультативного протоколу, Комітет має загальну і петиційну компетенцію, а у відносинах з державами, які приєдналися лише до Пакту – загальну компетенцію.

Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захистові прав людини. У 1948 р. вона прийняла Всезагальну декларацію прав людини, а після цього цілу низку міжнародно-правових актів, які торкаються різноманітних аспектів правозахисної діяльності (про громадянські, політичні, культурні права, заборону геноциду, апартеїду, расової дискримінації тощо). Питання прав людини розглядають в Головних комітетах Асамблеї, а також у її допоміжних органах (наприклад, у спеціальних комітетах з дискримінації, проти апартеїду тощо).

Серед інших основних органів ООН особливу роль у захисті прав людини відіграє Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОС), яка під керівництвом Генеральної Асамблеї координує економічну і соціальну діяльність ООН, у тому числі, як зазначено в Статуті, готує “рекомендації з метою поглиблення поваги і дотримання прав людини й основних свобод для всіх”.

Однак, незважаючи на широкі повноваження і ту важливу роль, яку відіграють у міжнародних відносинах головні органи ООН, основні функції щодо захисту прав людини виконують спеціалізовані правозахисні органи й організації.

ВИСНОВКИ

Становлення міжнародного права прав людини пов'язане з розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких права людини було систематизовано, а також із формуванням міжнародних організаційних механізмів захисту цих прав. У міжнародному праві така систематизація була здійснена з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих Міжнародною хартією прав людини, яку складають *Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права*. У ці ж роки були створені найважливіші універсальні міжнародні механізми захисту прав людини. Міжнародна хартія прав людини є нормативно-правовою основою міжнародного права прав людини.

Загальна декларація прав людини ухвалена 10 грудня 1948 р. і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Це був перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Вперше вони були викладені в міжнародному документі систематизовано, у вигляді каталогу, тобто як перелік прав і свобод. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії.

Схематично всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: **універсальні та регіональні**.

Універсальні правозахисні міжнародні організації – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на увесь світ, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми тією чи іншою мірою пов'язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однієї з основних цілей діяльності цієї організації є “утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості”.

Залежно від підстав створення міжнародні органи та організації, спрямовані на захист прав людини поділяються на два види:

1. *Конвенційні органи, що утворені на підставі міжнародних договорів*. Це, зокрема, Комітет з прав людини (діє на підставі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.), Європейський суд з прав людини (діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.), Комітет з прав дитини (засновано відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) та інші.

2. *Органи, що утворені міжнародними організаціями*. Специфікою діяльності цих органів є те, що їх рішення мають, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються лише авторитетом самих організацій. До таких органів відносяться Комісія ООН з прав людини, Комісія з положення жінок (засновані Економічною та соціальною радою ООН), Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН), Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці).

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім юристам при вивченні курсу «Міжнародний захист прав людини».

Саме тому при підготовці до практичних занять з теми № 4 рекомендується звернутись не лише до базових підручників, а ще й до інших джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

В процесі вивчення теми № 4 пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел зарубіжних авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.

ТЕМА № 5:

“РЕГІОНАЛЬНІ ОРГАНИ ЩОДО МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ”

2 години

ПЛАН

Вступ.

1. Система регіональних органів у міжнародному механізмі захисту прав людини.

2. Європейська система захисту прав людини.

3. Захист прав людини та громадянина в Європейському Союзі.

Висновки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. К.: «К.І.С.», 2011. 320 с.

2. Бущенко А.П. Проти катувань. Стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини. / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач Б.Є. Захаров. Харків: Фоліо, 2005. 288 с.

3. Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: за міжнародними стандартами [Текст] : Навч.-довідк. посібн. / Т.О. Проценко, А.О. Мартиненко, О.І. Логвиненко, Ю.Л. Белоусов, О.М. Демянко, Т.І. Шапочка. –К. : ДНДІ МВС України, 2009. 52 с.

4. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2013. 228 с.

5. Понимаем права человека. Руководство по образованию в области прав человека. Русская версия данного Руководства была издана ОБСЕ/БДИПЧ при финансовой поддержке правительства Австрии, 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Nauptseite/manual/versionen/russian/01_Introduction.pdf.

6. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

7. Права людини й оновлення Конституції України: Колективна монографія / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів: Малий видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 5. 184 с.

8. Права людини у діяльності міліції: Навчальний посібник / Кол. авт., за заг. ред. Акад. АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. О.О. Погребного та співголови Харківської правозахисної групи канд. техн. наук Є.Ю. Захарова. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. 216 с.

9. Права людини у діяльності міліції: Посібник з активних методів навчання. Видання друге, доп. / Кол. авт. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень.. 2008. 141 с.

10. Право на життя, заперек пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания: европейские стандарты, российское законодательство и правоприменительная практика / Под общ. ред. С. И. Беляева. Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2005. 244 с.

11. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2013. 588 с.

12. Орлова О. О., Бургай К. Р. Практика європейського суду з прав людини в контексті європейського розвитку українського суспільства. Українське суспільство в контексті правових побудов: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 квіт. 2019 р.). Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутр справ, 2019. С. 34 -37.

13. Орлова О. О. Національні та міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 01 листоп. 2018 р.). Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2018. С. 322-324.

14. Орлова О.О. Принцип «мінімального рівня жорстокості» у практиці Європейського суду з прав людини. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 лют. 2019 р.) : у 2 ч. Дніпро : Видавець Біла К. О. С. 116-117.

Метою лекції є надати інформацію студентам щодо діяльності регіональних органів та суб'єктів, покликаних захищати права людини.

ВСТУП

Останніми роками, насамперед завдяки зусиллям певного кола політиків, юристів, інших наших співвітчизників питання захисту прав людини в Україні набуло загальносуспільного масштабу і політичного значення.

З 1991 р. в законах, які приймаються українським парламентом, вперше з'явилися наповненні конкретним змістом норми, спрямовані на захист прав людини від чиновницького свавілля. 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України внесла зміни до Цивільного процесуального кодексу України, значення яких важко переоцінити: громадяни отримали право оскаржувати в суді не тільки одноособові дії службових

осіб (як це було раніше), а також прийняті ними рішення та бездіяльність органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівних органів установ, організацій, підприємств і їх об'єднань незалежно від форми власності, керівних органів об'єднань громадян.

В Україні розгорнули свою діяльність кілька десятків громадських організацій, метою яких є захист прав людини: Український центр людини, Всеукраїнський комітет охорони прав людини, Українська асоціація "Міжнародна амністія", Українська секція міжнародного товариства прав людини, Українсько-американське бюро захисту людини та ін.

9 листопада 1995 р. у м. Страсбурзі від імені України було підписано Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини та п'ять протоколів до неї, а 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала їх. Указом Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, одним із напрямів якої є зближення законодавства України із сучасною європейською системою права, стержнем якої є забезпечення добробуту людини. На жаль, з грудня 1993 року в Україні не виконується вимога пункту 8 ст. 7 Закону України "Про міжнародні договори України", відповідно до якої під час ратифікації міжнародних договорів Верховна Рада України має водночас розглядати питання про внесення змін і доповнень до чинних законів України. Адже за своїм значенням це положення перевищує і вказану Стратегію. У 1998 р. Міністерством юстиції України підготовлено та передано на розгляд Верховної Ради України Концепцію державної правової політики захисту прав людини.

Права і свободи людини – це гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивідуум на гідній рівень життя, ефективну соціальну систему охорони від свавілля держави у відповідності з встановленими міжнародними та національними стандартами і процедурами.

1. Система регіональних органів у міжнародному механізмі захисту прав людини

Виникнення міжнародного права прав людини як складової сучасного міжнародного правопорядку значною мірою пов'язано із створенням і функціонуванням в ньому інституційних механізмів контролю за здійсненням державами у даній сфері своїх міжнародно-правових зобов'язань. Цей процес відобразив революційні зміни, що сталися в правовій структурі захисту прав людини, яка вийшла за межі внутрішньоправової імплементації, сягнувши міжнародного рівня.

Внаслідок цього в міжнародному співтоваристві поступово склалася система органів, що діють на універсальному і регіональному рівнях, уповноважених вживати заходи до тих держав, які порушують основні права і свободи людини, визначені у відповідних міжнародних угодах. Розвиток цієї інституційної системи продовжується і сьогодні шляхом удосконалення юриспруденції цих органів і навіть створення нових органів, як це мало місце у 2006 році, коли Генеральна Асамблея ООН замість Комісії з міжнародного права як органу Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОП) створила Раду з прав людини в якості допоміжного органу Асамблеї, підвищивши тим самим правовий статус найважливішого в системі ООН контрольного органу з прав людини.

Численні органи, яким притаманна функція міжнародного контролю у сфері прав людини, відрізняються за своєю природою, повноваженнями та принципами діяльності, функціонуючи в різних формах, а саме як політичні органи, квазісудові органи та судові органи. Їм властива своєрідна практика, яка надає необхідний динамізм міжнародному захисту прав людини як галузі міжнародного права. Під впливом цієї практики конкретні права людини можуть набувати характеру правової реальності, виступаючи джерелом права, з якого суди черпають аргументи для вирішення справ, особливо в складних випадках. Крім того, діяльність контрольних органів, що діють у сфері міжнародного захисту прав людини, сприяє підвищенню відповідальності держав за стан прав людини в їх суспільствах, що у свою чергу зміцнює в них правові основи верховенства права.

Для України, яка є учасницею практично всіх основних міжнародних угод у сфері прав людини, діяльність контрольних механізмів, що функціонують в даній сфері, безпосередньо представляє велику значимість. Це обумовлюється не лише загальним зобов'язанням України сприяти повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, як це передбачено в Статуті ООН для держав-членів, але й тим, що вона погодилася на міжнародний контроль за дотриманням міжнародних стандартів прав людини у своєму внутрішньому правопорядку відповідно до чинних для неї міжнародних угод і рішень міжнародних органів. Зокрема, Україна зобов'язалася подавати конвенційним органам контролю доповіді про дотримання прав і свобод людини, встановлених в міжнародних конвенціях з прав людини, і виконувати рекомендації цих органів, а також брати в них участь. Особливе

значення для України має діяльність Європейського суду з прав людини як механізму міжнародного контролю, що діє в рамках Ради Європи.

Механізм міжнародного захисту прав людини передбачає систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення. Чинний на сьогодні механізм захисту прав людини виник не у результаті планомірного і заздалегідь продуманого розвитку, скоріше він являє собою підсумок мотивованої але розрізненої правотворчості держав і міжнародних організацій, які намагалися після Другої світової війни створити такий світовий лад, при якому стали б неможливими грубі і масові порушення прав людини, що мали місце в гітлерівській Німеччині.

Схематично всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: **універсальні та регіональні**.

Регіональні правозахисні міжнародні організації – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на певний регіон світу. Регіональне співробітництво держав не лише суттєво доповнює універсальну систему захисту прав людини та основних свобод, а й дає можливість заповнити її прогалини, врахувати особливості певного регіону, піти далі загального рівня забезпечення прав і свобод. На сьогодні можна говорити про регіональне співробітництво в галузі прав людини арабських, африканських, американських і європейських країн.

Американська система захисту прав людини діє в рамках Організації Американських Держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини і Міжамериканським судом з прав людини. На відміну від відповідного європейського органу Міжамериканський суд не вчинив якогось значного впливу на формування регіональних стандартів прав людини, розглянувши за 40 років існування ледь більше 10 справ. Уся правозахисна діяльність лягла, таким чином, на Комісію, в яку можуть звертатися зі скаргою будь-які фізичні особи, групи, особи чи недержавні організації. Комісія вживає заходів до досягнення дружнього врегулювання, а якщо це не вдалося, – вона приймає висновок у справі. Ці висновки мають велику моральну вагу, їх, як правило, враховують держави, обвинувачені в порушеннях прав людини.

Правову основу американської системи захисту прав людини становлять кілька актів. У 1948 р. у рамках ОАД була Прийнята Американська декларація прав і обов'язків. Її можна вважати першим у світі міжнародним документом 1 (хоча і на регіональному рівні), який містить перелік основних прав і свобод. Міжамериканська конвенція з прав людини була прийнята в 1969 р. У 1988 р. Конвенція була доповнена Додатковим протоколом (Протокол Сан-Сальвадор), який додав перелік економічних, соціальних та культурних прав. Обсяг, передбачений Конвенцією, містить широкий перелік громадянських та політичних прав. У самій Конвенції економічні, соціальні та культурні права відсутні, однак ця прогалина була компенсована з прийняттям уже згаданого Протоколу, хоча механізм контролю за виконанням цієї групи прав і свобод має окремі особливості. Інституційний механізм Конвенції складається з двох органів: Міжамериканської комісії з прав людини і Міжамериканського суду з прав людини. Повноваження Комісії сформульовані більш широко, ніж аналогічної в Європі. Вона розглядає

заяви індивідів, груп індивідів, неурядових організацій та держав (за умов визнання ними юрисдикції Комісії). Також Комісія надає послуги з метою мирного вирішення спорів. Серед інших функцій можна зазначити діяльність Комісії з розвитку і розповсюдження знань про права людини серед народів Америки, підготовку досліджень, доповідей, відповідні рекомендації урядам (у цьому випадку не у зв'язку з розглядом справи). Для підтримання належних зв'язків з американськими державами Комісія має право запиту в держав відповідної інформації і, своєю чергою, давати відповіді державам на їхні запити. Комісія також надає доповідь про результати своєї роботи Генеральній Асамблеї ОАД. Це викликано і тією обставиною, що діяльність Комісії регламентується Статутом ОАД, тобто Комісія з прав людини виступає не стільки конвенційним органом, скільки статутним органом самої організації. Цей орган був створений у рамках організації набагато раніше прийняття Конвенції. Цим пояснюється і його широка компетенція.

Таким чином, до особливостей міжамериканської системи захисту прав людини можна віднести включення в систему соціальних, економічних та культурних прав, а також особливий правовий статус Комісії та її широку компетенцію.

Регіональна *африканська система захисту прав людини* – наймолодша з трьох регіональних систем захисту прав людини. Вона почала формуватись з прийняттям у 1981 р. Організацією африканської єдності (ОАЄ) Африканської хартії прав людини і народів. Особливістю Хартії порівняно з іншими регіональними документами є те, що в неї включено права народів (“третє покоління прав людини”) а також передбачені обов'язки прав індивіда щодо сім'ї, родичів, суспільства, держави й Африканського континенту. В основі її функціонування лежить діяльність Африканської комісії з прав людини і народів. Це єдиний орган у механізмі Хартії, передбачений цим договором. Тому повноваження Комісії достатньо широкі: вона приймає заяви держав на порушення Хартії іншими державами-учасниками з метою мирного вирішення спору. Результатом роботи Комісії в такому випадку стають доповідь та висновки для держав, які обов'язкової сили не мають. Також Комісія займається збором матеріалів, вивченням, дослідженням проблем прав людини в Африці, організацією семінарів, конференцій, поширенням інформації, відповідних рекомендацій для держав. До важливих повноважень цього органу належить право тлумачення Хартії на прохання держав-учасниць та інституцій ОАЄ.

Ще одним напрямом діяльності Комісії виступає налагодження співробітництва з іншими африканськими та міжнародними організаціями у сфері прав людини. У 1998 р. ОАЄ був прийнятий протокол до Хартії, яким доповнено механізм Африканського суду прав людини і народів. Можна виокремити два основних напрями в діяльності Суду: представлення консультативних висновків з юридичних питань, які мають відношення до Хартії, та розгляд справ щодо застосування і Хартії. Сторонами в Суді можуть виступати Африканська комісія з прав людини, держави-учасниці Хартії й африканські міжнародні організації. Участь останніх – це теж особливість Хартії. Натомість залучення індивіда як сторони спору не передбачено. Таким чином, африканський механізм захисту прав

людини поки що не дає можливості індивіду бути активною стороною і безпосередньо захищати порушені права.

Після розпаду СРСР у рамках СНД також було зроблено спробу створити *міжнародну систему захисту прав людини на підставі Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права й основні свободи людини 1993 р.* Регіональні органи з прав людини поширюють свою компетенцію на держав-учасниць відповідного регіонального міжнародного договору про права людини. Іменування таких органів “регіональними” до певної міри умовне, оскільки захист не лише відбувається в межах територій таких держав, а поширюється також на осіб, що знаходяться під їхньою юрисдикцією. Серед регіональних міжнародних органів із прав людини є судові органи (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини), квазісудові органи (Комітет незалежних експертів, утворений згідно з Європейською соціальною хартією), конвенційні органи (Європейський комітет із питань запобігання тортурам і такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, утворений згідно з Європейською конвенцією про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню).

2. Європейська система захисту прав людини

Рада Європи як міждержавна (міжурядова) регіональна організація була створена для забезпечення процесів політичної інтеграції, сприяння економічному та соціальному розвитку, розвитку культури, науки та управління, а також для підтримання і подальшу реалізацію прав людини і фундаментальних свобод в повоєнній Європі. Статут Ради Європи був підписаний 5 травня 1949 року, і на цей момент до складу організації входили 10 держав. Станом на 2013 рік вона об’єднує 47 європейських держав, в тому числі більшість держав Центральної та Східної Європи. Статус незалежних спостерігачів у міждержавних структурах Ради Європи мають Канада, США, Японія.

Сьогодні Рада Європи є однією з найбільш авторитетних та представницьких європейських регіональних міждержавних організацій. Її створення виходило з потреби збереження людського суспільства та цивілізації, для задоволення якої життєво важливим є зміцнення миру на засадах справедливості та міжнародного співробітництва. А тому, у Статутних документах Ради Європи зафіксовані такі основні завдання:

- захист та зміцнення плюралістичної демократії та прав людини, сприяння усвідомленню та розвитку європейської культурної самобутності;
- пошук спільних шляхів вирішення соціальних проблем (зокрема таких, як національні меншини, ксенофобія, релігійна, расова, етнічна нетерпимість, захист оточуючого середовища, біоетика, СНІД, наркоманія тощо);
- надання допомоги країнам Центральної та Східної Європи у проведенні та активізації політичних, законодавчих і конституційних реформ;

– широка політична та правова діяльність, уніфікація європейського законодавства, прийняття конвенцій, що мають обов'язковий характер для держав, що входять до Ради Європи⁸.

Ці завдання забезпечують досягнення мети організації. Мета Ради Європи зафіксована у ст. 1 її Статуту і передбачає «досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення у життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу»⁹. При цьому, кожний член Ради Європи обов'язково має визнати принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також має брати участь у співробітництві для досягнення мети Ради Європи.

Пропозиція щодо членства у Раді Європи, а в окремих випадках – асоційованого членства (у консультативній асамблеї) надходить від Комітету Міністрів лише тій європейській державі, яка вважається здатною і має бажання дотримуватися основних принципів Ради Європи.

Держави-члени Ради Європи трансформували основні принципи Загальної декларації прав людини 1948 року в юридичні зобов'язання через створення ефективної системи міжнародних судових гарантій прав людини. А тому головним пріоритетом у роботі Ради Європи є захист прав та основних свобод людини у державах-учасниках. Реалізація цього одного з основних завдань Ради Європи здійснюється в 4-х основних напрямках:

- зміцнення європейської солідарності (гарантуючи при цьому повагу до особи, її свобод, соціальних економічних і культурних прав шляхом створення ефективних систем контролю та захисту);
- виявлення нових загроз порушення прав людини та приниження людської гідності;
- привернення уваги громадськості до значимості прав людини;
- заохочення щодо вивчення проблем прав людини в школах, вищих навчальних закладах та серед професійних груп (юристи, службовці, персонал виправних закладів тощо).

Деякі автори вважають, що згідно зі своїм Статутом, Рада Європи виконує три *основні завдання*: 1) політичне – захист демократії, прав і свобод людини, забезпечення верховенства права; 2) культурне – примноження європейської культурної спадщини; 3) соціальне – забезпечення реалізації основних потреб соціально-економічних прав. Інші вчені вважають, що головним досягненням у роботі Ради Європи є створення ефективної системи європейського права у галузі прав людини, забезпечення правового регулювання поведінки держав у цій галузі¹⁰.

Хоча Рада Європи виконує також і роль кредитної організації, в її межах функціонує Банк соціального розвитку Ради Європи (первинна назва – Фонд соціального розвитку). Робота Ради Європи ведеться на міжурядовому, міжпарламентському рівнях, через місцеві органи самоврядування та неурядові

⁸ Глотов С.А. Совет Европы как политико-правовой институт: Логические схемы и таблицы. – Краснодар: Советская Кубань, 1999. – С.9.

⁹ Збірка договорів Ради Європи (Українська версія). – К.: Парламентське видавництво, 2000. – С.12

¹⁰ Глотов С.А. Россия и Совет Европы: политико-правовые проблемы взаимодействия. – Краснодар, 1998. – С.395.

організації. Мета Ради Європи досягається за допомогою її органів шляхом розгляду питань, що становлять спільний інтерес; укладання угод та здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також в галузі захисту та подальшого здійснення прав і основних свобод людини.

Стаття 10 Статуту Ради Європи визначала, що *головними органами* Ради Європи є Комітет Міністрів і Консультативна асамблея (нині Парламентська Асамблея), роботу яких забезпечує Секретаріат. У межах Ради Європи сьогодні функціонує Конгрес місцевих і регіональних органів влади Європи; Європейська комісія за демократію через право («Венеціанська комісія»), Європейський суд з прав людини, Європейський центр молоді та інші органи. Важливим наслідком географічного розширення Ради Європи стало встановлення загальноєвропейської системи, а це, в свою чергу, вплинуло на політичний, фінансовий, кадровий аспект функціонування організації.

У 1997 році глави держав і урядів країн-членів Ради Європи доручили Комітету Міністрів провести необхідні реформи для адаптації Ради до нових завдань і збільшеного складу. У 1998 році у доповіді «За Європу без розмежувальних ліній» Комітет Міністрів рекомендував удосконалення таких напрямків діяльності Ради, як невійськові аспекти безпеки, сприяння демократичній стабільності, посилення режиму спостереження (моніторингу) за виконанням зобов'язань державами-членами. Крім названої доповіді, створений Комітетом Міністрів, Комітет мудреців, що складався з 10 відомих європейських діячів, вніс також пропозиції щодо удосконалення структури, насамперед, – Секретаріату Ради та його кадрової політики.

Таким чином, «внутрішня» реформа Ради Європи мала на меті оптимізацію роботи її структур, перегляд основних програм; кадрові зміни, пошук додаткових засобів для фінансування заходів Ради, налагодження взаємодії між її органами тощо. В свою чергу, «зовнішня» реформа потребує покращення відносин з Євросоюзом, ОБСЄ, НАТО та іншими європейськими міжнародними організаціями, визначення місця Ради Європи у регіональній системі співробітництва, активної взаємодії з парламентами держав-учасниць тощо.

Важливою віхою у розвитку Ради Європи стали програми співробітництва та надання допомоги країнам Центральної і Східної Європи щодо проведення політики, відкритої для нових демократичних держав Центральної і Східної Європи, на основі її принципів, цінностей і досягнень у галузі плюралістичної демократії, захисту прав людини та побудови правової держави. Ці програми, засновані на досягненнях міжурядового співробітництва у Раді Європи, можуть бути не тільки довідниковим матеріалом, а й моделлю (як за структурою, так і механізмами) такого співробітництва. Метою програм є зміцнення, активізація та прискорення процесів демократичного реформування цих держав, а також сприяння їх поступовій та гармонійній інтеграції з Радою Європи та державами-учасницями, участі їх у процесах та формах європейського співробітництва.

Водночас необхідно відзначити, що за більш ніж 50-річний період функціонування Ради Європи сформувалася її правова система. В основі формування правової системи Ради Європи є загальноєвропейські закономірності

розвитку, інтеграційні та інші процеси, пов'язані з впровадженням у практику ідеї «єдиної стабільної Європи».

У зв'язку з тим, що предметом регулювання у праві Ради Європи є дотримання прав і свобод людини, суб'єктом міжнародного права, згідно з правовими актами Ради, є людина (громадянин певної держави, права якого порушені)¹¹. Поряд з цим, забезпечення належної взаємодії між елементами (суб'єктами) правової системи з метою досягнення належного правопорядку у галузі забезпечення прав людини покладається на Раду Європи як міждержавну організацію. Основою правосуб'єктності Ради Європи є її Статут (установчий документ, що закріплює міжнародно-правовий статус). Реалізація правового статусу Ради Європи здійснюється через утворювані нею органи, які виконують правотворчі, правозастосовні, правотлумачувальні функції.

Вищим органом Ради Європи є *Комітет Міністрів* (керівний та директивний орган), який складається з міністрів закордонних справ держав-учасниць. Він обговорює політичні аспекти співробітництва (за виключенням питань оборони), виробляє програму діяльності Ради Європи, затверджує її, а також бюджет Ради Європи, розглядає рекомендації Парламентської асамблеї та інших органів і приймає рішення. Правотворчі його функції полягають у прийнятті рекомендацій урядом держав-учасниць, які мають зобов'язуючу силу тільки стосовно держав, що їх ратифікували. Комітет Міністрів може робити запити до урядів держав-учасниць про хід виконання таких рекомендацій.

У випадках серйозних порушень Комітет може призупинити право держави-учасниці на представництво у Раді Європи, просити вийти її з Ради або виключити таку державу. Комітет здійснює нагляд за імплементацією державами-учасницями конвенцій та угод, наглядає за дотриманням державами рішень Європейського суду з прав людини. Останнім часом діяльність Комітету Міністрів концентрувалася на виконанні рішень страсбурзької зустрічі 1997 року, зокрема – стосовно удосконалення механізму контролю за дотриманням прав людини у державах-учасницях. Комітет Міністрів приймає також декларації та резолюції з актуальних політичних питань та міжнародних проблем, часом його рішення є основою для європейських конвенцій та угод (які після ратифікації набувають юридичної сили).

Згідно зі ст. 15 Статуту Ради Європи Комітет Міністрів «розглядає заходи, що спрямовані на досягнення мети Ради Європи, включаючи укладення конвенцій або угод та вироблення урядами єдиної політики щодо конкретних питань». Стосовно всіх питань, що мають відношення до внутрішньої організації та процедур Ради Європи, то Комітет Міністрів приймає обов'язкові до виконання рішення.

Різноманітні рішення, Комітет Міністрів приймає на основі рекомендацій Парламентської Асамблеї та Конгресу Місцевих та Регіональних влад, пропозицій міжурядових комітетів, а також конференцій галузевих міністрів. Переважаюча кількість рішень приймається більшістю у 2/3 від загальної кількості поданих голосів, а деякі важливі рішення, такі як рекомендації для урядів – одногосно. Все це свідчить про демократичний характер цих процедур.

---

¹¹ Луць Л.А. Сучасні правові системи світу. Навчальний посібник – Львів: юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – С. 223.

Ще одним із основних органів Ради Європи є *Парламентська Асамблея*, яка виконує дорадчі функції. Парламентська Асамблея (ПАРЕ) складається з представників національних парламентів. Число представників (286 членів Асамблеї та 286 їхніх заступників з числа парламентарів кожної країни) коливається від 2 до 18 в залежності від чисельності населення, має відображати представництво основних політичних партій у національному парламенті. В Асамблею входять п'ять політичних груп: група соціалістів, група європейської народної партії, група європейських демократів, група лібералів, демократів і реформаторів та група об'єднаних європейських лівих сил. Деякі парламентарі не належать до жодної політичної партії.

Згідно зі ст. 22 Статуту Ради Європи, Асамблея є дорадчим органом, що обговорює відповідні питання у межах своєї компетенції і передає свої висновки Комітету Міністрів у формі рекомендацій. Парламентська Асамблея приймає резолюції та інші документи, які визначають основні, загальні напрямки діяльності Комітету Міністрів, національних урядів, парламентів та політичних партій; розробляє різноманітні міжнародні договори – європейські конвенції, які сприяють формуванню основи європейської нормативно-правової системи. Документи ПАРЕ не мають обов'язкової сили, але ними керуються у своїй діяльності Комітет Міністрів, національні уряди, парламенти, партії.

У сучасних умовах перед ПАРЕ стоїть унікальне завдання: сприяти інтеграції країн Центральної та Східної Європи з демократичними Європейськими державами, а також ефективному співробітництву парламентарів всіх країн Європи. Виконанню цього завдання сприяло затвердження статусу "спеціально запрошеного" з метою надання можливості парламентським делегаціям країн Центральної та Східної Європи, що стали на шлях плюралістичної демократії, брати участь у пленарних засіданнях Асамблеї та в роботі її комітетів за їх запрошенням. Контакти та обміни, що встановлювалися і встановлюються, були спрямовані на сприяння процесу демократизації у цих країнах з метою їх вступу до Ради Європи.

Для здійснення функцій ПАРЕ у період між сесіями формується *Постійна комісія*, на початку кожної чергової сесії створюється ряд загальних комісій.

В ході роботи кожної сесії обговорюються актуальні міжнародні проблеми, в обговоренні яких беруть участь як відомі політичні діячі, так і представники різних міжнародних організацій. Асамблея регулярно організовує конференції, колоквиуми, публічні парламентські слухання з важливих проблем сучасності, які проходять у формі діалогу між парламентарями і спеціалістами. Наприклад, «Страсбурзькі конференції», метою яких є вивчення шляхів вдосконалення та зміцнення демократії у всьому світі.

Крім названих повноважень, Парламентська Асамблея обирає зі складу своїх членів *Голову та секретаря Асамблеї, Генерального Секретаря Ради Європи, його заступника, суддів Європейського суду з прав людини*.

Робота Парламентської Асамблеї готується спеціальними комітетами, що здійснюють свої повноваження у таких напрямках, як: політичні питання; юридичні питання та права людини; соціальні питання; охорони здоров'я і сім'ї; культури та освіти; навколишнього середовища; облаштування територій та місцевої влади; науки і техніки; сільського господарства і розвитку сільської місцевості; економічні

питання та питання розвитку; відносини з європейськими державами, які не є учасницями; міграції та біженців; зв'язків з парламентами та громадськістю.

Останнім часом Рада Європи підвищила увагу до діяльності місцевих владних структур. З червня 1994 року почав свою роботу Конгрес місцевих та регіональних влад Європи – Консультативний орган, що представляє місцеві та регіональні органи самоврядування. Складається із 286 членів та 286 їх заступників, що є представниками, вибраними місцевими чи регіональними органами самоврядування та посадовими особами, що підзвітні місцевим чи регіональним органам влади. До національних делегацій повинні входити представники різних адміністративно-територіальних утворень та політичних течій держав-учасниць. Конгрес має дві палати: Палату місцевих влад і Палату регіонів.

Поточну діяльність організації забезпечує *Постійний Комітет*, а також спеціальні робочі групи з різних проблем, що виникають на місцевому рівні. Рекомендації Конгресу надсилаються Парламентській Асамблеї та Комітету Міністрів, а рішення та інші документи мають лише інформативний характер. Конгрес бере участь у підготовці або затверджує проекти ряду конвенцій. Наприклад, затвердження проекту конвенції про розвиток міжтериторіального співробітництва між місцевими владами.

Головною метою функціонування Конгресу є забезпечення участі місцевих та регіональних влад у процесі об'єднання Європи та в роботі Ради Європи. Одним із пріоритетних завдань – сприяння розвитку демократії на місцях і в регіонах та зміцнення транскордонного і міжрегіонального співробітництва у Європі. Він розглядає всі політичні та інші питання, що виникають у місцевих та регіональних влад, аналізує здійснення державами-учасницями принципів місцевої демократії, що зафіксовані в Європейській Хартії про місцеве самоврядування.

Радою Європи розробляються та приймаються загальноєвропейські конвенції з різних питань співробітництва (понад 170), але стосуються вони, у першу чергу, захисту прав людини. І хоча конвенція є видом міжнародно-правового договору, вона, на відміну від двосторонніх договорів, охоплює більш широке коло відносин та суб'єктів, є більш ефективною та економічною. Водночас приписи мають абстрактний, декларативний характер, що не забезпечує однозначності у розумінні змісту, потребує його інтерпретації, в чому і залежить від судової діяльності.

Чільне місце серед міжнародно-правових угод та інших правових актів, що створені у правовій системі Ради Європи, займає Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р., так як саме вона започаткувала ефективний механізм захисту прав людини. У діючій редакції 1998 року Конвенція (1950 р.) є невеликим за обсягом документом, що включає Преамбулу та 59 статей. Основний текст Конвенції доповнюють протоколи, які, на думку Європейського суду з прав людини, «складають єдине ціле».

Таким чином, головною функцією Ради Європи є цілісна належно впорядкована за допомогою міжнародно-правових норм і принципів стійка взаємодія суб'єктів міжнародного права, що ефективно забезпечує досягнення правопорядку у галузі захисту прав людини та інших, визначених її Статутом, сферах європейського правового простору. Рада Європи з початку свого існування сприяла реалізації ідеї європейської єдності, була важливою формою європейської

правової інтеграції. Наступним кроком до реалізації цієї ідеї стало утворення Європейського Союзу.

ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі) – найбільша з усіх існуючих організацій з підтримки безпеки, наймолодша і володіє найбільш великий потенціал у сфері підтримання стабільності. Історія створення ОБСЄ бере свій початок з підписання 1 серпня 1975 р. 33 державами Європи, а також США і Канадою в Гельсінкі Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Цей документ, вироблений на основі інтенсивних трирічних консультацій, отримав назву «10 заповідей розрядки». «Заповіді» включали в себе положення про повагу суверенітету, непорушності кордонів, відмови від використання сили при вирішенні конфліктів, визнання територіальної цілісності і права народів на самовизначення, невтручання одних країн у внутрішні справи інших, повага прав людини і свобод, співпраця між державами і дотримання міжнародних законів.

З тих пір процес розрядки і вироблення загального напрямку для вирішення проблем континенту повільно розвивався, що виразилося у проведенні ряду зустрічей представників держав-учасників гельсінської наради. Було очевидно, що механізм, розроблений на основі «10 заповідей», підписаних країнами, підходив для цього більше, ніж військові блоки. Після об'єднання Німеччини, розпаду СРСР і розпуску Організації Варшавського Договору в Європі і США розгорнулася широка дискусія з проблеми будівництва нової системи безпеки. Опрацьовувалися різні сценарії її розвитку з урахуванням того, що на перший план виходили питання економіки, екології, демократії, культури, інформації, а військово-політичні категорії, здавалося, переставали відігравати провідну роль. Таким чином, 5-6 грудня 1994 р. на Будапештському саміті було прийнято рішення перетворити з 1 січня 1995 р. НБСЄ в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) зі своїм статутом і юридично-правовою базою. ОБСЄ стала першою всеосяжної організацією, сфокусованою на загальноєвропейському процесі (на відміну від ЄС і НАТО, які залишаються «полюсом тяжіння») і дійсно з часом може стати форумом загальноєвропейського діалогу та співпраці.

ОБСЄ представляє собою організацію з безпеки, в яку входять 57 держав, розташованих на території «від Ванкувера до Владивостока». У цьому регіоні ОБСЄ є головним міжнародним інструментом для раннього виявлення, попередження і запобігання конфліктів, а також регулювання криз і постконфліктній реабілітації. ОБСЄ займається широким колом питань безпеки, включаючи контроль над озброєнням, превентивну дипломатію, заходи щодо зміцнення довіри, права людини, спостереження за проведенням виборів, економічну та екологічну безпеку. Рішення приймаються на базі консенсуса – всі вхідні в організацію держави мають рівний статус. Все це виділяє організацію серед інших організацій та інститутів Європи. 57 держав-членів охоплюють континентальну Європу, Кавказ, Центральну Азію та Північну Америку. ОБСЄ також співпрацює з середземноморськими та азійськими партнерами.

ОБСЄ практикує широкий і всеосяжний підхід до питань безпеки, а саме: захист і сприяння в розвитку прав людини і основних свобод, співпрацю в галузі економіки та екології є такими ж важливими питаннями в підтримці і зміцненні миру і безпеки як і політичні та військові питання. Їх рішення є головною метою

діяльності ОБСЄ. Різні аспекти розглядаються як взаємопов'язані і взаємозалежні. Протягом всього часу існування організації країни – члени активно сприяють зміцненню додаткових заходів у різних сферах безпеки – політичної, військової, економічної, соціальної. Ще один приклад того, що дія ОБСЄ ґрунтується на розумінні безпеки як всеосяжної є участь організації у всіх стадіях розвитку конфліктів, від раннього попередження та запобігання конфлікту до сприяння в вирішенні конфлікту і постконфліктній реабілітації.

Місії ОБСЄ та інші представництва в тих чи інших регіонах – головне вираження роботи організації. Вони прямують у країни, що потребують, на думку ОБСЄ, допомоги для втілення в життя політичних рішень. Як вже було сказано, ОБСЄ діє у всіх фазах розвитку конфлікту: раннє попередження, превентивна дипломатія, сприяння у вирішенні конфлікту, постконфліктна реабілітація. В загальних рисах завдання і цілі місій наступні: сприяти тим політичним процесам, які ставлять за мету запобігти або залагодити конфлікт, а також забезпечити своєчасну інформованість представників ОБСЄ про розвиток ситуації в даній країні або регіоні. Завдання, цілі і залучення місій у що відбуваються в тій чи іншій країні процеси можуть істотно варіюватися, підкреслюючи гнучкість цього інструменту врегулювання.

Для всіх місій, проте, ключовими питаннями є соціальні, питання демократії та забезпечення сили закону. Місії ОБСЄ відрізняються і за кількістю представників, варіюючись від чотирьох чоловік (місії ОБСЄ щодо взаємодії у Центральній Азії, центри ОБСЄ в Алма-Ати, Ашгабаті та Бішкеку) до більш ніж двох тисяч (місія в Косово). Всі місії співпрацюють з міжнародними та неурядовими організаціями у сферах своєї роботи.

Місії та інші представництва зазвичай прямують рішенням Постійної Ради з угоди приймаючої країни. Спочатку вони зазвичай розгортаються на період від шести місяців до одного року, і поновлюються у міру необхідності. Більшість членів місій призначаються державами-учасницями і є представниками цивільних або військових інститутів. Місії очолюють голови місій, представники країн-членів ОБСЄ, яких призначає голова організації. Діяльність місії управляє і підтримує Центр із запобігання конфліктам при Секретаріаті, Департамент управління та операцій і голова ОБСЄ. Місії почали свою діяльність в першій половині 90-х років. Їх створення було викликано необхідністю «запобігти розпаленню внутрішньодержавних конфліктів, можливих при зміні режимів державного правління в Східній Європі».

Зоною найбільш пильної уваги ОБСЄ є південно-східна Європа. Чотири найбільші місії в даному регіоні – місія ОБСЄ в Косово, місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, місія ОБСЄ в Хорватії та представництво ОБСЄ в Албанії. П'ята місія знаходиться в колишній югославській республіці Македонія. Балкани – перший регіон, в який були послані місії ОБСЄ. Це були місії в Косово, Санджак і Воеводіну у вересні 1992 р. і в колишню югославську республіку Македонія (восени того ж року). Місії та інші представництва ОБСЄ також знаходяться на Кавказі, східній Європі, двох прибалтійських державах і центральній Азії.

Місія в Україні розпочала свою роботу 24 листопада 1994 р. Штаб-квартира її розташована в Києві, а в квітні 1996 р. відкрито відділення в Сімферополі. Місії

було довірено встановлення контактів з владою і політичними інститутами, а також представниками різних громад з метою збору інформації, допомоги у запобіганні розбіжностей і підвищення взаєморозуміння. Завданням місії також є надання регулярних звітів про всі аспекти ситуації в автономній Республіці Крим, про фактори, що впливають на ситуацію і робота з пошуку вирішення проблем у цій галузі. Місія сприяє дотриманню принципу свободи інформації та готує звіти про ситуацію з правами людини і дотриманням прав національних меншин в Криму.

Після анексії Росією АР Крим, початку військових дій на території Донецької та Луганської областей, 21 березня 2014 року Постійна Рада ОБСЄ ухвалила рішення направити в Україну Спеціальну моніторингову місію, що складається з цивільних незброєних спостерігачів. Місія була направлена на прохання українського уряду і за рішенням всіх 57 держав-учасниць ОБСЄ. Цілі роботи місії – це збір інформації, звіт про ситуацію з безпекою та встановлення фактів, зокрема, про конкретні події на місцях. Спостерігачі спілкуються з різними групами громадськості – з представниками влади на всіх рівнях, громадянського суспільства, етнічних і релігійних груп, місцевих громад і органів місцевого самоврядування. Основне завдання місії – допомогти Україні знизити рівень напруженості і сприяти діалогу між усіма сторонами.

На даний час місія складається з близько 700 цивільних незброєних спостерігачів з більш ніж 40 держав-учасниць ОБСЄ. Також у місії працюють співробітники з України, які займають посади перекладачів, радників та адміністративного персоналу. Мандат місії поширюється на всю територію України. Головний офіс місії знаходиться у Києві. Команди спостерігачів працюють в 10 найбільших містах України: Дніпрі, Донецьку, Івано-Франківську, Києві, Луганську, Львові, Одесі, Харкові, Херсоні, Чернівцях. Також місія має кілька представництв та передових патрульних баз. У Донецькій і Луганській областях наразі працює майже 600 спостерігачів.

Місія розпочала роботу 21 березня 2014 року. У лютому її мандат було продовжено до 31 березня 2017 року. В подальшому, за необхідності, його також можуть продовжити.

Як видно, місії ОБСЄ охоплюють дуже широку сферу діяльності, починаючи від контролю за виконанням різних угод і закінчуючи допомогою поліції. Питання про ефективність діяльності місій є питанням рамок повноважень ОБСЄ.

НАТО (Організація Північноатлантичного договору) заснована Північноатлантичним договором, який був підписаний 4 квітня 1949 р. і набрав чинності 24 серпня 1949 р. На сьогодні членами НАТО є 28 держав.

Основною *метою* НАТО є забезпечення стабільності та добробуту в Північноатлантичному регіоні. Відповідно до ст. 5 Північноатлантичного договору члени організації розглядають збройний напад на одного або декількох із них у Європі або Північній Америці як напад на всіх учасників договору. Якщо такий збройний напад відбудеться, кожний член організації в порядку здійснення права на індивідуальну або колективну самооборону, визнаного ст. 51 Статуту ООН, прийняв на себе зобов'язання надати стороні або сторонам, що зазнали нападу, таку допомогу, яку визнає необхідною, включаючи застосування збройної сили. НАТО має сповістити Раду Безпеки ООН про будь-який збройний напад і про всі заходи,

вжиті внаслідок нього. Такі заходи мають бути припинені після дій Ради Безпеки, необхідних для відновлення та підтримання миру.

Держави-члени НАТО зобов'язалися утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування будь-яким способом, несумісним із цілями ООН, вирішувати всі свої спори мирними засобами, сприяти подальшому розвитку мирних і дружніх відносин між народами. У зв'язку з корінними змінами в Європі та розпуском Організації Варшавського Договору на початку 90-х років НАТО заявило про нову концепцію свого стратегічного розвитку (Лондонська декларація “Північноатлантичний альянс у процесі змін” від 6 липня 1990 р.) включаючи пропозиції щодо розвитку співробітництва з державами Центральної та Східної Європи з широкого спектра політичних і військових питань. 7-8 листопада 1991 р. головами держав і урядів, що брали участь у сесії Ради НАТО в Римі, були прийняті Нова стратегічна концепція Альянсу та Римська декларація про мир і співробітництво. У Заяві Ради НАТО, зробленій у Брюсселі в 1994 р., було оголошено про початок програми “Партнерство в ім'я миру”.

Останній Саміт НАТО у Варшаві 8-9 липня 2016 року став спробою відповісти на сучасні геополітичні виклики. Країнами-членами було прийнято загальне рішення про зміцнення здатності Альянсу до стримування і оборони та планів щодо забезпечення стабільності по сусідству. Крім цього, лідери вирішили посилити військову присутність Альянсу на сході чотирма батальйонами в Польщі, Естонії, Латвії і Литві на ротаційній основі з початку 2017 року, забезпечити присутність передових сил, в міру необхідності, в південно-східній частині Альянсу. Члени Альянсу також оголосили про готовність Початкових оперативних сил і засобів системи оборони НАТО від балістичних ракет, пообіцяли зміцнити власні можливості кіберзахисту і визнали кіберпростір новою оперативною сферою. Важливим для України рішенням стало ухвалення Пакету комплексної допомоги.

У перебігу саміту Генеральний секретар підписав спільну Декларацію з президентами Європейської ради і Європейської комісії, піднявши партнерство між НАТО і Європейським Союзом на безпрецедентно новий рівень. У Декларації окреслені сфери, в яких НАТО і ЄС поглиблюють співпрацю – серед них безпека на морі і протидія гібридним загрозам¹².

Органи НАТО. Вищим політичним і військовим органом є Північноатлантична рада. Її компетенція ґрунтована безпосередньо на статуті організації (ст. 9). Рада збирається на різних рівнях: голів держав і урядів, міністрів закордонних справ, постійних представників у ранзі послів. В останньому випадку вона називається Постійною радою. У рамках Ради проводяться консультації та приймаються рішення з усіх питань діяльності організації. Збори Постійної ради проводяться не менше одного разу на тиждень. Рада приймає рішення, що можуть носити політичний і юридичний характер. У першому разі Рада приймає декларації та комюніке, у яких проголошує та пояснює пріоритети політики Альянсу державам, які не є членами цієї організації. Рішення юридичного характеру адресовані державам-членам і можуть стосуватися різних аспектів діяльності організації.

---

¹² Вирішальний саміт НАТО добіг кінця. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_133980.htm

Комітет оборонного планування зазвичай збирається на рівні постійних представників держав-членів (крім Франції) та не менше двох разів на рік на рівні міністрів оборони. У межах сфери своєї діяльності має ті самі повноваження, що й Рада. Група ядерного планування збирається на рівні постійних представників і міністрів оборони. Розглядає будь-які питання, що стосуються політики Альянсу у відношенні ядерної зброї. Військовий комітет – головний військовий орган, що складається з начальників генеральних штабів усіх держав-членів. Він розробляє основні напрями військової політики та стратегії Альянсу. Міжнародний військовий штаб складається з військового персоналу держав-членів, направлено до Штаб-квартири НАТО для роботи в міжнародній якості задля досягнення загальних цілей Альянсу. Штаб проводить дослідження та розробляє плани та рекомендації з військових питань. Генеральний секретар призначається Радою, що засідає на рівні голів держав і урядів і є основною адміністративною особою. До його головних обов'язків слід віднести: 1) забезпечення сприяння і вироблення рішень в Альянсі; 2) пропонування тем для обговорення та винесення на розгляд власних проєктів рішень з різних питань порядку денного; 3) від імені Альянсу робити заяви у пресі; 4) керування роботою персоналу.

3. Захист прав людини та громадянина в Європейському Союзі

Одним із важливих етапів формування єдиного європейського правопорядку стало утворення Європейського Союзу, історія становлення якого поділяється на декілька етапів.

У перші повоєнні роки суперництво двох протилежних суспільних систем у Європі сприяло розвитку західноєвропейської інтеграції. Остання здійснювалася під впливом *ряду факторів*, серед яких: 1) високорозвинена ринкова економіка; 2) поліцентрична структура; 3) особлива культурна та історична спільність та ін. В основу європейської інтеграції на той час були покладені такі надбання західноєвропейського суспільства, як: правова держава, досвід спільного існування народів, культурна спільність, традиції у розвитку загальноєвропейської ідеї, наслідки двох світових воєн. Існування на європейському континенті трьох систем безпеки та співробітництва (двох регіональних – західної та східної – та загальноєвропейської) дозволяло зберігати мирні відносини, незважаючи на функціонування держав з різним суспільним устроєм.

Спільний інтерес до перебудови континенту був реалізований 16-ма західноєвропейськими державами шляхом створення у 1948 році в Парижі Організації європейського економічного співтовариства (яка у 1961 році була трансформована в Організацію економічного співробітництва та розвитку). Території держав-засновниць становили прообраз спільного економічного простору.

Наступними етапами західноєвропейської інтеграції стало підписання *Паризького договору 1951 року*, згідно з яким було засновано Європейське об'єднання вугілля та сталі, а також – римських договорів 1957р. про створення Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії. Юридичним оформленням факту поглиблення інтеграційних процесів, розширення кількості членів Європейських Співтовариств, що потягло за

собою певні інституційні зміни, стало підписання Єдиного Європейського акту (вступив у силу в 1987 році), який поклав початок третьому етапу в розвитку Співтовариств – було створено правову основу для переходу від спільного до єдиного внутрішнього ринку.

Проте радикальна перебудова міжнародних відносин у Європі стала можливою лише після закінчення «холодної війни». Хоча у цей період у Західній Європі виникли нові проблеми (нові внутрішні та зовнішні виклики), які потребували розв'язання: проблеми глобалізації, що негативно впливали на основи західноєвропейської інтеграції; зміна співвідношення сил у зв'язку з розпадом «соціалістичної системи»; розширення Євросоюзу на схід та південь тощо.

Намаганням вирішити ці проблеми стало укладення *Маастрихтського договору 1992 року* (почав діяти у 1993 році). Він передбачав розв'язання таких завдань, як: створення економічного та валютного союзу; розвиток соціальної політики; перетворення ЄЕС у Європейське співтовариство та розширення його компетенції за рахунок нових видів діяльності (так звана «перша опора») та у галузі юстиції та внутрішніх справ («третя опора»); об'єднання всіх цих структур в єдину систему Європейського Союзу. Маастрихтський договір був компромісом різних інтересів та поглядів на інтеграційний процес та перспективи його подальшого розвитку, а також складною юридичною конструкцією.

До Євросоюзу ввійшли три співтовариства (ЄОВС, ЄЕС, ЄСАЕ), які стали його складовими частинами (європейським співтовариством), так як і дві інші складові («опори»). Єдиною реально об'єднуючою основою для всіх них стала «єдина інституційна структура Євросоюзу, що базується на досягнутому у співтоваристві рівні інтеграції» (розділ 1 стаття С). У договорі чітко прослідковувалось зіткнення двох протилежних принципів – наднаціональної інтеграції та міжурядового співробітництва суверенних держав.

Амстердамський договір 1997 року передбачав вжиття ряду додаткових заходів, спрямованих на досягнення цілей Маастрихтського договору, зокрема – демократизацію Євросоюзу та наближення його інститутів до громадян. Положення Договору містили такі завдання, як: встановлення обов'язку всіх держав-учасниць забезпечувати (охороняти) права людини; посилення ролі Європарламенту; перетворення Євросоюзу у простір «свободи, безпеки та справедливості» (вирішення візової та імміграційної політики); збільшення доступу до інформації від інститутів Євросоюзу; чіткі орієнтири щодо здійснення співробітництва у сфері правосуддя та поліцейської діяльності по кримінальних справах; введення поста Високого представника з питань загальної зовнішньої політики та політики безпеки.

Ці два договори включали, попри певні недоліки, всі кращі здобутки європейської інтеграції та створили юридичну базу для нового її етапу. Такий етап пов'язується з підписанням у лютому 2000 року на Міжурядовій конференції представників урядів держав-учасниць *Ніщцького договору*, яким внесено зміни до Договору про Європейський Союз, Договір про заснування Європейського співтовариства (Ніщцький договір набере чинності після ратифікації всіма державами-учасницями). Договір визначає порядок розширення Євросоюзу та вступу нових членів за рахунок 12 держав Центральної та Східної Європи, Середземномор'я та Прибалтики (10 з яких мають стати членами ЄС у 2004 році),

передбачає проведення інституційної реформи Європейського Союзу та внесення змін до основних джерел права останнього.

Новим важливим етапом розвитку європейської інтеграції стало підписання у 2007 р. *Лісабонських договорів* про Євросоюз і про функціонування ЄС. Договори набрали чинності 1 грудня 2009 р. Обидва документи внесли кардинальні зміни до структури і змісту Амстердамських і Ніццького договорів.

Лісабонський договір про Євросоюз містить засадничі положення діяльності ЄС, а також змінені положення про зовнішню спільну політику і політику безпеки (СЗППБ). Договір про функціонування ЄС, який замінив і значною мірою змінив Договір про заснування Європейського співтовариства, розвиває приписи Договору про Євросоюз стосовно сфер компетенції і діяльності інститутів та допоміжних органів об'єднання. До установчих договорів було додано самостійний документ - Хартію Європейського Союзу про основні права.

Лісабонські договори враховують перспективи поглиблення європейської інтеграції. Тому реформування охопило практично всі сфери діяльності ЄС. Нововведення стосуються ліквідації поліструктурного характеру Євросоюзу і наділення його міжнародною правосуб'єктністю. ЄС замінив Європейське співтовариство і став його правонаступником. Було ліквідовано поділ ЄС на три опори. Хоча СЗППБ разом із Європейською політикою безпеки і оборони (ЄПБО) становлять окремий напрям діяльності ЄС, що регулюється Договором про Євросоюз і не має суто міждержавного характеру. Особливість цієї діяльності полягає насамперед у окремій процедурі ухвалення рішень.

З'явилась ціла низка нових сфер правового регулювання, підпорядкованих ЄС: космос, спорт, туризм, енергія, цивільна оборона, адміністративне співробітництво, гуманітарна допомога тощо. Євросоюз отримав додаткові повноваження у сфері СЗППБ та спільної торговельної політики (СТП). Вперше в практиці ЄС в установчих договорах передбачено чіткий розподіл компетенції Євросоюзу на виключну, спільну з державами-членами, доповнюючу та спеціальну.

Розширено коло інститутів ЄС. Замість п'яти їх стало сім. До Європейського парламенту, Ради, Комісії, Суду та Рахункової палати додалися Європейська рада і Європейський центральний банк. В їх діяльності посилились елементи наднаціональності. Інституційний механізм ЄС став значно розгалуженим. Окрім допоміжних органів, до нього входить чимало установ з такими сферами компетенції, як фінанси, промисловість, медицина, захист прав людини, охорона навколишнього середовища, транспорт, спільна зовнішня політика і політика безпеки, інтелектуальна власність, простір свободи безпеки і правосуддя тощо. Високий представник з питань зовнішньої політики і безпеки обійняв посаду віце-голови Комісії і став головною посадовою особою, яка відповідає за реалізацію СЗППБ.

Реформування зазнали судові установи Союзу. До Суду ЄС належать тепер Суд, Загальний суд і спеціалізовані суди. Його повноваження розповсюджуються на всі сфери діяльності Союзу, окрім СЗППБ. Передбачено збільшення кількості Генеральних адвокатів. Розширено права фізичних і юридичних осіб стосовно випадків звернень до судових установ ЄС.

Зменшено кількість видів постанов інститутів ЄС. Основними їх видами для всіх сфер діяльності ЄС залишилися регламенти, директиви, рішення. Спростилися процедури їх ухвалення. В межах Договору про функціонування Євросоюзу постанови з ключових питань, що ухвалюються одногосно або більшістю голосів, стали називатися законодавчими актами, а їх ухвалення здійснюється на основі звичайної і спеціальної законодавчої процедури. Постанови, які ухвалюються поза межами законодавчих процедур, віднесені до незаконодавчих актів. Значно обмежені повноваження Євроатома. Із самостійного європейського співтовариства він перетворився на організацію, що існує при Євросоюзі. Договір про заснування Євроатома вже не відносять до установчих договорів про Євросоюз, а діяльність об'єднання підпорядкована ЄС. Національні парламенти держав-членів отримали додаткові важелі впливу на діяльність Євросоюзу при підготовці правових актів, шляхом участі у перегляді установчих договорів тощо.

Визначаючи правову природу Євросоюзу Суд Європейських співтовариств в одному зі своїх рішень зафіксував, що ЄЕС є новим міжнародним правопорядком, в користь якого держави обмежили, хоча і в лімітованих сферах, свої суверенні права, і суб'єктами якого є не тільки держави-учасниці, але й їхні громадяни (Рішення Суду ЄС від 05 лютого 1963 року у справі № 26/62 [NV ALGEMENE TRANSPORT EN EXPEDITIE ONDERNEMING «VAN GEND&LOOS» V Netherlands in Land Revenue Administration])¹³. Це знайшло також відображення у рішенні Конституційного Суду ФРН від 18 жовтня 1967 року, в якому відзначається, що «Співтовариство не є державою. Воно є правопорядком особливого роду, щодо якого ФРН та інші держави-учасниці обмежили деякі суверенні права»¹⁴.

Крім цього, Суд Європейських співтовариств підкреслив, що, на відміну від «звичайних» міжнародних договорів, Договір ЄЕС створив Співтовариство, яке має власні інститути, статус юридичної особи, власну правоздатність і міжнародну правосуб'єктність, зокрема – реальні повноваження, які випливають із обмеження або передачі повноважень Співтовариству державами-учасницями. Останні обмежили в чітко визначених сферах свої суверенні права, створивши, таким чином, сукупність юридичних норм, що зобов'язують усіх осіб, які знаходяться під юрисдикцією цих держав, та самі держави-учасниці. Суд ЄС зробив висновок, що саме «передача державою прав і обов'язків, заснованих раніше на внутрішньому праві, у відання правової системи Співтовариства, що ґрунтується на Договорі ЄЕС, тягне за собою обмеження її суверенних прав» (Рішення Суду ЄС від 15 липня 1964 року у справі № 6/64 [FLAMINIO COSTA V. ENEL])¹⁵.

До найбільш значних ознак Співтовариств, на думку Д. де Веласко, відносяться такі, як: 1) цілі європейської інтеграції; 2) інституційна структура, яка включає три інститути, які виражають інтереси різних сил і цінностей (комісія – спільний інтерес; Парламент – народні сили; Суд – гарант юридичних цінностей); 3) джерела похідного права, аналогічні до джерел внутрішнього права держав (регламенти та рішення) чи Співтовариств (директиви); 4) пряма дія «права Співтовариства» у національному праві держав-учасниць; 5) передача

¹³ Суд Европейских Сообществ. Избранные решения / Отв. редактор Л.М.Энтин. – М.: НОРМА, 2001. – С.2.

¹⁴ Repertoire de la jurisprudence relative aux traites instituant les Communautés européennes. – Munchen, 1967. – № 2736.

¹⁵ Суд Европейских Сообществ. Избранные решения / Отв. редактор Л.М.Энтин. – М.: НОРМА, 2001. – С.11-12.

Співтовариствам частини компетенції держав, з наступним обмеженням їх прав (так званий «феномен розподілу суверенітету між державами та Співтовариствами») ¹⁶.

Європейський Союз є чітко структурованим об'єднанням. Його *організаційно-інституційну структуру* складають: Європейська Рада, Рада Євросоюзу, Європейський парламент, Європейська комісія, Суд Євросоюзу та суд I інстанції, Європейський центральний банк, Економічний та Соціальний комітети, Суд аудиторів, Європейський інвестиційний банк, комітет регіонів та інші.

При формуванні системи інститутів Євросоюзу була запозичена державно-правова практика учасників. А тому ряд авторів при характеристиці інституційної структури застосовує теорію розподілу влади. Проте інші автори вважають, що у межах Союзу діє принцип не розподілу влади, а розподілу повноважень, що забезпечує поєднання наднаціонального та міжнаціонального у побудові та діяльності інститутів Євросоюзу. Цей принцип відображає існуючі відмінності у підходах до визначення та конструювання політичної та правової природи Євросоюзу ¹⁷.

Європейська Рада (колективний глава Євросоюзу) є вищим політичним органом, що діє на основі міжурядового принципу і приймає директиви щодо подальшого розвитку Євросоюзу. До її складу входять глави держав чи урядів, міністри закордонних справ, Голова Європейської комісії та один її член. Рішення Європейської Ради мають політичний (директивний) характер, є обов'язковими лише для держав-учасниць. Зміни, що відбуваються як у внутрішній, так і в зовнішній структурі, отримують згоду на політичному рівні (у цьому і проявляється дійсна роль Європейської Ради). Отже, акти цього органу визначають межі для вирішення конкретних проблем політики Співтовариств іншими інститутами.

Рада Євросоюзу – політичний інститут з широкими повноваженнями, який повинен забезпечувати узгодження національних інтересів держав-учасниць та завдань і цілей інтеграційного об'єднання. До складу Ради входять, як правило, міністри, які «уповноважені представляти уряд цієї країни».

Рада приймає рішення, що мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів права Євросоюзу. Особливо важливу роботу вона здійснює щодо гармонізації національного законодавства держав-учасниць у галузі боротьби зі злочинністю. Проте Рада не є єдиним правотворчим органом, так як правотворчими повноваженнями наділені також інші інститути, насамперед – Комісія та Європарламент. Рада має певну процесуальну правосуб'єктність, тобто може звертатися в Суд ЄС з позовами до інших інститутів Євросоюзу. Важливу роль у підготовці та реалізації рішень Ради відіграє Комітет постійних представників (КОРЕПЕР), в якому обговорюються, розглядаються та затверджуються проекти більшості рішень, що приймаються Радою.

Європейська комісія покликана (так само, як і Європарламент та суд ЄС) захищати інтереси інтеграційної структури від посягань з боку держав-учасниць. Згідно з установчими договорами, Комісія виконує функції щодо забезпечення законності (шляхом неухильного виконання постанов як первинного, так і

¹⁶ de Velasco M.D. Op. cit. – P.535.

¹⁷ Муравйов В.І. Право Європейського Союзу / Муравйов В.І. [та ін.] ; за ред. В.І. Муравйова; МОНУ, Юрінком Інтер, Київ, 2011. – 701 с.

вторинного права). Інколи її прирівнюють до уряду суверенної держави, тобто називають головним виконавчим органом. Проте ні за способом формування, ні за характером повноважень вона не є таким аналогом. І хоча Комісія має ознаки розпорядчої влади, вона в офіційних документах не називається носієм виконавчої влади, а відповідні виконавчі повноваження їй делегує Євросоюз. Комісія наділена правом правотворчої ініціативи, вона бере участь у підготовці, прийнятті, виконанні та контролі за виконанням рішень Євросоюзу. З питань першочергової ваги вона бере участь у всіх чотирьох процесах, а щодо інших рішень – готує пропозиції для Ради (які розробляються у спеціальних комітетах та робочих групах, кількість службовців у яких нараховується від 700 до 1000). Іноді Комісію називають центром технократії (єврократії), а інколи – комісією експертів. Криза, що відбулася весною 1999 р., сприяла відставці членів Комісії, викликавши необхідність реформування цього інституту Євросоюзу.

Європейський парламент є представницьким органом (з 1970 р. його члени обираються шляхом прямих виборів), який складається з представників держав-учасниць Союзу. Це відрізняє інституційну структуру Союзу від подібних структур інших міжнародних організацій. Проте масштаби участі Європарламенту в процесі прийняття багатьох важливих рішень обмежені. Він має однопалатну структуру і функціонує у межах, визначених внутрішнім регламентом. Європарламент наділений повноваженнями, які подібні до повноважень парламентських установ сучасних держав, зокрема такими, як: правотворчі повноваження, вотування бюджету та звіт про його виконання, контроль за діяльністю органів управління, здійснення зовнішньополітичних повноважень. З 1986р. правотворча процедура включала такі дії: підготовка проекту Комісією, схвалення його Радою, розгляд на засіданні парламенту. Згідно з Маастрихтським та Амстердамським договорами остаточне прийняття рішення стало можливим лише після схвалення його парламентом (тобто вводилась процедура спільного прийняття рішень). І хоча правотворча процедура стає більш подібною до процедур, притаманних парламентським установам, питома вага спільних рішень залишається незначною. Правда, дещо ширшим став зміст права на правотворчу ініціативу, зокрема, у частині здійснення такої ініціативи та внесення таких проектів Комісією.

Захист прав людини та громадянина в Європейському Союзі – це багатовекторний правовий процес, що відповідає духу сучасного європейського права і має свій механізм, сформований за довгі роки правової інтеграції в межах функціонування Європейських співтовариств.

Незважаючи на те, що на перших етапах своєї діяльності ЄС не приділяв значної уваги питанням захисту прав людини, в державах-засновниках перших Європейських співтовариств завжди існувала ідея можливості реалізації та захисту прав людини, під яку розроблялися та втілювалися відповідні механізми. З розширенням сфер співпраці та кількості держав, що в різні часи приєднувалися до інтеграційних об'єднань, зростала і необхідність у диверсифікації засобів і механізмів захисту прав людини, які закріплювались в установчих договорах, так званих первинних джерелах ЄС. Сьогодні, враховуючи значущість прав людини, ефективність їх забезпечення в Європейському Союзі, інститути та органи ЄС постійно звертають особливу увагу на систематизацію та спрощення відповідних

механізмів щодо захисту прав громадян Союзу, а також осіб, які перебувають в його просторових межах. Арсенал таких механізмів і засобів багатий і різноманітний, оскільки проголошуючи права і свободи особистості, ЄС в установчих договорах взяв обов'язок їх забезпечувати не тільки правовими, але і економічними, політичними, ідеологічними, культурними засобами. На сьогодні, зважаючи на складні політичні процеси в Союзі, викликані фінансовою та міграційною кризою, реальне забезпечення прав людини та громадянина в ЄС належать до найактуальніших питань цього унікального об'єднання.

За думкою В. Муравйова і О. Святун, в Європейському Союзі не існує цілісного механізму захисту прав людини¹⁸, проте таке ствердження є не зовсім вірним, оскільки за довгі роки формування джерельної бази Союзу склалися відповідні елементи механізму забезпечення прав людини та громадянина, які притаманні правозастосовній практиці інститутів та органів ЄС, вони корелюються з логікою існування самого Союзу, закладеною в перших установчих документах. Мова йде про ті національні та міжнародні гарантії (засоби, правила, процедури), які покликані забезпечити перехід прав і свобод від декларації до реалій, створити зрозумілі та прозорі умови щодо захисту прав людини та громадянина в Європейському Союзі, не порушуючи при цьому норм міжнародного права, установчих договорів ЄС та принципи національного суверенітету країн-членів Союзу. Зважаючи на мультиправовий характер джерел ЄС, обумовлений своєрідністю правових систем країн-учасниць, можна стверджувати, що в Європейському Союзі на сьогодні існує свій механізм забезпечення прав людини та громадянина, який хоча і є похідним від міжнародної системи захисту прав особи, але має власну специфіку, зумовлену правовим статусом та порядком функціонування інститутів ЄС, діяльність яких спрямована, в тому числі, й на захист прав громадян Союзу.

Відчутний прогрес Європейського Союзу у галузі прав людини особливо помітний, якщо врахувати ту обставину, що європейське право цю проблематику не регулювало зовсім. Юрисдикційний захист прав людини здійснювався перш за все національними судовими органами, а наднаціональні інститути їм допомагали, проте не підміняли. Що стосується захисту прав людини, то право Європейського Союзу не втручається у сферу внутрішньої компетенції держав-членів, не наполягає на закріпленні загальних стандартів, гармонізації або зближення механізмів їх захисту і забезпечення, не прагне до наднаціонального регулювання. Право Євросоюзу орієнтується на високі традиції, які утвердилися у цій сфері на національному рівні¹⁹.

Механізм захисту прав людини та громадянина в Європейському Союзі базується на відповідних джерелах, які закріплюють правовий статус людини та громадянина, визначають механізм забезпечення їх прав. До найважливіших джерел основ правового становища людини і громадянина в ЄС відносяться: 1) статті так званої «Конституції» ЄС: Договору про Європейський Союз і Договору про

---

¹⁸ Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць. Випуск 117. Частина I (у двох частинах). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2013. – С. 4.

¹⁹ Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека / Рук. авт. колл. и отв. ред. д.ю.н., проф. Л. М. Энтина. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М. : Норма, 2007. – С. 31.

функціонування Європейського Союзу (раніше мав назву Договір про Європейське співтовариство 1957 р.); 2) Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р.; 3) два документа рекомендаційного характеру – акти так званого м'якого права, прийняті в 1989 р.: Декларація основних прав і свобод та Хартія про основні соціальні права працівників; 4) Хартія ЄС про основні права 2000 р. (Хартія); 5) прецедентне право судів ЄС, перш за все, Суду Європейського Союзу.

Наявність зазначеної джерельної бази зайвий раз підкреслює своєрідність механізмів забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі. Так, із остаточним набуттям чинності Лісабонського договору 2007 року, відбудеться інкорпорація першого узагальненого каталогу прав індивіда, якою є Хартія основних прав Євросоюзу. А це, за думкою Н. Толкачової, означає, що відбудеться довгоочікуваний і неминучий злам у регулюванні охорони прав людини на рівні наднаціональних організацій²⁰. Не менш важливим документом в цьому ракурсі є Європейська Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року. У справі 136/79 National Panasonic (1980 р.) Суд ЄС вирішив, що хоча ЄКПЛ не є складовою права ЄС, її положення повинні виконуватися. Тому будь-які заходи, ухвалені в межах ЄС, не будуть дійсними, якщо вони суперечать Конвенції.

Необхідність в розробці власних документів в рамках Союзу, що регулюють права і свободи людини, їх захист, незважаючи на рецепцію ЄКПЛ, пояснюється, в основному, потребою в поповненні пробілу ЄКПЛ (в її тексті майже повністю відсутні права «третього покоління» – соціально-економічні та культурні). Найбільший інтерес з цих джерел Союзу представляє Хартія, якій планується надання вищої юридичної сили в правовій системі ЄС за допомогою інкорпорації в установчі акти. Хартія містить практично всі права і свободи, гарантовані ЄКПЛ, при цьому більш детально регламентуючи їх, а також нові права. Унікальність Хартії полягає також в своєрідному способі класифікації основних прав і свобод, заснованої на цінностях, на захист яких вони спрямовані (людська гідність – глава I; свобода – глава I; рівність – глава III; солідарність – глава IV).

Названі джерела права ЄС закріплюють відповідні *гарантії* прав і свобод людини і громадянина: інституційні, процесуальні, матеріальні. *Інституційні* гарантії передбачають судовий (шляхом звернення до національних судів і трибунали, судових органів Союзу, Європейського суду з прав людини) та позасудовий (шляхом звернення до Омбудсмана ЄС; органів спеціальної компетенції: Європейського контролера із захисту даних, Загального контрольного органу в рамках Європолу, Управління щодо забезпечення продовольчої безпеки і захисту прав споживачів, Європейського агентства з питань навколишнього середовища та ін.; Європейської Комісії; дипломатичних і консульських представництв держав-членів ЄС в країнах, що не входять в Союз) захист прав і свобод людини.

До основних *процесуальних* гарантій можна віднести: звернення в неупереджений суд за захистом будь-яких прав і свобод, встановлених нормами ЄС;

---

²⁰ Толкачова Н. Б. Система захисту прав людини в Європейському Союзі / Н. Б. Толкачова // Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис . – 10/2009 . – №4 . – С. 347.

право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку; право на юридичну допомогу; гарантії для підозрюваних, обвинувачених та підсудних у справах про вчинення кримінальних злочинів (презумпція невинуватості, право на захист, принципи законності і пропорційності злочинів і покарань, процедура habeas corpus, принцип non bis in idem).

Громадяни Європейського Союзу за захистом своїх порушених прав і свобод, гарантованих ЄКПЛ, можуть звертатися до Європейського суду з прав людини, в інших випадках (наприклад, коли порушуються права і свободи, гарантовані не ЄКПЛ, а нормами права ЄС) громадяни Союзу можуть звертатися в судові органи ЄС, зокрема, в Суд ЄС шляхом пред'явлення: 1) позовів про бездіяльність (якщо бездіяльність інститутів ЄС і Співтовариств безпосередньо зачіпає їх права та інтереси); 2) позовів про анулювання (якщо прийнятий нормативно-правовий акт ЄС безпосередньо зачіпає їх права та інтереси); 3) позовів про відшкодування шкоди, заподіяної діями (бездіяльністю) інститутів ЄС і Співтовариств.

Матеріальні гарантії передбачають майнову відповідальність Європейського Союзу і держав-членів за порушення суб'єктивних прав, встановлених нормами ЄС. При цьому порядок відшкодування завданої шкоди також є одним із специфічних механізмів забезпечення прав людини та громадянина в Європейському Союзі і співвідноситься с процедурою виконання рішень Суду ЄС, які, як і постанови ЄСПЛ, є остаточними і оскарженню не підлягають, але призводять до безумовного скасування або зміни рішень національних судів. Іншими словами, Суд ЄС виступає в якості вищої судової інстанції Європейського Союзу, незважаючи на відсутність легальної ієрархічної підпорядкованості між елементами судової системи Союзу. Загальні положення про виконання рішень Суду ЄС містяться в ст. ст. 228, 244 і 256 Договору про Європейське Співтовариство та зводяться до наступного. Рішення, що покладають платіжні зобов'язання на будь-яку особу, крім держави, підлягають примусовому виконанню. Примусове виконання регулюється цивільно-процесуальними нормами тієї держави, на території якого виконання має місце. Держави самі зобов'язані вжити необхідних заходів для виконання рішень, винесених щодо них. В іншому випадку після отримання пояснень з боку держави і винесення мотивованого висновку Європейська Комісія надає термін для виконання судового рішення, при порушенні якого вона може передати справу до Суду ЄС. Останній може зобов'язати державу сплатити штраф. Як правило, держави ЄС виконують рішення Суду ЄС, що свідчить про авторитет даного органу.

Висновки до питання 3. Європейський Союз є міждержавним об'єднанням, завданням якого є забезпечення тісних відносин між європейськими державами, має власну інституційну структуру та одним з головних своїх обов'язків визначає захист прав людини. В Європейському Союзі існує свій механізм захисту прав людини та громадянина, який хоча і є похідним від міжнародної системи захисту прав особи, але має власну специфіку, зумовлену правовим статусом та порядком функціонування інститутів ЄС. Джерела права ЄС як основне ядро механізму захисту прав людини та громадянина в Європейському Союзі закріплюють відповідні гарантії: інституційні, процесуальні та матеріальні. Спрощення механізму захисту прав людини та громадянина в Європейському Союзі є одним із

концептуальних напрямів діяльності ЄС відповідно до цілей та принципів цієї організації, закріплених в установчих договорах.

ВИСНОВКИ

Становлення міжнародного права прав людини пов'язане з розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких права людини було систематизовано, а також із формуванням міжнародних організаційних механізмів захисту цих прав.

Схематично всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: **універсальні та регіональні**.

Універсальні правозахисні міжнародні організації – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на увесь світ, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми тією чи іншою мірою пов'язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однієї з основних цілей діяльності цієї організації є “утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості”.

Залежно від підстав створення міжнародні органи та організації, спрямовані на захист прав людини поділяються на два види:

1. *Конвенційні органи, що утворені на підставі міжнародних договорів*. Це, зокрема, Комітет з прав людини (діє на підставі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.), Європейський суд з прав людини (діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.), Комітет з прав дитини (засновано відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) та інші.

2. *Органи, що утворені міжнародними організаціями*. Специфікою діяльності цих органів є те, що їх рішення мають, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються лише авторитетом самих організацій. До таких органів відносяться Комісія ООН з прав людини, Комісія з положення жінок (засновані Економічною та соціальною радою ООН), Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН), Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці).

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім юристам при вивченні курсу «Міжнародний захист прав людини».

Саме тому при підготовці до практичних занять з теми № 5 рекомендується звернутись не лише до базових підручників, а ще й до інших джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

В процесі вивчення теми № 5 пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел зарубіжних авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.

ТЕМА № 6:

“СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ СУДІВ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ”

2 години

ПЛАН

Вступ.

1. Поняття, ознаки та принципи міжнародного судочинства щодо захисту прав і свобод людини.

2. Міжнародний суд ООН та інші суди міжнародного характеру щодо захисту прав і свобод людини.

3. Правовий статус суддів міжнародних судів у сфері прав людини.

ВИСНОВКИ.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аннеке Оссе Принципы деятельности полиции. Методическое пособие по правам человека. / Перевод на русский язык Н. Ишевской, М. Кузнецовой, О. Шарп. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://amnesty.org.ru/keepme/uderstanding_policing_ru.pdf.

2. Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: за міжнародними стандартами [Текст] : Навч.-довідк. посібн. / Т.О. Проценко, А.О. Мартиненко, О.І. Логвиненко, Ю.Л. Белоусов, О.М. Демянко, Т.І. Шапочка. К. : ДНДІ МВС України, 2009. 52 с.

3. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф””, 2013. 228 с.

4. Понимаем права человека. Руководство по образованию в области прав человека. Русская версия данного Руководства была издана ОБСЕ/БДИПЧ при финансовой поддержке правительства Австрии, 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/russian/01_Introduction.pdf.

5. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

6. Права людини й оновлення Конституції України: Колективна монографія / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів: Малий

видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 5. 184 с.

7. Права людини у діяльності міліції: Навчальний посібник / Кол. авт., за заг. ред. Акад. АПРН України, д-ра юрид. наук, проф. О.О. Погребного та співголови Харківської правозахисної групи канд. техн. наук Є.Ю. Захарова. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. 216 с.

8. Права людини у діяльності міліції: Посібник з активних методів навчання. Видання друге, доп. / Кол. авт. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень.. 2008. 141 с.

9. Руководство по применению ст. 5 Конвенции. Право на свободу и личную неприкосновенность. Совет Европы/Европейский Суд по правам человека, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.echr.coe.int (Case-Law - Case-Law Analysis - Case-Law Guides).

10. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2013. – 588 с.

11. Орлова О.О. Визначення складових доктрини «мінімального рівня жорстокості» як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого, що принижує гідність поводження чи покарання. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2018. № 1. С. 72-79.

12. Орлова О.О., Мороз Ю.Г., Філянкіна Л.А. Етнічний профайлінг як фактор дискримінації у правоохоронній діяльності. International scientific-practical conference «Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice»: Conference Proceedings, April 17. Lublin: FUNDACJA INSTYTUT SPRAW ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ, 2018. P. 58-61.

13. Орлова О.О., Мороз Ю.Г., Філянкіна Л.А. International scientific-practical conference «The development of legal sciences: problems and solutions»: Conference Proceedings, April 27–28. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 45-48.

Метою лекції є надати інформацію студентам щодо діяльності міжнародного суду ООН та інших судів міжнародного характеру щодо захисту прав і свобод людини, проаналізувати правовий статус суддів міжнародних судів у сфері прав людини.

ВСТУП

Права і свободи людини – це невід’ємна властивість. Якщо людина не володіє правами, то тим самим знищується сама природа людської істоти. Права людини належать людині. Тому вони не можуть розглядатися як “подарунок” держави.

Права і свободи людини – це гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивідуум на гідній рівень життя, ефективну соціальну систему охорони від свавілля держави у відповідності з встановленими міжнародними та національними стандартами і процедурами.

Права людини відносяться до “вічних тем”, якими займалися мислителі різних епох: від древнього миру до теперішнього часу.

Сучасні загальновизнані стандарти у галузі прав людини є дорогоцінним, колективним надбанням людства, вони відбивають багатовіковий досвід усіх народів світу. Їх формування стало можливим лише у результаті поступового, але неухильного утвердження демократичних ідеалів, проголошення найвищими цінностями суспільства законності, свободи, рівності, поваги до особливості. Звернення до вітчизняної історії свідчить, що свій гідний внесок у становлення прогресивних уявлень про права людини зробив і наш народ. Чимало демократичних інститутів і гуманітарних ідей (народоправство, відмова від смертної кари, віротерпимість, виборність суддів тощо) народилися або дістали розвиток саме на території сучасної України.

Фундаментальною основою міжнародних відносин у сучасному світі є принцип мирного співробітництва держав. На цьому принципі будуються сучасне міжнародне право та глобальний правопорядок.

Але як у минулому, так і нині між державами, їх юридичними і фізичними особами виникали і продовжують виникати різноманітні спори. У минулому вони нерідко призводили до збройних зіткнень і спустошливих кровопролитних воєн. Цей рецидив час від часу виявляється і сьогодні. Мені достатньо легко говорити про актуальність цієї тематики, зважаючи на події, які відбуваються в нашій державі, адже ця актуальність не викликає сумніву. А ось дії окремих держав світу ставлять під сумнів не тільки монументальні принципи міжнародного права, зокрема принцип територіальної цілісності суверенних держав, а й усю систему колективної безпеки, яку сучасна Європа важко будувала на протязі останніх десятиліть.

Проте все ж таки сучасне міжнародне право вимагає вирішення спірних питань між державами тільки мирними засобами. Цей принцип дістав загальне визнання і закріплення у Статуті ООН та багатьох інших міжнародно-правових актах. У ст. 2 Статуту ООН, зокрема, зазначено, що усі члени ООН вирішують міжнародні спори мирними засобами, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку народів.

1. Поняття, ознаки та принципи міжнародного судочинства щодо захисту прав і свобод людини

У сучасних умовах більшість спірних питань, які виникають у повсякденній практиці міжнародного спілкування, вирішується дипломатичним шляхом, на основі взаємних домовленостей, примирення тощо. Якщо ж ці механізми не спрацьовують, то відповідні суб'єкти міжнародного права можуть вдатися до послуг системи органів і установ системи міжнародного судочинства (судів, арбітражів, трибуналів тощо). Завдяки цим органам міжнародний правопорядок набуває більшої стабільності, через них реалізується принцип верховенства права у міжнародних відносинах.

Історично ця система почала розвиватися з арбітражу. Цей інститут відомий з часів Стародавнього Риму, а більше — з епохи Середньовіччя. Арбітрами тоді виступали Папа римський, імператор Священної римської імперії, королі, князі, єпископи та інші світські особи, які володіли дворянським званням, або високі духовні особи.

Середньовічній міжнародно-правовій практиці відомі й спроби створення постійних арбітражів. Але свого поширення міжнародний арбітраж набув у XVII I—XIX ст., починаючи з так званого Договору Джея 1794 р. (Договір про дружбу, торгівлю і мореплавство між США та Великобританією).

Якщо міжнародний арбітраж є давнім інститутом міжнародного права, то перший постійно діючий міжнародний судовий орган було утворено тільки після Першої світової війни відповідно до Статуту Ліги Націй. Він називався Постійною палатою міжнародного правосуддя (1922-1946 рр.). Сорок п'ять держав зробили заяви про визнання обов'язковою юрисдикції цього судового органу.

Наступний етап пов'язаний з утворенням у 1946 р. Міжнародного суду ООН. Рішення про це було прийнято у 1945 р. на міжнародній конференції у Сан-Франциско з питань заснування Організації Об'єднаних Націй.

Після Другої світової війни були утворені й міжнародні трибунали, щоправда, не на постійній основі, а для конкретного випадку. Йдеться, зокрема, про Нюрнберзький військовий трибунал для суду над головними гітлерівськими військовими злочинцями (1945-1946 рр.) та Токійський військовий трибунал для суду над головними японськими військовими злочинцями (1946-1948 рр.).

Система міжнародного судочинства отримала свій подальший розвиток наприкінці XX ст., зокрема, після завершення холодної війни. Умовною рисою побудови цієї системи є прийняття у липні 1998 року в Римі 120 державами - членами ООН Римського статуту, який став юридичною основою для створення постійного міжнародного кримінального суду.

Нині існує розгалужена система міжнародних судів, проте не всі вони безпосередньо займаються питаннями захисту прав людини. Тому одна з цілей нашої лекції полягає в тому, щоб відокремити з наявної кількості міжнародних інстанцій саме ті, що професійно і процедурно займаються захистом прав особи.

9 листопада 1995 р. у м. Страсбурзі від імені України було підписано Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини та п'ять протоколів до неї, а 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала їх. Указом Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, одним із напрямів якої є зближення законодавства України із сучасною європейською системою права, стержнем якої є забезпечення добробуту людини. Нині наша країна (2014 р.) як ніколи близька до реалізації цього прагнення.

Україна як незалежна держава і повноправний суб'єкт міжнародного права виступає за мирне розв'язання міжнародних спорів, у тому числі через систему міжнародного судочинства. Наша держава підписала і ратифікувала міжнародні угоди щодо утворення тих чи інших міжнародних судових інституцій. Вона, її органи та громадяни виступають учасниками відповідних судових процесів. Представники України є судьями чи арбітрами відповідних міжнародних судів та арбітражів, забезпечують функціонування міжнародної системи судочинства.

На жаль, широкий загал у нас недостатньо ознайомлений з міжнародною системою судочинства, формами і методами діяльності відповідних судів і трибуналів. З цих питань бракує довідкової літератури. Проте події останніх тижнів, що відбулися в Україні, змусить навіть пересічних громадян звернути увагу на

міжнародні структури, зокрема ти, що виконують традиційні функції судочинства. Безперечно, вкрай важливе є звернення до цієї проблематики студентів ВНЗ юридичного профілю.

Згідно з теорією розподілу влад, судова влада в будь-якій сучасній країні *самостійна і незалежна сфера публічної влади* (поряд із законодавчою і виконавчою), яка представляє собою: а) *сукупність повноважень щодо здійснення правосуддя*, б) *систему державних органів які здійснюють ці повноваження*.

Її найбільш суттєвою особливістю є те, що вона, як випливає з наведеної дефініції, може бути реалізована тільки державними судами, які входять до складу судової системи відповідної країни.

Якщо проводити паралелі з міжнародним судочинством, то останнє також являє собою певну систему відповідних судових органів з міжнародним статусом, які виконують певні функції відповідно до міжнародних угод задля утвердження та забезпечення прав людини у світі.

Отже, міжнародне судочинство щодо захисту прав людини має певні особливості, зумовлені вищезазначеними обставинами. Найбільш характерними ознаками, що підтверджують статусність органів міжнародного судочинства щодо захисту прав людини слід вважати такі:

По-перше, міжнародне судочинство щодо захисту прав людини має конкретний (як правило, інцидентний) характер. За ініціативою заявника суд розглядає і розв'язує на основі норм і принципів міжнародного права і від імені міжнародної спільноти конкретні спори між індивідуальними або колективними суб'єктами.

По-друге, міжнародне судочинство щодо захисту прав людини відбувається у межах суворо і детально регламентованої процедури, визначеної відповідними міжнародними угодами.

По-третє, міжнародне судочинство щодо захисту прав людини здійснюється колегіально, судовою колегією у складі фахових авторитетних суддів, які представляють певну країну або певний регіон.

Отже, *міжнародне судочинство щодо захисту прав людини* – це сукупність усіх міжнародних судів, які реалізують відповідні форми діяльності, обумовлені міжнародними угодами, яка спрямована на утвердження та забезпечення прав людини у світі.

Принципи міжнародного судочинства щодо захисту прав і свобод людини

Конституції більшості держав у тому чи іншому обсязі фіксують і принципи, якими суд повинен керуватися при здійсненні правосуддя, тобто при розгляді конкретних справ. Зрозуміло, що не лише незначна частина правил, які регламентують діяльність суду (для повної регламентації існують процесуальні кодекси). Проте саме ті правила, які зафіксовані в конституціях, можна назвати основоположними. У цілому "каталог" цих принципів і гарантій досить великий; і в правових державах усі вони діють, будучи передбачені якщо не конституціями, то судовим і процесуальним законодавством. У міжнародному судочинстві щодо захисту прав людини також є певні принципи, проте вони є похідними від загальноприйнятих, класичних принципів, традиційних для правосуддя будь-якої демократичної країни. Коротко зупинимось на деяких з них.

1. *Відповідність принципам міжнародного права.*

2. *Відкритість і гласність судового процесу* означає, що судові засідання відкриті для публіки і засобів масової інформації.

3. *Усний характер процесу.* Цей принцип надає найбільші можливості для з'ясування усіх обставин справи, з'ясування позиції всіх учасників процесу.

4. *Змагальність.* Він означає, що всі сторони в процесі рівноправні, мають рівні можливості для відстоювання своїх правових позицій, а хід їх змагальності одного з іншим допомагає суду об'єктивно оцінювати всі обставини справи. В силу цього принципу сторони вільні у наданні суду доказів, але сам суд не вправі спиратися на докази, отримані з порушенням закону.

5. *Право осіб та держав на захист.*

6. Ще один принцип діяльності судів впливає з формули: *"усі дії судової влади повинні бути мотивовані"*. Ця вимога легко пояснюється: дії правосуддя настільки відповідальні, настільки значущі для інтересів і долей не тільки окремих людей, але й усієї міжнародної спільноти, що повинні бути багаторазово зважені та всебічно обгрунтовані.

Висновки до питання 1. Міжнародне судочинство щодо захисту прав людини – це сукупність усіх міжнародних судів, які реалізують відповідні форми діяльності, обумовлені міжнародними угодами, яка спрямована на утвердження та забезпечення прав людини у світі. Міжнародне судочинство щодо захисту прав людини має конкретний (як правило, інцидентний) характер. Міжнародне судочинство щодо захисту прав людини відбувається у межах суворо і детально регламентованої процедури, визначеної відповідними міжнародними угодами. Міжнародне судочинство щодо захисту прав людини здійснюється колегіально, судовою колегією у складі фахових авторитетних суддів, які представляють певну країну або певний регіон.

2. Міжнародний суд ООН та інші суди міжнародного характеру щодо захисту прав і свобод людини

Звертання за вирішенням міжнародних суперечок до безстороннього органу, що виносив би рішення на основі права, далеко не нова ідея. Найбільш стародавня форма міжнародної юрисдикції – третейські суди, практика застосування яких була відома вже народам давнього Сходу.

Хронологічно першим міжнародним судовим органом став Центральноамериканський суд. Він був заснований у 1907 році Гватемалою, Гондурасом, Коста-Рікою, Нікарагуа і Сальвадором під прямим політичним тиском США. Суд створювався для забезпечення політичної стабільності і форсування політичного об'єднання держав субрегіону. Він проіснував тільки десять років, виявивши повну нездатність справитися з поставленими перед ним задачами. Центральноамериканський суд значною мірою не вплинув на розвиток міжнародного права і практику побудови міжнародних судових органів.

Фактично історія міжнародних судових органів веде відлік від Постійної палати міжнародного правосуддя при Лізі націй – першого універсального міжнародного судового органу загальної компетенції. Створення в 1920 році Постійної Палати Міжнародного Правосуддя, передбаченою статтею 14 Статуту Ліги Націй, ознаменувало великий крок вперед в області судового вирішення міжнародних суперечок.

Як ми вже зазначали, нині існує система міжнародних судів, які в тому числі й займаються безпосередньо питаннями захисту прав людини. Усі судові органи в цій сфері можливо на нашу думку поділити за такими критеріями, як *сфера дії та характеру спорів, що надані на розгляд*.

За сферою дії існують універсальні міжнародні суди та регіональні міжнародні суди щодо захисту прав і свобод людини. До універсальних, в якості прикладу, можна віднести Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд.

До регіональних можна віднести Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд прав людини і народів, Європейський суд з прав людини, Суд Європейських співтовариств.

У залежності від характеру розглянутих спорів міжнародні суди діляться на суди з вирішення:

- а) міждержавних спорів (Міжнародний Суд ООН, Економічний Суд СНД);
- б) міждержавних спорів та справ, порушуваних фізичними і юридичними особами проти держав і міжнародних організацій (Європейський суд з прав людини);
- в) трудових спорів у рамках міжнародних організацій (Адміністративний трибунал МОП);
- г) щодо притягнення до відповідальності фізичних осіб (Міжнародний кримінальний суд);
- д) різноманітних категорій спорів (Суд ЄС).

Найбільш авторитетними та дієвими серед універсальних міжнародних судів, в тому числі відносно захисту прав людини є Міжнародний суд ООН та Міжнародний кримінальний суд.

Міжнародний Суд (англ. *International Court of Justice*, фр. *Cour internationale de Justice*) – один з шести головних органів ООН і головний судовий орган цієї організації. Він заснований в 1945 році замість Постійної палати міжнародного правосуддя (ППМП) при Лізі націй, що існувала до Другої світової війни. У жовтні 1945 року ППМП на своїй останній сесії ухвалила рішення про передачу своїх архівів і майна Суду, який також мав засідати в Палаці миру в Гаазі. 31 січня 1946 року судді ППМП пішли у відставку і 5 лютого 1946 року Генеральна Асамблея та Рада Безпеки ООН вибрали перших членів Міжнародного Суду ООН. У квітні 1946 року ППМП була офіційно розпущена, і Суд, зібравшись на перше засідання, вибрав своїм Головою суддю Хосе Густава Герроро (Сальвадор), який був останнім головою ППМС. Перше засідання було проведене 18 квітня 1946 року.

Міжнародний суд ООН – головний судовий орган ООН, до юрисдикції якого входять усі питання, що передбачені Статутом ООН, чинними міжнародними договорами і конвенціями. Цей орган складається з 15 суддів, яких окремо обирають Генеральна Асамблея ООН і Рада Безпеки ООН на дев'ять років. Судді обираються за рівнем кваліфікації, а не за національною ознакою. Проте не може бути обрано двоє суддів з однієї країни. Місцезнаходження суду – Гаага (Нідерланди). Країни-члени можуть передавати на розгляд Міжнародного Суду справи про прикордонні суперечки, право на рибну ловлю, право на корисні копалини та інші спірні питання. ГА ООН або РБ ООН можуть консультиватися з Міжнародним Судом з будь-якого питання.

Суд формується і діє відповідно до свого Статуту, який є невід'ємною частиною Статуту ООН. Статут Міжнародного суду був підписаний 26 червня 1945 року і набув чинності 24 жовтня 1945 року.

Функції Суду. Сторонами в справах, що розглядаються Судом, можуть бути тільки держави. Суд уповноважений

- розглядати правові спори між державами, що пов'язані з порушенням міжнародних договорів і зобов'язань або виникають при їх тлумаченні;
- ухвалювати обов'язкові до виконання рішення за всіма спорами, які передаються державами на його розгляд;
- давати консультативні, що не мають обов'язкової сили вироку з правових питань на прохання Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки і інших органів ООН з дозволу ГА ООН.

До суду можуть звертатися учасники його Статуту, до числа яких автоматично входять всі члени ООН. Держава, що не є членом ООН, може стати учасником Статуту на умовах, що визначаються у кожному окремому випадку ГА ООН за рекомендацією РБ ООН. Всі держави учасники Статуту Міжнародного Суду можуть бути сторонами в справах, що розглядаються ним. Інші держави можуть передавати на його розгляд справи на умовах, що визначає РБ ООН. Крім того, РБ ООН може рекомендувати передати на розгляд Суду будь-яку юридичну суперечку.

Розгляд порушується одним з двох наступних способів:

1) за допомогою повідомлення про спеціальну угоду: спеціальна угода є двосторонньою за своїм характером, укладається державами, охочими спільно представити спір на розгляд Суду, і складається з одного тексту питань, що вони погодилися передати на розгляд Суду; будь-яка з цих держав може порушити розгляд, повідомивши Секретаріат ООН про цю угоду;

2) за допомогою заяви: заява, котра є односторонньою за своїм характером, подається державою проти іншої держави на основі юрисдикційної статті в договорі або заяв в рамках системи «факультативного застереження».

У документах, що супроводжуються листом міністра закордонних справ відповідної держави або його посла в Гаазі, має вказуватися точний предмет суперечки і назви сторін. Заява повинна бути докладнішою, ніж спеціальна угода: крім вищезазначених елементів, держава заявник повинна вказати підстави наявності, на її думку, у Суду юрисдикції. Вона повинна також вказати точний характер претензії і представити короткий виклад фактів і підстав, що містяться в основі цієї претензії.

Секретар ООН негайно супроводить спеціальну угоду або заяву іншій стороні і суддям, а також Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй і всім державам членам, що мають право звертатися до Суду. Він включає справу в загальний список Суду та інформує пресу.

Рішення Суду є обов'язковим для виконання відповідними сторонами. У статті 94 Статуту Організації Об'єднаних Націй передбачається, що «кожен член Організації зобов'язується виконати рішення Суду у тій справі, в якій він є стороною». Будь-яка держава, незалежно від того, чи є вона членом Організації Об'єднаних Націй чи ні, яка вважає, що інша сторона не виконала рішення Суду, може довести це питання до відома Ради Безпеки ООН. Остання, якщо визнає необхідність, може зробити рекомендації або вирішити питання про вживання заходів для виконання рішення.

Джерела права, що використовує Суд. При розгляді справи і винесенні ухвал Суд застосовує джерела права, що визначені в статті 38 його Статуту, а саме

- міжнародні конвенції і договори;
- міжнародний звичай;
- загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;
- судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з міжнародного права.

Крім того, у разі домовленості сторін суперечки, Суд може вирішувати справу на основі принципу *ex aequo et bono*, тобто по справедливості, не обмежуючи себе нормами міжнародного права, що діють.

Члени Міжнародного Суду ООН. Члени Міжнародного Суду ООН обираються ГА ООН і РБ ООН, що голосують незалежно одна від одної. Для того, щоб бути обраним, кандидат повинен отримати абсолютне число голосів в обох органах. В цілях забезпечення спадкоємності у складі Суду не всі терміни повноважень 15 суддів закінчуються в один і той же час. Кожні три роки проводяться вибори однієї третини членів Суду.

Одним з головних принципів формування складу суду є принцип представництва в Суді найголовніших форм цивілізації і основних правових систем

миру. Так, місця в Суді розподілені відповідно до головних регіонів світу: три члени від Африки, два члени від Латинської Америки, три члени від Азії, п'ять членів від Західної Європи та інших держав включаючи Канаду, Сполучені Штати, Австралію, Нову Зеландію і двох членів від Східної Європи (включаючи Росію).

Члени Суду не можуть виконувати ніяких політичних або адміністративних обов'язків і виступають в особистій якості, а не як представники держав, громадянами яких вони є. Проте в числі суддів не може бути більше одного громадянина будь-якої держави. До роботи суду залучаються також тимчасові судді.

Керівництво. Суд обирає строком на три роки голову і віце-голову Суда, які можуть бути переобрані. Суд призначає свого секретаря. Офіційні мови Суду – французька і англійська.

Справи, що розглядає Суд. Більше половини справ, які розглядає Суд, стосується територіальних і прикордонних суперечок. Значна їх кількість пов'язана з морськими спорами і питаннями, що стосуються морського права. Інша група справ пов'язана з питаннями державної юрисдикції, дипломатичного і консульського права. Найважливіші спори в практиці Суду стосувалися тверджень про незаконне застосування сили. Крім того, до Суду звертаються з проханнями винести ухвалу за суперечками комерційного характеру або суперечками приватноправового характеру до однієї держави, яка підтримує іншу державу.

Взагалі, з моменту створення Міжнародного Суду в 1946 році на його розгляд було передано більше 60 спорів між державами і викликано більше 20 консультацій міжнародними організаціями. Судовий процес у рамках Міжнародного Суду складається з двох частин: письмової й усної. Письмова частина полягає в повідомленні Суду сторонами, які сперечаються, меморандумів і контр меморандумів, в яких викладені позиції держав. Усна – у заслуховуванні представників держав, що сперечаються, їхніх адвокатів, свідків, експертів.

Рішення Суду юридично обов'язкове для сторін, що беруть участь у справі. Воно не створює правового прецеденту для вирішення інших справ аналогічного характеру (стаття 59 Статуту Міжнародного Суду ООН). Рішення Суду остаточне й оскарженню не підлягає. Невиконання його однією зі сторін надає право іншій стороні звернутися до Ради Безпеки ООН. Якщо остання визнає за необхідне, то вона може зробити рекомендації або вирішити питання про вживання заходів для виконання рішення (стаття 49 Статуту ООН).

Серед розглянутих Міжнародним Судом справ основне місце займають територіальні спори, що стосуються невеликих ділянок державної території (наприклад, голландсько-бельгійський спір про територіальні анклави), а також територіальні спори, подібні індійсько-португальському спору про право проходу через територію Індії, спори ФРН, Данії і Голландії про делімітацію континентального шельфу Північного моря.

Міжнародний кримінальний суд (МКС), юрисдикція якого ретельно сформульована в Римському статуті, є першим постійним міжнародним судом, створеним на договірній основі для сприяння припинення безкарності за численні тяжкі злочини, вчинені в ХХІ столітті.

МКС є самостійним по відношенню до Організації Об'єднаних Націй міжнародним органом. Місцеперебуванням Суду є Гаага, Нідерланди. Хоча його

витрати покриваються в основному за рахунок нарахованих внесків держав-учасників, він також може приймати добровільні внески урядів, міжнародних організацій, фізичних осіб, корпорацій та інших утворень.

Міжнародне співтовариство давно прагнуло створити постійний міжнародний суд, а в 20 столітті на основі консенсусу були прийняті визначення геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів. Нюрнберзький і Токійський процеси розглядали військові злочини, злочини проти миру і злочини проти людяності, скоєні під час Другої світової війни.

Створені в 1990-х роках в кінці «холодної війни» трибунали, такі як Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії, Міжнародний карний трибунал по Руанді стали результатом консенсусу в розумінні, що безкарність неприйнятна. Однак, з урахуванням того, що створені вони були тільки для розгляду конкретних злочинів, вчинених у конкретний час і в конкретних умовах конфліктів, склалася думка, що потрібен незалежний і постійний умовний суд.

У липні 1998 року в Римі 120 держав - членів ООН прийняли Римський статут, який став юридичною основою для створення постійного міжнародного кримінального суду.

Римський статут набрав чинності 1 липня 2002 року, після того, як його ратифікували 60 держав.

До складу Міжнародного кримінального суду входять 18 суддів, що обираються на термін в 9 років асамблеєю держав учасників суду, причому кожна з вищеперелічених груп має бути представлена принаймні 2 суддями.

Компетенція суду обмежена трьома видами злочинів:

Геноцид – намір цілком або частково винищити національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку.

Злочини проти людяності – частина масштабного або систематичного переслідування, спрямованого проти мирного населення, причому про можливе переслідування злочинцеві заздалегідь було відомо.

Воєнні злочини – порушення законів і звичаїв ведення війни, що регулюють поведінку збройних формувань під час війни і захищають цивільне населення, військовополонених, культурне надбання і таке інше.

Компетенція Суду обмежена в часі злочинами, скоєними після 1 липня 2002 року, дати вступу Римського статуту у дію. Якщо деякий конфлікт — наприклад, війна в Уганді — продовжується вже двадцять років, то компетенція Суду обмежена діями після 1 липня 2002 року.

Суд Європейських співтовариств. Європейський Союз – унікальне об'єднання країн Європи, які через створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики й діяльності мають на меті забезпечити безперервне економічне зростання, соціальний розвиток і згуртованість держав-учасниць. Держави Європейського Союзу створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можуть ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні. Таке усупільнення суверенітетів називають також «європейською інтеграцією».

Поняття “Європейський Союз” запроваджено у 1992 році в Маастрихтському договорі (або Договорі про Європейський Союз), як поєднання наднаціональної (Європейська Спільнота) і міжурядових (співпраця в галузі правосуддя та внутрішніх справ і спільна зовнішня політика та політика безпеки) засад, так званих “стовпів”. Одним з головних критеріїв усвідомлення правової природи цього об’єднання є аналіз нормативно-правових засад створення та функціонування інститутів Європейського Союзу та Європейських співтовариств, серед яких не останню роль відіграє Суд ЄС.

На цей момент вже можна говорити про деякі результати у вивченні питання, пов’язаного з визначенням місця Суду Європейських Співтовариств в системі керівних інститутів ЄС. Природно, що на перший погляд ці питання здаються громіздкими та багатограними, але головна їх проблематика зводиться до того, що реалізація права ЄС все частіше провокує виникнення певних суперечок, вирішення яких і є головним обов’язком Суду ЄС.

Суду ЄС належить винятково важлива роль у процесі інтеграції, у формуванні й еволюції європейського права. Його головна задача – стояти на стражі суворого і неухильного дотримання установчих договорів, цілей і принципів, що лежать в основі діяльності Європейського Союзу. Суд ЄС відіграє вирішальну роль в уточненні змісту загальних принципів європейського права, що він сам іноді й формулює. Так, Протокол про пропорційність і субсидиарність, доданий до Договору про ЄС, особливо вказує на те, що його застосування "не повинне завдавати шкоди досягненням Співтовариств у тім, що стосується принципів взаємин національного права і права Співтовариств".

Суд наділений правом тлумачення установчих актів, він здійснює преюдиціальну юрисдикцію, а також вирішує суперечки, пов’язані з реалізацією установчих актів та інших нормативно-правових актів державами-членами. За загальним правилом, рішення, що виносяться Судом ЄС розглядаються як прецеденти і є обов’язковими для всіх держав-членів Європейського Союзу.

Це особливо важливо в тих випадках, коли мова йде про тлумачення установчих актів, що дається Судом ЄС, і при винесенні рішень щодо запитів національних судових установ, розглянутих на основі преюдиціальної процедури. Однак не тільки в цьому випадку рішення, що виносяться Судом, створюють прецедент. Практично і всі інші рішення Суду мають прецедентний характер, оскільки при аналогічних обставинах Суд ЄС, за загальним правилом, виносить рішення, аналогічне вже винесеному раніше. Правда, практика діяльності Суду ЄС знає окремі випадки перегляду позицій, зайнятих Судом. Причому Суд ЄС сам вказує на зміни своєї позиції з окремих питань. Однак такого роду перегляди мають місце порівняно рідке і досить чітко фіксуються Судом ЄС, який тим самим наділяє себе правом переглядати створювані їм прецеденти.

Практика показує, що нерідко рішення Суду ЄС у подальшому закладаються в основу нормативно-правових актів (наприклад, більшості директив в галузі інтелектуального права) чи навіть визначають окремі положення установчих актів.

Правовий режим рішень, що виносяться Судом ЄС, дозволяє говорити про те, що ці рішення утворюють одне з найважливіших джерел європейського права. Це підтверджується в однаковій мірі тим, що рішення Суду ЄС носять остаточний

характер і обов'язкові для всіх суб'єктів європейського права. Невиконання рішень Суду ЄС спричиняє застосування санкцій, передбачених установчими договорами.

Отже, Суд Європейських співтовариств займає особливе місце в системі інститутів Європейського Союзу. Рада, Комісія і Парламент, як правило, кваліфікуються дослідниками як політичні інститути. На відміну від них, Суд ЄС виступає як функціональний спеціалізований інститут неполітичного характеру. Більш того, відповідними правовими актами членам Суду ЄС категорично заборонена будь-яка політична діяльність. Суд ЄС у своїй діяльності зобов'язаний керуватися розпорядженнями установчих актів, актів вторинного права і нормативно-правових актів, спеціально призначеними для регулювання його діяльності. До числа останніх відноситься насамперед статут Суду ЄС. Цей документ було затверджено спеціальними Протоколом, підписаним у Парижі в 1951 р. стосовно до Суду ЄОВС, і Протоколами, підписаними в 1957 р. у Брюсселі щодо Євроатому і ЄЕС. У тому ж році, на основі спеціального договору був створений єдиний Суд Європейських співтовариств.

Другий найважливіший нормативно-правовий акт, що регламентує його діяльність, – це Процесуальний регламент. Його кодифікована версія у формі документа № 3-65/01 опублікована в спеціальному випуску "Журналь офісьель" Європейських співтовариств від 6 березня 1999 р.

Необхідно звернути увагу і на ту обставину, що утворений у 1988 р. Суд першої інстанції (СПІ) ніде не кваліфікується як самостійний інститут чи орган Співтовариств або Союзу. У відповідності із ст. 1 рішення Ради від 24 жовтня 1988 р. (88/591) Суд першої інстанції створюється як підлеглий Суд, що доповнює Суд ЄС. Він покликаний сприяти Суду ЄС у виконанні його функцій; практично СПІ як судова установа покликана розвантажити сам Суд ЄС, насичений позовними заявами. Це дозволяє Суду ЄС одержати вже самостійну можливість зосередитися на розгляді найбільш важливих проблем при вирішенні спорів між державами-членами, державами-членами й інститутами та між інститутами, а також при вирішенні питань преюдиціального характеру.

Відповідно в тому ж рішенні зазначається, що резиденція СПІ знаходиться при Суді ЄС. СПІ стає, таким чином, складовою частиною судової системи Європейських співтовариств, але він займає в ній підлегле положення стосовно Суду ЄС. Це підтверджується і тією обставиною, що рішення, котре виносяться СПІ можуть бути оскаржені в касаційному порядку в Суді ЄС. Рішення останнього і буде носити остаточний характер.

Порядок формування та призначення. Отже, Суд ЄС своєю основною метою бачить охорону принципів європейської інтеграції та її просування. Це співвідноситься, деякою мірою, з функцією захисника прав і свобод, якими наділені суб'єкти права ЄС. Основні принципові положення, що відносяться до порядку формування Суду ЄС, цілком застосовуються і до Суду першої інстанції.

Члени Суду ЄС призначаються з загальної згоди урядами держав-членів терміном на шість років. Кожна держава-член ЄС володіє одним місцем і висуває кандидата на його заміщення. Головне вимоги до судді – висока професійна кваліфікація і незалежність. До вступу на посаду на першому ж відкритому засіданні Суду ЄС, на якому присутній знову обраний член, він приносить присягу, у якій

клянеться здійснювати свої функції цілком неупереджено та зі свідомістю відповідальності, а також зобов'язується не розголошувати секретів дорадчої кімнати.

На відміну від Європейського Суду з прав людини, в якому окремі судді можуть заявляти про свою особливу позицію і незгоду з рішенням більшості суддів, у рамках Суду ЄС зберігається абсолютна таємність суддівських дебатів, думки кожного із суддів і результатів внутрішнього голосування. Рішення виносяться від імені Суду в цілому і ніякому публічному заперечуванню з боку членів Суду не підлягає. Порушення цього правила розглядається як зазіхання на основи судочинства, порушення обов'язків судді та може викликати дуже строгі санкції, аж до примусової відставки останнього. Такого роду рішення приймається загальними зборами суддів і генеральних адвокатів.

Крім складання присяги кожен суддя підписує заяву, в якій він урочисто декларує, що буде дотримуватися протягом усього терміну виконання своїх повноважень, а також після їхнього завершення зобов'язання, що впливають з виконання його обов'язків. Особливо підкреслюється дотримання суддею правил добропорядності і скромності, зокрема, у тім, що стосується прийняття різного роду пропозицій про роботу чи одержанні будь-яких додаткових вигод навіть після виходу у відставку. Одночасно із суддями і практично в тому ж порядку призначаються генеральні адвокати. (У російськомовній літературі їх іноді іменують юридичними радниками, але вживання цього терміна може створити деяку плутанину. Справа в тім, що кожен член Суду ЄС має свій особистий і їм формований кабінет, у який входять, зокрема, юридичні радники).

Генеральні адвокати – це посадові особи Суду ЄС, що виконують надзвичайно важливі повноваження, пов'язані з вивченням справи, що готується до розгляду в Суді. Генеральний адвокат представляє Суду ЄС свій висновок щодо вивченої справи. У переважній більшості випадків висновок генерального адвоката, що викладається у відкритому публічному засіданні Суду ЄС, робить дуже великий вплив на винесення рішення. Однак Суд ЄС не зобов'язаний керуватися рекомендаціям генерального адвоката.

Відповідно до Лісабонської угоди, яка вступила в силу з 1 грудня 2009 р., в Суді ЄС буде створено три додаткові посади генеральних адвокатів, одну з яких буде займати представник Польщі, що було зроблено за вимогою останньої.

Відновлення Суду ЄС відбувається наполовину кожні три роки. У тому ж порядку змінюється склад генеральних адвокатів. Будь-яких обмежень для переобрання не встановлено. Відповідно суддя чи генеральний адвокат, термін повноважень якого минув, може бути призначений знову.

Аналогічна процедура застосовується при формуванні Суду першої інстанції. Основна відмінність полягає в тому, що в рамках СПІ відсутній інститут генеральних адвокатів. Їхні функції може деякою мірою виконувати спеціально призначений у зв'язку з розглядом конкретної справи член Суду ЄС.

Розгляд справ у Суді ЄС має місце як пленумом Суду, так і палатами. Дуже важливу роль у керівництві роботою Суду ЄС відіграє його Голова. Він обирається самими суддями шляхом таємного голосування абсолютною більшістю голосів терміном на три роки. У випадку, якщо жоден з кандидатів не збере абсолютної

більшості голосів, проводиться другий тур, за результатами якого вважається обраним кандидат, що одержав відносну більшість голосів. У випадку дострокової вакансії посади Голови знову призначений глава Суду ЄС виконує ці обов'язки протягом терміну повноважень, що залишився. Голова керує роботою Суду ЄС і діяльністю його служб. Він головує на пленарних засіданнях Суду ЄС, а також при обговореннях, що мають місце в дорадчій кімнаті. Голова розподіляє справи між палатами і призначає суддю-доповідача. Критерії, відповідно до яких виробляється розподіл справ, визначаються самим Судом ЄС.

Стосовно справ, що передані на розгляд тієї чи іншої палати, функції глави судової установи виконує її Голова. Голови палат призначаються Судом ЄС терміном на один рік. Суд ЄС призначає також на аналогічний термін першого генерального адвоката. Перший генеральний адвокат розподіляє справи між генеральними адвокатами відразу ж після призначення судді-доповідача. У випадку тимчасової вакансії посади Голови Суду ЄС його функції виконує один з голів палат, старшинство яких визначається терміном їхнього перебування на даній посаді в Суді ЄС. Голова призначає дату і час засідань Суду ЄС. Стосовно до палат ці функції здійснюють їхні голови. За загальним правилом засідання Суду ЄС і палат мають місце в резиденції Суду ЄС, що знаходиться в Люксембурзі. Однак засідання можуть проводитися за вказівкою Голови й в іншому місці.

Рішення щодо розглянутої справи виносяться непарним числом суддів. Однак у тих випадках, коли в силу будь-яких причин це число виявляється парним, самий молодший суддя по терміну перебування в Суді повинний утриматися від участі в ухваленні рішення (крім випадку, коли це суддя-доповідач).

Суд призначає терміном на шість років греф'є (постійного секретаря), що працює під керівництвом Голови Суду. Саме греф'є відає прийомом, редресуванням і збереженням усієї документації. Він зберігає архіви, несе відповідальність за оприлюднення рішень та інших документів Суду ЄС, а також виконує обов'язки по охороні печатки. Греф'є робить усю необхідну технічну допомогу, забезпечуючи засідання Суду ЄС й палат, і є присутнім на їхніх засіданнях. Ця вимога не застосовується у випадку, якщо Суд ЄС розглядає в закритому засіданні дисциплінарні справи своїх членів. Під керівництвом греф'є працюють адміністративні і технічні служби Суду ЄС. У керівництві фінансовими справами і бухгалтерією йому допомагає спеціально призначений керуючий.

Одну з найбільш численних служб апарата Суду складає лінгвістична служба. Вона складається з експертів, що представляють визначену правову культуру і використовують знання ряду офіційних мов. Всі офіційні документи Суду, а також слухання в Суді можуть видаватися і проводитися на кожній з мов, визнаних у якості офіційних Європейськими співтовариствами. Однак обговорення і винесення рішень у дорадчій кімнаті має місце тільки французькою мовою.

Висновки до питання 2. Нині існує система міжнародних судів, які в тому числі й займаються безпосередньо питаннями захисту прав людини. Усі судові органи в цій сфері можливо на нашу думку поділити за такими критеріями, як *сфера дії та характеру спорів, що надані на розгляд.*

За сферою дії існують універсальні міжнародні суди та регіональні міжнародні суди щодо захисту прав і свобод людини. До універсальних, в якості прикладу, можна віднести Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд.

До регіональних можна віднести Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд прав людини і народів, Європейський суд з прав людини, Суд Європейських співтовариств.

3. Правовий статус суддів міжнародних судів у сфері прав людини

Статус суддів міжнародних судів щодо захисту прав людини визначаються у відповідних міжнародних угодах.

До правового статусу суддів міжнародних судів щодо захисту прав людини входять такі елементи: *призначуваність, незалежність суддів, судово несумісність.*

Діючі міжнародні угоди у переважній більшості дотримуються *принципу призначуваності.* Зазначимо, що акт призначення – це аргументоване рішення влад, яке побудоване на юридично регламентованій процедурі професійного відбору, якому передую спеціальна професійна підготовка і суворі правила проходження ступенів суддівської кар'єри.

У будь-якому разі процедура формування суддівського корпусу має два етапи: *попередній та безпосередній.* На *першому етапі* відбувається відбір кандидатів на посади суддів. Зауважимо, що практично в усіх країнах вимоги, які пред'являються до професійного рівня і кваліфікації, освіти, віку, а також моральних якостей претендентів, досить високі. У ФРН закон про судців передбачає необхідність складання двох державних іспитів при наявності юридичної освіти та проходження спеціального судового стажування (п. 1 § 5). Ще більш високі вимоги ставляться до осіб, які претендують на зайняття посади у вищих судах. Так, у ФРН для обрання суддею Федерального конституційного суду кандидат має досягти 40-річного віку, володіти правом бути обраним до Бундестагу, успішно скласти кваліфікаційні іспити. Наявність ученої або академічного ступеня полегшує доступ до займання посади судді.

У зарубіжних країнах право й обов'язок проведення відбору кандидатів належить, як правило, або органу типу магістратури (Іспанія, Італія, Польща, Румунія, Франція), або міністерству юстиції і спеціальним кваліфікаційним комісіям (Австрія, Росія, США, Угорщина, ФРН та ін.), або власне судовим органам (у Великобританії кандидатів на посаду суддів рекомендує відомство лорд-канцлера, в Японії судді нижчих судів відбираються Верховним судом). В міжнародному судочинстві право відбору кандидатів належить або вищому колегіальному органу міжнародної організації (наприклад, Генеральної Асамблеї ООН), або урядам держав-членів відповідної угоди.

Другий етап пов'язаний з процедурами безпосереднього призначення на посаду суддів. У більшості держав розвинутої демократії професійні судді призначаються на посаду. У багатьох країнах, наприклад, в Австрії та Франції, цей акт віднесений до компетенції президента. В міжнародному судочинстві право призначення належить вищому колегіальному органу.

У тій чи іншій формі майже всіма конституціями проголошується *принцип незалежності суддів*. Це означає, що при здійсненні своїх повноважень вони керуються тільки законом. Не припускається можливість втручання в діяльності суддів. Найбільш розповсюджена конституційна формула: "судці підкоряються тільки закону" (ст. 101 Конституції Італії, ст. 97 Основного закону ФРН, ст. 117 Конституції Іспанії та ін.).

Відповідно до статті 2 Статуту Міжнародного Суду ООН, Суд складається з колегії незалежних суддів, обраних незалежно від їх громадянства з числа осіб високих моральних якостей, що задовольняють вимогам, пропонованим у їхніх країнах для призначення на вищі судові посади, або є юристами з визнаним авторитетом в області міжнародного права.

Ще одним конституційним принципом, який характеризує правовий статус судді, є *принцип несумісності*. Це заборона суддям обіймати одночасно інші державні та громадські посади. Так, Конституція Греції у ст. 89 забороняє суддям виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу, а також займатися будь-якою професійною діяльністю. З цього правила зроблено виняток: судді можуть обиратися членами академій і професорами вузів. Схожу норму містять ст. 111 Конституції Білорусі, ст. 86 Конституції Грузії.

Стаття 16 Статуту Міжнародного Суду ООН – члени Суду не можуть виконувати ніяких політичних або адміністративних обов'язків і не можуть присвячувати себе ніякому іншому заняттю фахового характеру.

Нарешті, *судовий імунітет* означає, що суддя не може бути притягнений до дисциплінарної, а тим більше – кримінальної, відповідальності за свої ухвали з конкретних питань.

Суддя у будь-якій державі користується особистою недоторканністю: він не може бути підданий обшуку, допиту, бути затриманим і заарештованим, притягнений до слідства і до суду, крім як у порядку особливої процедури, передбаченої законом, яка, як правило, досить складна.

Висновки до питання 3. Таким чином, суддя міжнародних судів щодо захисту прав людини має особливий правовий статус, що обумовлено важливістю його діяльності. Цей правовий статус в основному збігається зі статусом професійного судді в зарубіжних країнах. Головними елементами цього статусу є незалежність та недоторканість судді. Слід зауважити, що універсальність цих ознак розповсюджується і на практику міжнародних судів.

ВИСНОВКИ

Суди стали державними установами у далекому минулому, а саме тоді, коли людство відмовилося від самосуду. Та історично відокремлення судової влади у самостійну сферу державного регулювання відбулося у XVIII ст. Спочатку у правовій доктрині (зокрема, в теорії розподілу влад, обґрунтованій Дж.Локком і Ш.Монтеск'є), а потім і в конституційних актах (починаючи з Конституції США 1787р.) суди звільняються від злиття з органами виконавчої влади. З того часу стає правомірним використання поняття судової влади.

Судову владу часто називають “третьою гілкою влади”, оскільки в конституційних текстах і доктрині при перерахуванні гілок влади, що складають систему поділу влади, вона, звичайно, впливає за законодавчою і виконавчою. Проте це жодною мірою не применшує ні її значимості, ні чітко окресленої самостійності стосовно інших гілок влади. Більш того, у залежності від форми правління взаємозалежність законодавчої і виконавчої влади може бути більшою (парламентська форма правління) або меншою (президентська республіка). Судова ж влада при будь-якій із названих форм правління однаково відмежована від інших гілок влади, що, зрозуміло, не виключає її взаємозв'язку з ними.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім юристам при вивченні курсу «Міжнародний захист прав людини».

Саме тому при підготовці до практичних занять з теми № 6 рекомендується звернутись не лише до базових підручників, а ще й до інших джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

В процесі вивчення теми № 6 пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел зарубіжних авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.

ТЕМА № 7:

“ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ”

2 години

ПЛАН

Вступ.

1. Поняття, ознаки та принципи європейського судочинства щодо захисту прав і свобод людини.

2. Європейський суд з прав людини.

Висновки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Frédéric Edel. Case law of the European Court of Human Rights relating to discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. Research Fellow, National School of Administration. Teaching Fellow in public law, University of Strasbourg, 2015.

2. Адвокация: права ребенка. Методическое пособие / Общая редакция, составление: Пишкова О.В., Радевич А.Ф. М.: Права человека, 2007. 112 с.

3. Аннеке Оссе Принципы деятельности полиции. Методическое пособие по правам человека. / Перевод на русский язык Н. Ишевской, М. Кузнецовой, О. Шарп. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://amnesty.org.ru/keepme/understanding_policing_ru.pdf.

4. Дотримання прав етнічних меншин у діяльності органів внутрішніх справ України: навчально-методичний збірник. / Колектив авторів. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень, 2010. 264 с.

5. Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: за міжнародними стандартами [Текст] : Навч.-довідк. посібн. / Т.О. Проценко, А.О. Мартиненко, О.І. Логвиненко, Ю.Л. Белоусов, О.М. Демянко, Т.І. Шапочка. К. : ДНДІ МВС України, 2009. 52 с.

6. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України /Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброда Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 246с.

7. Понимаем права человека. Руководство по образованию в области прав человека. Русская версия данного Руководства была издана ОБСЕ/БДИПЧ при финансовой поддержке правительства Австрии, 2005. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/russian/01_Introduction.pdf.

8. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

9. Права людини й оновлення Конституції України: Колективна монографія / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів: Малий видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 5. 184 с.

10. Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2017. № 3. С. 62-68.

11. Права людини у діяльності міліції: Посібник з активних методів навчання. Видання друге, доп. / Кол. авт. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень.. 2008. 141 с.

12. Проблематика етнічного профайлінгу в діяльності поліції: аналіз сучасної західної літератури. Науково-практичне видання / За заг. ред. Дж. Перліна, упор. О.А.Мартиненко та Ю.Л.Белоусов. Львів: Астролябія, 2010. 632 с.

13. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2013. 588 с.

Метою лекції є надання основних відомостей про Європейський суд з прав людини, зокрема, про історію його утворення та розвитку, структуру, компетенцію, форми і методи діяльності тощо.

ВСТУП

Нині існує розгалужена система міжнародних судів, проте не всі вони безпосередньо займаються питаннями захисту прав людини. Тому одна з цілей нашої лекції полягає в тому, щоб відокремити з наявної кількості міжнародних інстанцій саме ті, що професійно і процедурно займаються захистом прав особи.

9 листопада 1995 р. у м. Страсбурзі від імені України було підписано Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини та п'ять протоколів до неї, а 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала їх. Указом Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, одним із напрямів якої є зближення законодавства України із сучасною європейською системою права, стержнем якої є забезпечення добробуту людини. Нині наша країна (2014 р.) як ніколи близька до реалізації цього прагнення.

Україна як незалежна держава і повноправний суб'єкт міжнародного права виступає за мирне розв'язання міжнародних спорів, у тому числі через систему міжнародного судочинства. Наша держава підписала і ратифікувала міжнародні угоди щодо утворення тих чи інших міжнародних судових інституцій. Вона, її органи та громадяни виступають учасниками відповідних судових процесів.

Представники України є судьями чи арбітрами відповідних міжнародних судів та арбітражів, забезпечують функціонування міжнародної системи судочинства.

На жаль, широкий загал у нас недостатньо ознайомлений з міжнародною системою судочинства, формами і методами діяльності відповідних судів і трибуналів. З цих питань бракує довідкової літератури. Проте події останніх тижнів, що відбулися в Україні, змусить навіть пересічних громадян звернути увагу на міжнародні структури, зокрема ті, що виконують традиційні функції судочинства. Безперечно, вкрай важливе є звернення до цієї проблематики студентів ВНЗ юридичного профілю.

1. Поняття, ознаки та принципи європейського судочинства щодо захисту прав і свобод людини

Згідно з теорією розподілу влад, судова влада в будь-якій сучасній країні *самостійна і незалежна сфера публічної влади* (поряд із законодавчою і виконавчою), яка представляє собою: а) *сукупність повноважень щодо здійснення правосуддя*, б) *систему державних органів які здійснюють ці повноваження*.

Її найбільш суттєвою особливістю є те, що вона, як впливає з наведеної дефініції, може бути реалізована тільки державними судами, які входять до складу судової системи відповідної країни.

Якщо проводити паралелі з міжнародним судочинством, то останнє також являє собою певну систему відповідних судових органів з міжнародним статусом, які виконують певні функції відповідно до міжнародних угод задля утвердження та забезпечення прав людини у світі.

Отже, міжнародне судочинство щодо захисту прав людини має певні особливості, зумовлені вищезазначеними обставинами. Найбільш характерними ознаками, що підтверджують статусність органів міжнародного судочинства щодо захисту прав людини слід вважати такі:

По-перше, міжнародне судочинство щодо захисту прав людини має конкретний (як правило, інцидентний) характер. За ініціативою заявника суд розглядає і розв'язує на основі норм і принципів міжнародного права і від імені міжнародної спільноти конкретні спори між індивідуальними або колективними суб'єктами.

По-друге, міжнародне судочинство щодо захисту прав людини відбувається у межах суворо і детально регламентованої процедури, визначеної відповідними міжнародними угодами.

По-третьє, міжнародне судочинство щодо захисту прав людини здійснюється колегіально, судовою колегією у складі фахових авторитетних суддів, які представляють певну країну або певний регіон.

Отже, *міжнародне судочинство щодо захисту прав людини* – це сукупність усіх міжнародних судів, які реалізують відповідні форми діяльності, обумовлені міжнародними угодами, яка спрямована на утвердження та забезпечення прав людини у світі.

Принципи міжнародного судочинства щодо захисту прав і свобод людини

Конституції більшості держав у тому чи іншому обсязі фіксують і принципи, якими суд повинен керуватися при здійсненні правосуддя, тобто при розгляді конкретних справ. Зрозуміло, що не лише незначна частина правил, які регламентують діяльність суду (для повної регламентації існують процесуальні кодекси). Проте саме ті правила, які зафіксовані в конституціях, можна назвати основоположними. У цілому "каталог" цих принципів і гарантій досить великий; і в правових державах усі вони діють, будучи передбачені якщо не конституціями, то судовим і процесуальним законодавством. У міжнародному судочинстві щодо

захисту прав людини також є певні принципи, проте вони є похідними від загальноприйнятих, класичних принципів, традиційних для правосуддя будь-якої демократичної країни. Коротко зупинимось на деяких з них.

7. *Відповідність принципам міжнародного права.*

8. *Відкритість і гласність судового процесу* означає, що судові засідання відкриті для публіки і засобів масової інформації.

9. *Усний характер процесу.* Цей принцип надає найбільші можливості для з'ясування усіх обставин справи, з'ясування позиції всіх учасників процесу.

10. *Змагальність.* Він означає, що всі сторони в процесі рівноправні, мають рівні можливості для відстоювання своїх правових позицій, а хід їх змагальності одного з іншим допомагає суду об'єктивно оцінювати всі обставини справи. В силу цього принципу сторони вільні у наданні суду доказів, але сам суд не вправі спиратися на докази, отримані з порушенням закону.

11. *Право осіб та держав на захист.*

12. Ще один принцип діяльності судів впливає з формули: *"усі дії судової влади повинні бути мотивовані"*. Ця вимога легко пояснюється: дії правосуддя настільки відповідальні, настільки значущі для інтересів і долей не тільки окремих людей, але й усієї міжнародної спільноти, що повинні бути багаторазово зважені та всебічно обгрунтовані.

Висновки до питання 1.

Міжнародне судочинство щодо захисту прав людини – це сукупність усіх міжнародних судів, які реалізують відповідні форми діяльності, обумовлені міжнародними угодами, яка спрямована на утвердження та забезпечення прав людини у світі. Міжнародне судочинство щодо захисту прав людини має конкретний (як правило, інцидентний) характер. Міжнародне судочинство щодо захисту прав людини відбувається у межах суворо і детально регламентованої процедури, визначеної відповідними міжнародними угодами. Міжнародне судочинство щодо захисту прав людини здійснюється колегіально, судовою колегією у складі фахових авторитетних суддів, які представляють певну країну або певний регіон.

2. Європейський суд з прав людини

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи. Вона являє собою фундаментальну основу всього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Рада Європи забезпечує високі стандарти захисту прав людини в державах-членах шляхом використання Конвенції про захист прав та основних свобод людини. Вона була підписана 4 листопада 1950 р. у Римі. Цей міжнародно-правовий документ став фундаментом усього комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав людини, її законних інтересів та потреб, відправною точкою на шляху демократичних держав до втілення в життя загальнолюдських цінностей. Вступ України до Ради Європи 7 листопада 1995 р. та

ратифікація Конвенції про захист прав та свобод людини та протоколів до неї став рішучим кроком до встановлення правової демократичної держави.

З часу набрання Конвенцією чинності було прийнято відповідні Протоколи, які стали її невід'ємною частиною. Протоколи розширили діапазон гарантованих прав і свобод людини та вдосконалили механізм їх захисту. Саме завдяки ефективному забезпеченню прав особи, що передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав. Конвенція стала першим міжнародно-правовим документом, спрямованим на захист широкого спектра громадянських та політичних прав. Конвенція та Протоколи до неї за юридичною природою є обов'язковим міжнародно-правовим договором, який запровадив систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні.

Права й свободи, передбачені Конвенцією та Протоколами до неї, складають найважливіші сторони життя людини і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Головні з них – право на життя, право на свободу та особисту недоторканність особи, право на вільне пересування, свобода думки та слова, свобода совісті, релігії, виявлення поглядів, право на мирні збори, право на об'єднання та асоціації, право на створення сім'ї, повагу до особистого і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, мирне володіння майном, заборона дискримінації, катувань, рабства та примусової праці, неприпустимість покарання без закону.

Водночас, Конвенція встановлює, що з метою захисту інтересів держави, національної безпеки, економічного добробуту, здоров'я та моралі суспільства, прав і свобод інших людей чи запобігання злочинам або заворушенням держави-учасниці можуть обмежувати права людини, проголошені Конвенцією. Однак таке право держав також не є абсолютним, і за жодних обставин не можуть бути порушені зобов'язання держави поважати право особи на життя, обов'язки щодо заборони катувань, рабства, неприпустимості зворотної дії закону.

Ключова роль у забезпеченні чіткого і дієвого контролю за реалізацією державами-учасницями Конвенції взятих на собі зобов'язань щодо забезпечення прав та основних свобод людини належить Європейському Суду з прав людини. Саме ця судова інституція забезпечує гарантії прав людини, є контрольним механізмом, закладеним Конвенцією, дотримання державами-учасницями її положень, упровадження норм і принципів у рамки національних правових систем.

Склад Європейського Суду з прав людини. У статті 20 Конвенції визначається кількість суддів Суду, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін Конвенції. Судді ЄС з ПЛ діють у своїй особистій якості та повинні відповідати таким критеріям: мати високі моральні якості, кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом.

Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися діяльністю, що є “несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі”. Усі питання, що виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Парламентська асамблея Ради Європи обирає суддів до Європейського суду строком на дев'ять років без права бути переобраними. Суддя може бути звільнений

з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам буде ухвалена іншими суддями більшістю у дві третини голосів (стаття 24).

ЄС з ПЛ створений як постійно діючий двопалатний судовий орган.

Комісія, до складу якої входить три судді, може визнати неприйнятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Кожна така ухвала є остаточною і особа, що звернулась із заявою, не може вимагати її перегляду.

В *палатах*, на другому рівні організаційної структури ЄС з ПЛ, здійснюється більша частина його роботи. До складу палат входять сім суддів, включаючи й члена палати за посадою – суддю, якого було обрано від зацікавленої держави-учасниці, або особу, яка призначається для участі в засіданнях у разі відсутності такого судді.

Окрім створення комітету, палата приймає ухвали щодо прийнятності та суті міждержавних та індивідуальних заяв, котрі не були визнані неприйнятними у комісіях. Як правило, палата приймає рішення щодо прийнятності окремо від рішення по суті.

Велика палата – третій рівень, на якому здійснюється робота ЄС з ПЛ. До складу Великої палати входять сімнадцять суддів. Окрім члена Великої палати за посадою, який засідає на тих же умовах, що визначаються стосовно члена палати за посадою. Пункт 3 статті 27 також зараховує до складу Великої палати Голову Суду, заступників Голови, голів палат та інших суддів, які визначаються відповідно до регламенту Суду.

Велика палата вповноважена розглядати лише ті справи, які були передані до неї і лише в трьох випадках. Відповідно до статті 30, палата може відмовитись від своєї юрисдикції на користь Великої палати за таких обставин, якщо:

- справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї;
- вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше;
- жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Юрисдикція Європейського Суду з прав людини. Юрисдикція – юридично закріплені повноваження органів по розгляду і вирішенню справ відповідно до їхньої компетенції. Юрисдикція Європейського Суду з прав людини визначена в Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до ч.1 ст. 32 Конвенції юрисдикція Суду поширюється на всі питання, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, Протоколів до неї, та які передаються йому у відповідності із ст.ст. 33, 34, 47. Під юрисдикцію Європейського Суду з прав людини підпадає юридична оцінка виконання *державами* своїх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї у випадках, коли ЄС з ПЛ розглядає скарги, визнані прийнятними відповідно до Конвенції. Тому заява в ЄС з ПЛ може бути подана тільки стосовно дій або бездіяльності держави (в особі її органів або посадових осіб, які зобов'язані забезпечити дотримання норм Конвенції), а не стосовно будь-яких фізичних або юридичних осіб, які, можливо, на думку заявника, не дотримувалися положень Конвенції. Відповідно, відповідачем у Європейському Суді з прав людини може бути тільки держава-учасник Конвенції, що

обвинувачується в порушенні норм самої Конвенції і (або) тих Протоколів до неї, у яких дана держава бере участь.

Саме держава-учасник в особі її органів і посадових осіб, використовуючи у всій повноті силу державної влади, зобов'язана забезпечити в межах своєї юрисдикції права і свободи, закріплені в Конвенції й у Протоколах до неї. Суд ставиться до цього вкрай жорстко, що знайшло свій відбиток в усе більш широкому звертанні до концепції позитивних і негативних зобов'язань держав.

З погляду позитивних зобов'язань держава повинна не тільки мати законодавство, яке в найбільш повній мірі забезпечує дотримання прав і свобод, закріплених у Конвенції, але і приймати всіх необхідних заходів для того, щоб воно реально діяло, а не залишалось на папері. Дана обставина відбита в багатьох рішеннях ЄС з ПЛ. Негативні зобов'язання ставлять держави перед необхідністю утримуватися від будь-яких дій, що могли б призвести до порушення прав і свобод. Держава повинна виходити з примату проголошених прав і свобод: ніщо не перешкоджає в користуванні такими правами і свободами, за винятком обмежень, зазначених у Конвенції і відповідних їй національних законах.

Таким чином, ЄС з ПЛ має достатньо широкі повноваження в галузі контролю за дотриманням державами-учасниками Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Протоколів до неї. На підставі ст.47 Конвенції, за запитом Комітету Міністрів, ЄС з ПЛ може давати консультативні висновки з правових питань, що стосуються тлумачення Конвенції та Протоколів до неї.

Слід зауважити, що в результаті росту обізнаності європейців з їхніми правами згідно із Конвенцією, ЄС з ПЛ став жертвою власного успіху. Необхідно до 5 років для того, щоб почати розглядати деякі справи; утворилася значна черга зі справ. Керуючись принципом "справедливість із затримкою – жодної справедливості", Рада Європи створила робочу групу для пошуку шляхів покращення ефективності ЄС з ПЛ. Результатом цієї роботи стали поправки до Європейської конвенції з прав людини – Протокол №14. Цей новий протокол, що вимагає загальної ратифікації всіма державами-членами Ради Європи для вступу його в силу, запроваджує ряд змін:

- Одноособовий суддя може приймати рішення щодо прийнятності скарги. На сьогоднішній день таке рішення приймають три судді.

- Якщо справа в значній мірі є подібною до тих, які вже раніше розглядалися ЄС з ПЛ, і виникає по суті через те, що держава-член не змінює своє національне законодавство з метою корегування питань, що вже раніше порушувалися в попередніх рішеннях, справа може бути розглянута трьома суддями, а не Палатою із семи суддів.

- Справа визнається непринятною, якщо вважається, що позивач не зазнав "суттєвої шкоди". Проте, це правило не є суворим.

- Держава-учасник може постати перед ЄС з ПЛ за позовом Комітету Міністрів, якщо держава відмовляється виконати рішення, винесене не на її користь.

- Комітет Міністрів може звернутися до ЄС з ПЛ за "інтерпретацією" рішення, щоб посприяти визначенню найкращого шляху для його виконання державою-членом.

ВИСНОВКИ

Суди стали державними установами у далекому минулому, а саме тоді, коли людство відмовилося від самосуду. Та історично відокремлення судової влади у самостійну сферу державного регулювання відбулося у XVIII ст. Спочатку у правовій доктрині (зокрема, в теорії розподілу влад, обґрунтованій Дж.Локком і Ш.Монтеск'є), а потім і в конституційних актах (починаючи з Конституції США 1787р.) суди звільняються від злиття з органами виконавчої влади. З того часу стає правомірним використання поняття судової влади.

Судову владу часто називають “третьою гілкою влади”, оскільки в конституційних текстах і доктрині при перерахуванні гілок влади, що складають систему поділу влади, вона, звичайно, впливає за законодавчою і виконавчою. Проте це жодною мірою не применшує ні її значимості, ні чітко окресленої самостійності стосовно інших гілок влади. Більш того, у залежності від форми правління взаємозалежність законодавчої і виконавчої влади може бути більшою (парламентська форма правління) або меншою (президентська республіка). Судова ж влада при будь-якій із названих форм правління однаково відмежована від інших гілок влади, що, зрозуміло, не виключає її взаємозв'язку з ними.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім юристам при вивченні курсу «Міжнародний захист прав людини».

Саме тому при підготовці до практичних занять з теми № 7 рекомендується звернутись не лише до базових підручників, а ще й до інших джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

В процесі вивчення теми № 7 пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел зарубіжних авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.

ТЕМА № 8:

“ПРОЦЕДУРА РОЗГЛЯДУ СПРАВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ”

2 години

ПЛАН

ВСТУП.

1. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на національне право України.
  2. Правова основа процедури розгляду справ ЄСПЛ.
  3. Особливості функціонування Європейського суду з прав людини.
- ВИСНОВКИ.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Frédéric Edel. Case law of the European Court of Human Rights relating to discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity. Research Fellow, National School of Administration. Teaching Fellow in public law, University of Strasbourg, 2015.
2. Адвокация: права ребенка. Методическое пособие / Общая редакция, составление: Пишкова О.В., Радевич А.Ф. М.: Права человека, 2007. 112 с.
3. Аннеке Оссе Принципы деятельности полиции. Методическое пособие по правам человека. / Перевод на русский язык Н. Ишевской, М. Кузнецовой, О. Шарп. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://amnesty.org.ru/keepme/uderstanding_policing_ru.pdf.
4. Дотримання прав етнічних меншин у діяльності органів внутрішніх справ України: навчально-методичний збірник. / Колектив авторів. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень, 2010. 264 с.
5. Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: за міжнародними стандартами [Текст] : Навч.-довідк. посібн. / Т.О. Проценко, А.О. Мартиненко, О.І. Логвиненко, Ю.Л. Белоусов, О.М. Демянко, Т.І. Шапочка. К. : ДНДІ МВС України, 2009. 52 с.
6. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України /Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброта Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 246с.

7. Понимаем права человека. Руководство по образованию в области прав человека. Русская версия данного Руководства была издана ОБСЕ/БДИПЧ при финансовой поддержке правительства Австрии, 2005. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.etc-graz.at/typo3/fileadmin/user_upload/ETC-Hauptseite/manual/versionen/russian/01_Introduction.pdf.

8. Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

9. Права людини й оновлення Конституції України: Колективна монографія / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів: Малий видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 5. 184 с.

10. Орлова О.О. Визначення складових доктрини «мінімального рівня жорстокості» як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого, що принижує гідність поводження чи покарання. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2018. № 1. С. 72-79.

11. Орлова О.О., Мороз Ю.Г., Філяніна Л.А. Етнічний профайлінг як фактор дискримінації у правоохоронній діяльності. International scientific-practical conference «Modern jurisprudence of the European Union: the interaction of law, rulemaking and practice»: Conference Proceedings, April 17. Lublin: FUNDACJA INSTYTUT SPRAW ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ, 2018. P. 58-61.

12. Орлова О.О., Мороз Ю.Г., Філяніна Л.А. International scientific-practical conference «The development of legal sciences: problems and solutions»: Conference Proceedings, April 27–28. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 45-48.

Метою лекції є аналіз процедурних аспектів в діяльності Європейського суду з прав людини, етапи проходження справи та особливості прийняття рішень Судом.

ВСТУП

Нині існує розгалужена система міжнародних судів, проте не всі вони безпосередньо займаються питаннями захисту прав людини. Тому одна з цілей нашої лекції полягає в тому, щоб відокремити з наявної кількості міжнародних інстанцій саме ті, що професійно і процедурно займаються захистом прав особи.

9 листопада 1995 р. у м. Страсбурзі від імені України було підписано Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини та п'ять протоколів до неї, а 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала їх. Указом Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 р. затверджена Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, одним із напрямів якої є зближення законодавства України із сучасною європейською системою права, стержнем якої є забезпечення добробуту людини. Нині наша країна (2014 р.) як ніколи близька до реалізації цього прагнення.

Україна як незалежна держава і повноправний суб'єкт міжнародного права виступає за мирне розв'язання міжнародних спорів, у тому числі через систему міжнародного судочинства. Наша держава підписала і ратифікувала міжнародні угоди щодо утворення тих чи інших міжнародних судових інституцій. Вона, її органи та громадяни виступають учасниками відповідних судових процесів. Представники України є судьями чи арбітрами відповідних міжнародних судів та арбітражів, забезпечують функціонування міжнародної системи судочинства.

На жаль, широкий загал у нас недостатньо ознайомлений з міжнародною системою судочинства, формами і методами діяльності відповідних судів і трибуналів. З цих питань бракує довідкової літератури. Проте події останніх тижнів, що відбулися в Україні, змусить навіть пересічних громадян звернути увагу на міжнародні структури, зокрема ті, що виконують традиційні функції судочинства. Безперечно, вкрай важливе є звернення до цієї проблематики студентів ВНЗ юридичного профілю.

1. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на національне право України

У процесі розбудови Української держави та формуванні вітчизняної правової системи дедалі гостріше постає питання щодо створення основи механізму забезпечення захисту прав та свобод людини.

Одним із найголовніших досягнень міжнародного права останніх десятиріч є створення міжнародної системи гарантій дотримання прав людини, яка ґрунтується на загально визнаних принципах, що знайшли своє закріплення в цілому ряді міжнародних договорів як універсального, так і регіонального характеру, а також на системі міжнародних органів, наділених контрольними повноваженнями за дотриманням закріплених прав, до яких належать міжнародні несудові органи та міжнародні судові інституції.

Право сучасної України переживає період входження у європейський правовий простір. У зв'язку з цим є актуальним, з огляду на необхідність приведення українського права у відповідність з нормами та принципами міжнародного права, вивчення європейського правового досвіду та європейської правової доктрини.

Проблематика актуалізується тим, що останнім часом зростає роль рішень Європейського суду з прав людини в практиці розгляду справ судами України. Діяльність Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у забезпеченні реалізації принципу верховенства права на теренах України, трансформації та пристосуванні української правової системи до існуючих міжнародних стандартів, активізуючи законодавчу, виконавчу та судову гілки влади до модифікації своїх дій та підходів, виходячи з європейських принципів.

Серед міжнародних несудових контрольних органів можна виділити принаймні **два основні типи**. **До першого типу** таких міжнародних органів належать ті, які займаються головним чином, або за власною ініціативою, або на прохання держави-учасниці договору, або, при певних умовах, за скаргою будь-якої особи чи групи осіб, збиранням інформації про дотримання іншими державами-учасницями договору закріплених прав та проведенням відповідного розслідування щодо виявлених фактів. Доповіді, які вони готують, носять переважно узагальнюючий характер щодо стану дотримання тих чи інших міжнародно-правових норм у відповідній державі, а висновки, які містяться у цих доповідях, мають характер рекомендацій щодо вдосконалення тих чи інших положень національної правової системи або зміни національної судової чи адміністративної практики. **До другого типу** міжнародних несудових органів належать ті, діяльність яких, в першу чергу, зорієнтована на розгляд індивідуальних заяв про порушення державою-відповідачем прав, гарантованих відповідним міжнародним договором, а отже, функції яких можуть бути визначені як «квазісудові». Характерною рисою таких міжнародних органів є те, що вони займаються розглядом конкретних справ щодо порушення конкретних прав, гарантованих відповідним міжнародним договором, а отже доповіді, які вони готують по завершенню процедури розгляду, носять не узагальнюючий характер, але стосуються безпосередньо індивідуального заявника. У той же час, окрім того, що

право на подання індивідуальної заяви до таких міжнародних органів обумовлюється необхідністю отримання згоди на це з боку держави-відповідача, висновки таких контрольних органів, як і в попередніх випадках, носять лише рекомендаційний характер.

Серед міжнародних судових контрольних органів також можна виділити *два основні типи*. *До першого типу* таких контрольних органів належать міжнародні судові інституції, діяльність яких непрямим чином стосується питань міжнародного захисту прав людини. *До другого типу* міжнародних судових контрольних органів слід віднести ті, які створені в межах міжнародних договорів щодо захисту прав людини, а отже діяльність яких безпосередньо пов'язана із питаннями міжнародного захисту прав людини.

На фоні згаданих «класичних» контрольних механізмів сучасної міжнародної системи захисту прав людини Європейський суд з прав людини, що функціонує в межах специфічного контрольного механізму правової системи Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, є унікальним міжнародним юрисдикційним органом, оскільки, на відміну від класичного міжнародного суду в сфері прав людини, право на звернення до нього не тільки є відкритим, в тому числі для індивідів, але й не обумовлюється необхідністю висловлення на це згоди відповідної держави-відповідача та, на відміну від квазісудових контрольних органів у сфері прав людини, його рішення є не тільки юридично обов'язковими для держави-відповідача, але й безпосередньо впливають на розвиток правової системи Конвенції. Розуміння специфіки природи та правових засад цього унікального юрисдикційного контрольного механізму потребує, у першу чергу, аналізу правового середовища, у якому він функціонує, й зокрема, природи та основних властивостей правової системи Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Серед провідних зарубіжних науковців «європейського права у сфері захисту прав людини» можна назвати таких, як: Й. Агіла, А. Арно, Ж. Бержелль, Ж. Беллі, Г.Ж.Х. Ван Хоф, М. Ван де Керхове, Ж. Велю, М. Віраллі, Р. Гассен, М. Делмас-Марті, О. де Шуттер, П. Дюпюї, М. Ейссен, О. Жако-Гійармо, М. Жорі, Ф. Зенаті, П. Зікарді, Й. Камерон, Ж. Карбоньє, Н. Кастанас, Ж. Коен-Джонатан, Л. Константинеску, В. Куссір-Кустер, С. Маркує Хелмонс, С. Мартенс, Ж. Морі, Ф. Ріго, Р. Рісдал, П. Ролан, Ж. Селле, Д. Спілмен, Ф. Сюдр, М. Тропер, Ж. Флосс, Х.Л.А. Харт, Ж. Шевальє та інші.

Сучасна українська юридична думка останнім часом приділяє питанням побудови правової системи Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та функціонування її юрисдикційного механізму значно зростаючу увагу.

До провідних українських дослідників, які розглянули це питання в своїх працях, належать: М. Буроменський, В. Буткевич, В. Денисов, В. Євінтов, В. Забігайло, Л. Заблоцька, В. Мармазов, А. Мацко, В. Міцик, В. Муравйов, І. Піляєв, П. Рабінович, І. Чиж та ін.^{21,22,23}

²¹ Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн / М. М. Страхов. – Х. : Право, 2010. – 416 с.

²² Тацій В. Я. Вступне слово / В. Я. Тацій // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1 (56). – С. 17-18.

Російські дослідники також присвячують цій проблематиці свої роботи, серед яких праці О. Ерделевського, В. Карташкіна та В. Туманова^{24,25,26}.

Одним із найголовніших завдань, які постали перед Україною після проголошення нею у 1991 р. державної незалежності, є її інтеграція у світове співтовариство. Неодмінною вимогою такої інтеграції та передумовою позитивного сприйняття України на міжнародній арені є досягнення високого рівня забезпечення й захисту прав людини та виконання, взятих нашою державою, міжнародно-правових зобов'язань. Цей висновок випливає, зокрема з аналізу тих міжнародно-правових договорів з питань захисту й реалізації прав людини, стороною яких є Україна: Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Ратифікація Україною цієї Конвенції одразу ж викликала жваві дискусії довкола проблеми тлумачення змісту закріплених нею вимог. Питання дещо ускладнюється через те, що формулювання більшості конвенційних приписів є максимально широкими та гнучкими, містять чимало оціночних понять, передбачають широку дискрецію національних правозастосовних органів, а, відтак, потребують вироблення більш-менш чітких правил їх інтерпретації²⁷.

2. Правова основа процедури розгляду справ ЄСПЛ

Україна стала членом Ради Європи у 1995 р. Як вже зазначалося, вступивши до Ради Європи і ратифікувавши Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також протоколи до неї, Україна визнала обов'язкову юрисдикцію Європейського Суду з прав людини.

Європейська конвенція з прав людини – міжнародний договір, призначення якого полягає в тому, щоб гарантувати дотримання прав людини. Тому наданий нею інструментарій захисту є найбільш розвиненим. Він послужив найбагатшим джерелом міжнародних судових рішень щодо прав людини. **Конвенція** – це також і унікальна система, що виступає в якості «міжнародного загального права» і функціонує в режимі спадкоємності і незалежності. Про неї можна говорити як про систему загального права в тому розумінні, що вона розвивається завдяки створюваному Судом прецедентному праву.

Специфіка діючого на базі Конвенції контрольного механізму, зумовила і особливий характер еволюції її системи.

Конвенція стала першим міжнародним документом з прав людини, що має забезпечувати захист широкого спектру громадянських і політичних прав, як документ, який створено у формі міжнародного договору, обов'язкового для

---

²³ Трегубов Е. Л. Право на судовий захист: історичний аспект / Е. Л. Трегубов // Теорія і практика сучасного права: збірник матеріалів конференції. – 2010. – Т. 1. – С. 36-38.

²⁴ Макушев П. В. Окремі питання судового захисту прав і свобод людини та громадянина / П. В. Макушев // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції ДДУВС. – 2010. – С. 3-5.

²⁵ Француз Т. І. Роль і місце судової влади в процесі захисту прав людини і громадянина / Т. І. Француз // Держава і право. – 2011. – Вип. 9. – С. 179-185.

²⁶ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник. – 2014. – №19. – Ст. 583.

²⁷ Бурдяк В. І. Політика і права людини : підручник / В. І. Бурдяк, С. Д. Василенко, В. І. Веренько. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 515-516.

виконання відповідними Високими Договірними Сторонами, і який встановлює систему контролю за імплементацією прав на внутрішньодержавному рівні. Розглядаючи всеохоплюючу ідею «прав людини» невід'ємно від самої людини, Конвенція встановлює правопорядок, вищою цінністю якого є людина. В її преамбулі визначено, що основні свободи становлять підвалини справедливості та миру, і тому додержання та забезпечення таких прав набуває вирішального значення в людському суспільстві.

Протоколи до Конвенції є самостійними договорами. Додаткові протоколи до Конвенції включили в систему європейського захисту весь перелік громадянських і політичних прав, а також деякі соціально-економічні права. Вони накладають зобов'язання на її учасників тільки після ратифікації кожного з них.

Юрисдикцію Європейського Суду визначено саме в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Причому, якщо раніше юрисдикцію Суду іноді називали похідною від юрисдикції Комісії (розгляд справи в Суді був можливий тільки після завершення процедури в Комісії), то після набрання чинності змін до Конвенції Суд є єдиним судовим органом і його юрисдикція не обмежена повноваженнями інших органів Ради Європи²⁸.

Відповідно до ч. 1 ст. 32 Конвенції юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 47²⁹. Таким чином, **юрисдикція Суду** включає в себе **три елементи**: по-перше, повноваження брати заяви від будь-якої особи, неурядової організації чи групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з держав-членів Ради Європи порушення конвенційних положень; по-друге, розглядати спори між державами-членами Ради Європи з приводу порушення положень Конвенції, по-третє, на запит Комітету Міністрів давати консультативні висновки з правових питань тлумачення Конвенції та Протоколів.

По суті, під **юрисдикцію Європейського Суду** підпадає юридична оцінка виконання державами своїх зобов'язань за Конвенцією і Протоколами до неї у випадках, коли Суд розглядає заяви, визнані прийнятними відповідно до Конвенції. Тому заява до Європейського суду з прав людини може бути подана лише щодо дії чи бездіяльності держави (в особі її органів і посадових осіб, які зобов'язані забезпечити дотримання норм Конвенції), а не щодо будь-яких фізичних чи юридичних осіб, які, можливо, з точки зору заявника, не дотримувалися Конвенції. Таким чином, відповідачем у Європейському Суді з прав людини може бути лише держава-учасник Конвенції, яка звинувачується в порушенні норм самої Конвенції і (чи) тих Протоколів до неї, в яких держава бере участь. Не випадково найменування справ, що розглядаються Судом, будується за єдиною схемою: заявник (ім'я чи псевдонім) vs (проти) відповідач (назва держави)³⁰ (Додаток 1).

---

²⁸ Буроменський М. В. Звернення до Європейського Суду з прав людини: практика Суду і особливості українського законодавства / М. В. Буроменський. – Х. : Фоліо, 2000. – С. 6.

²⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – №13. – С. 207-302

³⁰ Буроменський М. В. Звернення до Європейського Суду з прав людини: практика Суду і особливості українського законодавства / М. В. Буроменський. – Х. : Фоліо, 2000. – С. 6.

З самого початку свого існування Суд відзначав, що він не є апеляційним чи касаційним судом. Як багато заявників помилково вважають і сьогодні, **Суд** – це своєрідна четверта інстанція (quatrième instance) щодо національної системи судочинства³¹. Регулярним є факт надходження до Суду заяв стосовно того, що місцеві суди неадекватно сприйняли факти справи чи не прийняли важливі, з точки зору заявника, подання. Зазвичай такі заяви базуються на факті порушення статті 6 Європейської Конвенції з прав людини.

Метою діяльності Суду є забезпечення дотримання положень Конвенції та її Протоколів. Суд не має функції виправлення помилок місцевих судів щодо застосування національного законодавства. Також до повноважень Суду не входить оцінювання доказів. Заяви, в яких декларується, що місцеві суди мали прийняти інше рішення (на користь позивача), визнаються неприйнятними як очевидно безпідставні та необґрунтовані³². Більше того, коли в заяві стверджується, що визначений закон, виданий державою-учасницею, порушив права, що захищаються Конвенцією, Страсбург скоріш за все прийме рішення не висловлюватись з приводу тлумачення цього закону самою державою. Однак, якщо в Конвенції прямо вказано, що закон повинен відповідати Конвенції (наприклад ст. 5 (1), Суд може перевірити цю відповідність, хоча в цьому випадку Суд достатньо легко погоджується зі судженням держави³³.

3. Особливості функціонування Європейського суду з прав людини

Європейський Суд функціонує на постійній основі з метою забезпечення виконання Високими Договірними Сторонами зобов'язань за Конвенцією. Його юрисдикція визнана обов'язковою всіма державами-учасницями й поширюється на всі спори, що пов'язані із застосуванням і тлумаченням норм Конвенції та Протоколів до неї в національних правових системах.

Місцезнаходженням Європейського Суду – є м. Страсбург (Франція). Засідання Європейського Суду проводяться в Палаці Прав Людини. Організація його діяльності, Правила процедури, порядок здійснення реєстрації заяв, їх розгляду, винесення рішень установлені Конвенцією та Регламентом Європейського Суду.

Європейський Суд виносить свої рішення, керуючись нормами Конвенції і практикою застосування своїх попередніх рішень.

Рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції.

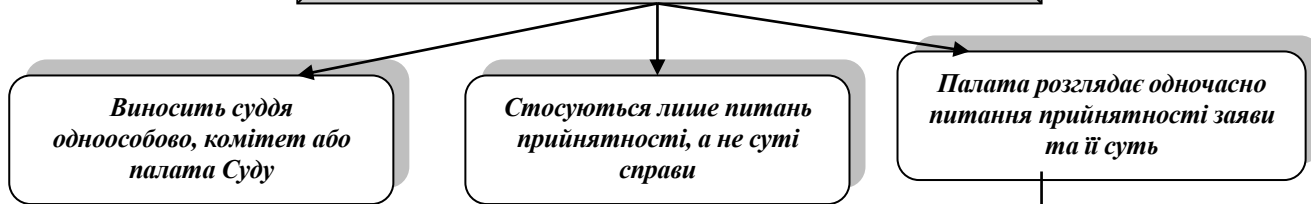
³¹ Манукян В. И. Европейский Суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. – К. : Истина, 2007. – 368 с.

³² Севостьянова Н. И. Десять ошибок при звернении до Европейского Суду з прав людини / Н. И. Севостьянова. – Юстиніан. – 2010. – №9 (87). – С. 51-55.

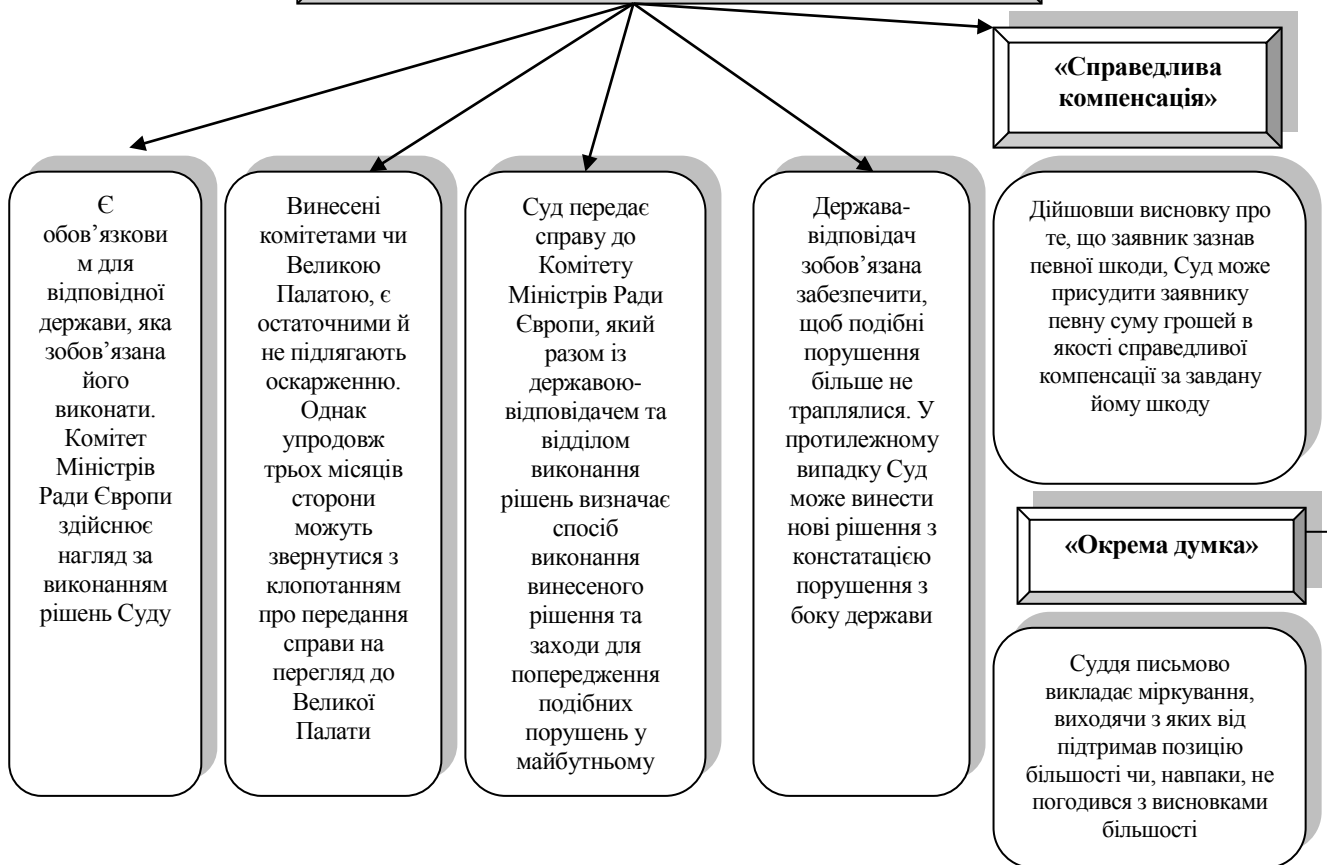
³³ Манукян В. И. Европейский Суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. – К. : Истина, 2007. – С. 299.

Ухвали та рішення Європейського суду з прав людини

УХВАЛИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Істотні відмінності між правовими системами держав-учасниць Конвенції спонукають Суд брати до уваги не формальні, а сутнісно-змістовні аспекти юридичних рішень, що ухвалюються стосовно заявників органами влади. З огляду на це він відзначає загальним чином, що «для дотримання зобов'язань за Конвенцією є важливою сутність, а не форма». Такий підхід, зорієнтований на виявлення соціально-антропної сутності відносин, що розглядаються, за своєю сутністю є природно-правовим. На здатність «самої соціальної сутності явищ» у практиці Європейського суду з прав людини «набувати юридичного значення й породжувати конкретні юридичні наслідки» вже вказувалось у літературі³⁴.

У ст. 20 Конвенції визначається **кількість суддів Суду**, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін Конвенції. Судді, які засідають у Суді, повинні відповідати таким **критеріям**: судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом; упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, що є «несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі». Усі питання, які виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Парламентська Асамблея Ради Європи обирає суддів до Європейського Суду строком на **дев'ять років**. Судді не можуть бути переобрані. Суддя може бути звільнений з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам буде ухвалена іншими суддями більшістю у дві третини голосів (ст. 24).

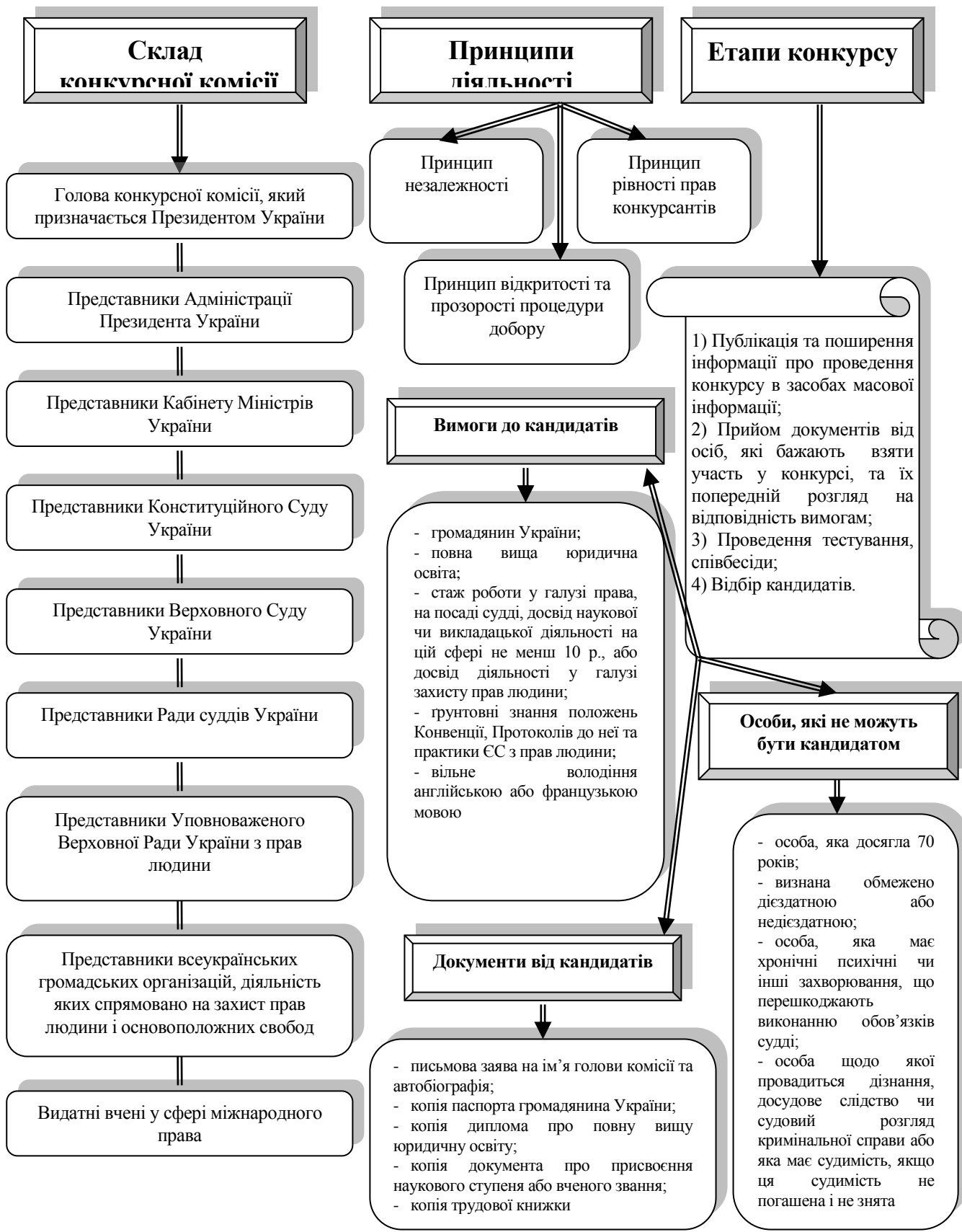
З квітня 2010 року суддею Європейського суду з прав людини є Ганна Юдківська.

Ст. 27 Конвенції передбачає створення в межах Суду **трьох різних типів органів**: комісій, палат і Великої палати.

---

³⁴ Рішення Європейського суду з прав людини : матеріали практики (2005-2006 рр.). – К., 2007. – С. 18.

ДОБІР КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ВІД УКРАЇНИ

Комісія, до складу якої входять три судді, може визнати неприйнятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Кожна така ухвала є остаточною і особа, що звернулася із заявою, не може вимагати її перегляду.

У **палатах**, на другому рівні організаційної структури Суду, здійснюється більша частина його роботи. До складу палат входять сім суддів, включаючи й члена палати за посадою, суддю, якого було обрано від зацікавленої держави-учасниці, або особу, яка призначається для участі в засіданнях у разі відсутності такого судді.

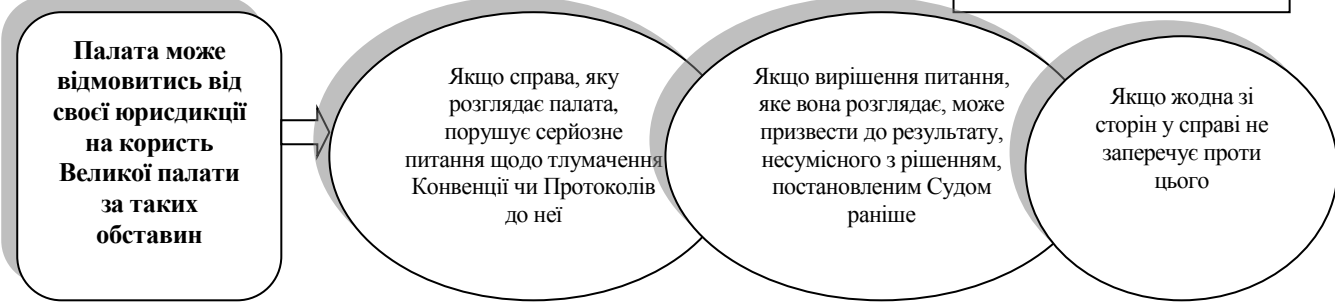
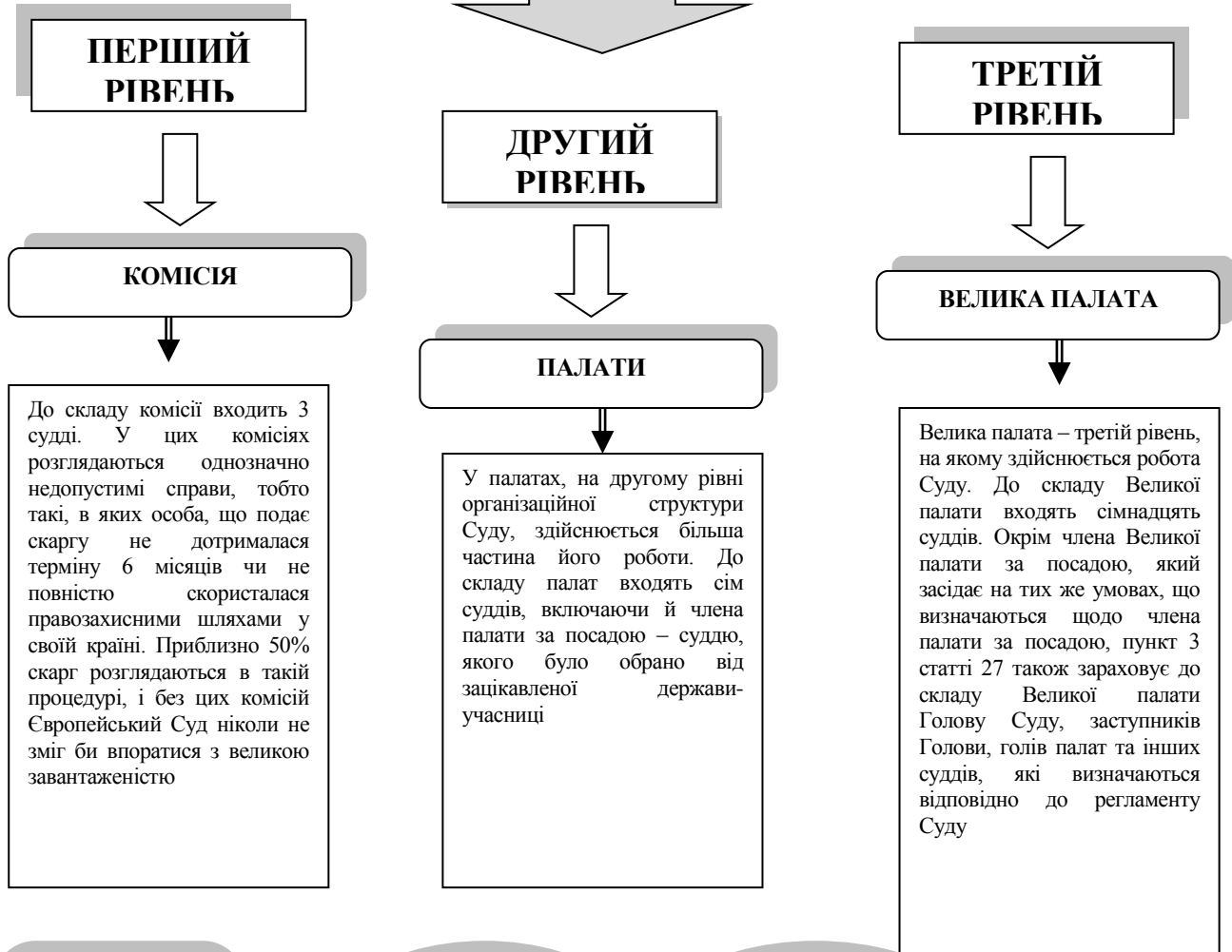
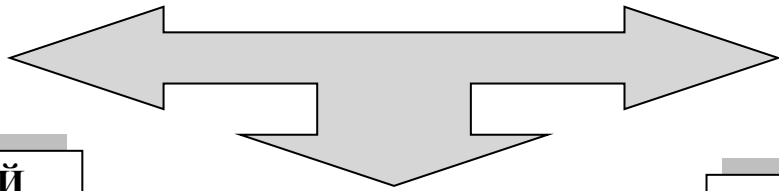
Окрім створення комісій, про які йшлося вище, палата приймає ухвали щодо прийнятності та суті міждержавних і індивідуальних заяв, які були визнані неприйнятими у комісіях. Як правило, палата приймає рішення щодо прийнятності окремо від рішення по суті.

Велика палата, третій рівень, на якому здійснюється робота Суду. До складу Великої палати входять сімнадцять суддів. Окрім члена Великої палати за посадою, який засідає на тих же умовах, що визначаються щодо члена палати за посадою, пункт 3 ст. 27 також зараховує до складу Великої палати Голову Суду, заступників Голови, голів палат та інших суддів, які визначаються відповідно до регламенту Суду.

Велика палата вповноважена розглядати лише ті справи, які були передані до неї і лише в трьох випадках, відповідно до статті 30, палата може відмовитись від своєї юрисдикції на користь Великої палати за таких обставин: якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї, якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Належне виконання Україною вимог міжнародних документів, рішень Європейського суду з прав людини, реалізація стандартів обмеження конституційних прав на практиці, безперечно, сприятиме успішному виконанню завдань судочинства. Крім того, застосування міжнародно-правових стандартів обмеження конституційних прав і свобод громадян може здійснюватися, за кількома напрямками, а саме шляхом дублювання відповідних норм в національному законодавстві або за допомогою інкорпорації норм міжнародного права в національне законодавство.

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Аби зрозуміти механізм впливу Європейської конвенції на національну правову систему, а рішень Європейського Суду – на систему захисту прав громадян, слід мати на увазі кілька важливих «наріжних каменів» такого впливу. Це передусім стосується самої природи Європейського суду з прав людини, оскільки Суд спрямований на захист саме прав людини, а не прав держави, яка є стороною в будь-якому спорі, що розглядається Європейським Судом. По-друге, слід зрозуміти значення рішень Європейського Суду для розвитку найважливіших інститутів національної правової системи, а саме: права власності та її захист, фундаментальних прав та свобод особи, захист прав і свобод особи в «нетрадиційних сферах правозахисної діяльності» тощо.

У системі захисту прав громадян України важливе місце займає *механізм виконання судових рішень*. Виходячи із необхідності запровадження європейських стандартів у цій сфері, особливу увагу слід звернути на виконання рішень Європейського Суду. Стадія виконання судового рішення починається з моменту прийняття судом так званого остаточного судового рішення, що передбачено ст. 44 Конвенції. Набуття рішенням статусу остаточного має суттєве юридичне значення, оскільки є юридичним фактом, який породжує для України обов'язки щодо виконання судового рішення³⁵.

Юрисдикція Суду виходить із того, що існує невідворотний принцип, який зафіксований у ст. 46 Конвенції *про обов'язковість виконання державою*, яка була стороною в судовому процесі, будь-якого остаточного рішення суду в будь-якій справі. Крім цього загального принципу, існує також принцип обов'язкового нагляду за виконанням остаточних рішень суду, який здійснюється шляхом надсилання Комітету міністрів Ради Європи всіх остаточних рішень суду для здійснення нагляду за їх виконанням. Таким чином, у міжнародно-правових актах зафіксовано й реально функціонує на практиці механізм виконання судових рішень Європейського суду з прав людини, а зафіксовані в документах міжнародні правові зобов'язання держави-відповідача тягнуть за собою правові наслідки у сфері виконання рішень Суду³⁶.

Європейська конвенція не встановлює чітко визначеного механізму виконання рішень Європейського Суду з прав людини, який був би однаковим та обов'язковим для застосування усіма державами-учасницями Конвенції. Такий механізм встановлюється національним правом кожної окремої держави або взагалі може бути не передбачений національним законодавством.

---

³⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – №13. – С. 207-302.

³⁶ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія / за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 272

ВИСНОВКИ

Одним із найголовніших завдань, які постали перед Україною після проголошення нею у 1991 р. державної незалежності, є її інтеграція у світове співтовариство. Неодмінною вимогою такої інтеграції та передумовою позитивного сприйняття України на міжнародній арені є досягнення високого рівня забезпечення й захисту прав людини та виконання, взятих нашою державою, міжнародно-правових зобов'язань. Цей висновок впливає, зокрема з аналізу тих міжнародно-правових договорів з питань захисту й реалізації прав людини, стороною яких є Україна: Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція). Ратифікація Україною цієї Конвенції одразу ж викликала жваві дискусії довкола проблеми тлумачення змісту закріплених нею вимог. Питання дещо ускладнюється через те, що формулювання більшості конвенційних приписів є максимально широкими та гнучкими, містять чимало оціночних понять, передбачають широку дискрецію національних правозастосовних органів, а, відтак, потребують вироблення більш-менш чітких правил їх інтерпретації.

Метою діяльності Суду є забезпечення дотримання положень Конвенції та її Протоколів. Суд не має функції виправлення помилок місцевих судів щодо застосування національного законодавства. Також до повноважень Суду не входить оцінювання доказів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім юристам при вивченні курсу «Міжнародний захист прав людини».

Саме тому при підготовці до практичних занять з теми № 8 рекомендується звернутись не лише до базових підручників, а ще й до інших джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри загальноправових дисциплін.

В процесі вивчення теми № 8 пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел зарубіжних авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.